ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

На правах рукопису

УДК 378.036-057.87:78.077(043.5)

БАРАНЕЦЬКА ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА

ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ ДОЗВІЛЛЯ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

13.00.07 – теорія і методика виховання

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук,
доцент
Деркач Оксана Олексіївна

Хмельницький – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП ……4

Розділ 1. ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ДОЗВІЛЛЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Виховання як об’єкт наукової рефлексії у педагогічній спадщині минулого……...……12

1.2. Проблема вільного часу та дозвілля у педагогічній науці та практиці..30

1.3. Поняття «культура дозвілля» у світлі дефінітивного аналізу……..55

Висновки до розділу 1 ……...….62

Розділ 2. СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

2.1. Виховний потенціал музичного мистецтва у контексті філософсько-культурологічних та психолого-педагогічних вимірів.……65

2.2. Вітчизняна теорія та практика реалізації виховного потенціалу музичного мистецтва..……....77

2.3. Критеріально-рівнева характеристика вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля ……92

Висновки до розділу 2..…….....124

Розділ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ ДОЗВІЛЛЯ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

3.1. Моделювання процесу виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва…127

3.2. Методика реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.……...137

3.2.1. Забезпечення системної культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи у ВНЗ засобами музичного мистецтва……....138
3.2.2. Сприяння художньо-творчій самореалізації студентів засобами музичного мистецтва…….....151
3.2.3. Організація інтелектуально-розважального музичного дозвілля студентів……..156
3.2.4. Залучення студентів до організації та проведення музичних соціальних проектів благодійного характеру……..162
3.3. Динаміка ефективності виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва…166
Висновки до другого розділу……..183
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ……..186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….....….191
ДОДАТКИ……211

ВСТУП

Актуальність теми. Процес становлення громадянського суспільства і прагнення нашої країни стати рівноправним членом світової громадськості спонукає до всебічного втілення у суспільному та індивідуальному житті засад життєустрою на основі принципів, цінностей і норм високої людяності. У відповідності до цих прагнень, обов'язковою умовою соціально-економічного, духовного та культурного прогресу українського суспільства є створення високодуховного суспільства, формування у молодого покоління високої інформаційно-особистісної культури, традицій добротворення та щирого людинолюбства.

Вихідні положення щодо створення концепції полікультурного виховання з культуротворчою домінантою, спрямованою на всебічний розвиток високоморальної особистості, закладено у законах України «Про освіту» (1991), «Про вищу освіту» (2014), «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» (2002), «Концепції національно-патріотичного виховання» (1995), «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013). В умовах сучасного інформаційно-культурного простору актуалізується проблема вільного часу та культури дозвілля особистості. Це зумовлено переосмисленням національних культурних традицій і трансформацією духовних цінностей, що має місце впродовж останніх десятиліть. Сучасна інфраструктура дозвіллєвих закладів нерідко лише сприяє поширенню негативного впливу засобів масової інформації на свідомість молодої людини, пропагуючи алкоголь, тютюнопаління та інші форми соціально неприйнятної поведінки. Все це призводить до нерозуміння студентською молоддю справжніх життєвих цінностей, зниження моральних критеріїв у їх свідомості та поведінці, зростання тривожності, особистісної і соціальної невизначеності. Особливої значущості проблема вільного часу та культури його проведення набуває в контексті організації навчально-виховного процесу вищих педагогічних навчальних закладів, випускники яких мають не лише постійно дбати про своє професійне та особистісне зростання, а й усвідомлювати соціальну відповідальність за долю

своїх майбутніх вихованців, бути людиною культури і носієм загальнолюдських цінностей.

Аналіз останніх наукових досліджень засвідчує, що актуальні проблеми навчання та виховання майбутнього вчителя постійно знаходяться в полі зору науковців. Зокрема, особлива увага сьогодні приділяється розробці філософських, теоретичних і методичних засад змісту професійної підготовки вчителів (О. Акімова, В. Андрущенко, Г. Васянович, В. Гончаренко, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало та ін.); організації виховної взаємодії у системі «викладач – студент» (І. Бех, О. Сухомлинська) та інноваційним підходам до організації виховної роботи у педагогічному закладі (О. Безкоровайна, О. Коберник, В. Сорочинська, В. Шахов та ін.); ефективним шляхам духовного і культурного розвитку майбутніх учителів засобами мистецтва та художньо-творчої діяльності (Б. Брилін, Д. Джола, О. Деркач, Г. Локарєва, Л. Масол, Н. Миропольська, Н. Мозгальова, О. Отич, Г. Падалка, О. Рудницька, Г. Тарасенко, Г. Шевченко, А. Щербо, О. Щолокова та ін.).

Значну увагу зарубіжні та вітчизняні учені приділяли вивченню природи і соціальної цінності вільного часу (В. Нарштандт, Е. Шредер (Німеччина), В. Байкова, Б. Грушин, Є. Клопов, Г. Орлов, В. Патрушев, В. Соколов, (Росія), І. Гімро, В. Піча (Україна) та дозвілля (А. Вілл (Англія), Ж. Дюмазедьє, Ж. Фрідман (Франція), М. Каплан, Д. Неулінгрен, Р. Попп, Дж. Шіверс (США), Г. Мінц, Б. Тітов (Росія), В. Бочелюк, А. Воловик, В. Воловик (Україна). Останні десятиліття ознаменувалися активізацією інтересу провідних вітчизняних учених і педагогів-практиків до питань теоретичних та методичних засад організації змістового дозвілля дітей і молоді (І. Гутник, І. Бєлецька, Б. Брилін, К. Панчук) та підготовки вчителя до організації дозвіллєвої діяльності дітей і підлітків (І. Бойчев, В. Звєкова, Н. Яременко, Т. Яцула). Значна увага зосереджується на питаннях виховання культури проведення вільного часу (І. Суботін, С. Кузьмін, С. Цюлюпа) та культури дозвілля (С. Пішун, С. Сергієнко Т. Ченіговець). Однак у цих працях розкриваються лише окремі аспекти виховання культури дозвілля студентської молоді. Реалізація виховного потенціалу музичного мистецтва як

засобу виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля допоки не стала об’єктом спеціального наукового пошуку.

Таким чином, питання виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва відповідає пріоритетним напрямам розбудови вітчизняної системи вищої освіти. Однак у процесі розв’язання зазначеної проблеми виникає ряд істотних суперечностей між:

– визнанням особистісної та соціальної цінності дозвілля людини покликаного забезпечити її духовно-моральний, інтелектуальний, емоційний, фізичний розвиток та відсутністю механізмів виховання культури дозвілля у студентів;

– потужним світоглядно-виховним потенціалом музичного мистецтва і засиллям псевдокультурної та антигуманної мистецької продукції у засобах масової інформації, що спричиняють втрату загальносуспільних ціннісних орієнтирів студентської молоді;

– нагальною об’єктивною потребою суспільства у вихованні культури дозвілля студентської молоді засобами музичного мистецтва й недостатньою науково-методичною розробленістю цієї проблеми у сучасній системі вищої педагогічної освіти.

Необхідність розв’язання вищезазначених суперечностей, усвідомлення цінності виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля, зокрема – засобами музичного мистецтва, зумовило вибір теми нашого дисертаційного дослідження – **«Виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження проводилося відповідно до тематичного плану наукових досліджень Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії і є складовою комплексної наукової теми «Інновації у виховному процесі ВНЗ» (0108U002347). Роль здобувача у її виконанні полягає в розробці, обґрунтуванні й експериментальній перевірці організаційно-педагогічних умов виховання у

студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

Тему дисертації затверджено вченою радою Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 2 від 23.02.2011 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 17.06.2014 р.).

Мета дослідження – полягає у визначенні й експериментальній перевірці організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

Об'єкт дослідження – виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови виховання у студентів культури дозвілля засобами музичного мистецтва в умовах вищого педагогічного навчального закладу

У відповідності до поставленої мети визначено **завдання дослідження:**

1. Здійснити дефінітивний аналіз ключових понять та дослідити специфіку реалізації виховного потенціалу музичного мистецтва у зарубіжній і вітчизняній педагогічній теорії та практиці.
2. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні вихованості культури дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів.
3. Розробити модель та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.
4. Експериментально перевірити ефективність методики реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва буде ефективним за наступних організаційно-педагогічних умов:

- забезпечення системної культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи у ВНЗ;
- сприяння художньо-творчій самореалізації студентів засобами музичного мистецтва;
- організації інтелектуально-розважального музичного дозвілля студентів;
- залучення студентів до організації та проведення музичних соціальних проектів благодійного характеру.

Для реалізації мети і виконання поставлених завдань було використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження:**

– *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, та узагальнення інформації з нормативних документів, філософської, психологічної, педагогічної літератури і методичних джерел в аспекті досліджуваної проблеми; систематизація та узагальнення власного педагогічного досвіду, моделювання), які дали змогу сформулювати власний погляд на поставлену проблему, виявити наукові засади створення експериментальної моделі виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

– *емпіричні* (анкетування, опитування, спостереження, бесіди, узагальнення, аналіз продуктів художньо-творчої діяльності студентів, педагогічний експеримент) – з метою діагностування рівнів вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля та перевірки ефективності означених організаційно-педагогічних умов її виховання засобами музичного мистецтва;

– *статистичні* (математична обробка результатів дослідження, їх якісний аналіз, відображення у табличних і графічних формах) – з метою узагальнення результатів експериментального дослідження та забезпечення їх достовірності.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

– *вперше* розроблено модель виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва та

визначено, обґрунтовано й експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва (забезпечення системної культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи у ВНЗ; сприяння художньо-творчій самореалізації студентів засобами музичного мистецтва; організація інтелектуально-розважального музичного дозвілля студентів; залучення студентів до організації та проведення музичних соціальних проектів благодійного характеру); визначено критерії (когнітивно-раціональний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-діяльнісний), показники та рівні (високий, середній, низький) вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля;

– *уточнено* поняття «культура дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів («інтегративна особистісна якість, що характеризується усвідомленням особистісної та соціальної цінності вільного часу і дозвілля, обізнаністю з ефективними формами дозвіллєвої діяльності та спроможністю організовувати власне дозвілля з метою духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкування і творчої самореалізації»)»;

– *подальшого розвитку* набули зміст, методи і форми виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва у відповідності до культурно-просвітницького, художньо-творчого, інтелектуально-розважального та соціально-благодійного напрямів позааудиторної виховної роботи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в упровадженні методики реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва в процесі спеціально організованої позааудиторної виховної роботи у відповідності до культурно-просвітницького, художньо-творчого, інтелектуально-розважального та соціально-благодійного напрямів; розробці діагностичного інструментарію для визначення рівнів вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля та методичного

забезпечення до здійснення музично-дозвіллєвої діяльності студентів в умовах освітнього простору вищого навчального закладу. Матеріали дослідження та методичний посібник «Виховання культури дозвілля студентської молоді засобами музичного мистецтва» можуть бути використані викладачами та кураторами академічних груп для змістовної організації дозвіллєвої діяльності студентської молоді засобами музичного мистецтва, що сприятиме вихованню культури дозвіллєвої діяльності.

Наукові положення дисертації **впроваджено** у виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів: Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 818 від 06.12.2016 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/55 від 27.12.2016 р.), Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (довідка № 2164 від 27.12.2016 р.), Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 6224/01-55/02 від 29.12.2016 р.). Всього дослідженням було охоплено 384 студенти.

Апробацію результатів дослідження здійснено на 9 конференціях різного рівня. Серед них: 2 ***міжнародні*** – «Социально-педагогическая и медико-психологическая поддержка развития личности в онтогэнезе» (Брест, 2016), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2016); 7 ***всеукраїнських*** – «Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку» (Хмельницький, 2011), «Професійна компетентність в умовах реформування сучасної освіти» (Хмельницький, 2012), «Традиции и инновации в педагогике начальной школы» (Симферополь, 2012), «Актуальні проблеми мистецької освіти в системі вищої школи» (Херсон, 2014), «Актуальні питання мистецької педагогіки: здобутки, проблеми та перспективи» (Хмельницький, 2015), «Хорова музика в контексті мистецької освіти» (Кам’янець-Подільський, 2015), «Актуальні питання мистецької педагогіки: історія і сучасність» (Хмельницький, 2016).

Публікації. Результати дослідження відображені у 15 одноосібних публікаціях, з яких 6 статей у виданнях, внесених до Переліку наукових фахових видань України з педагогічних наук або у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз, а також 1 навчальний та 1 методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (193 найменування) та додатків (13 на 38 сторінках). Дисертація містить 8 рисунків на 7 сторінках та 17 таблиць на 17 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 257 сторінок, основний зміст викладено на 190 сторінках.

Розділ 1
ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ДОЗВІЛЛЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Виховання як об'єкт наукової рефлексії у спадщині минулого та сучасності

На сучасному етапі розвитку системи вітчизняної освіти проблема виховання всебічно розвиненої особистості продовжує набувати все більшої актуальності. Наш час характеризується пошуком нових методів виховання та розробкою інноваційних виховних технологій, здатних забезпечити гармонійний та всебічний розвиток особистості, надати їй можливість підготуватися до тих складних випробувань, яке підготувало життя. Яку б історичну епоху ми не розглядали – скрізь знайдемо праці, присвячені реалізації актуальних завдань виховання та навчання підростаючого покоління, пошуку ефективних шляхів організації виховної взаємодії учителя і учнів у процесі оволодіння найціннішими скарбами тисячолітньої історії розвитку людства. Розглянемо основні здобутки педагогічної спадщини минулого з метою їх ефективного використання задля максимального забезпечення реалізації стратегічних напрямів та основних завдань, на виконання яких спрямована реалізація державної політики у сфері освіти, що зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір.

Аналіз філософської думки Стародавнього Світу засвідчує, що фундаментом усього виховання є «вирощування моральної свободи людини», що є основою її людяності. На думку Конфуція, лише того, хто «в змозі виконати п'ять вимог, можна назвати людяним». До вимог цих належать: повага, великодушність, щирість, сміливість і доброта. Саме завдяки їм «благородний муж ні на годину не розлучається з людяністю; в метушні і в спустошенні вона завжди з ним», проповідував філософ [86, с. 52].

Ідеї Конфуція отримали свій подальший розвиток у науковій спадщині філософів доби Античності, зокрема – Аристотеля, Демокрита, Квінтіліана, Платона, Сократа, та ін. Так, у своїх проповідях Демокрит наголошував, що «навчає мислити не час, а, радше, виховання і природа». На його думку, природа і виховання подібні між собою, адже саме виховання змінює людину, створюючи при цьому його «другу природу». Філософ глибоко переконаний, що виховання дітей – ризикована справа, адже успіх досягається ціною великої праці і піклування, а у випадку невдачі – «горе незрівняне ні з яким іншим» [168, с. 10].

Свої думки з приводу виховання неодноразово висловлював і Аристотель. Зокрема, саме він наголошував, що виховання є предметом першої необхідності, тож держава має подбати про те, щоб кожен громадянин у суспільстві мав належне виховання, бо «воно на даний час знаходиться у занедбаному стані» [168, с. 34]. «Благородна справа, якщо хтось здатний виховувати людей», зазначав Сократ [168, с. 24], на що його учень Платон зазначав, що «виховані і навчені, набравши такої сили, яка їм по праву належить, пануватимуть над началом жадаючим. А воно є у кожного найбільшою частиною душі й, за своєю природою, найненаситніше до багатства». Тож лише «правильне навчання й виховання спонукають до вияву в людині добрих природних нахилів» [126, с. 112-113].

Особливу увагу на виховання підростаючого покоління звертав і М. Квінтіліан, згідно міркувань якого діти, зазвичай, подають блискучі надії, що так часто зникають з роками. Причиною цього є їхнє недостатнє виховання, тож, як стверджував філософ, жодної хвилини в людському житті не слід спускати без уваги, бо «тільки ті діти, які з року в рік пізнають – досягають бажаного успіху» [168, с.40].

Таким чином, аналіз основних праць видатних мудреців та філософів Стародавнього Світу засвідчує наявність значної уваги до проблем виховання як до «предмету» першої необхідності. Саме в цей час вперше постало питання ролі держави як ініціатора усіх освітніх перетворень, бажаною кінцевою метою яких визначалося виховання у підростаючого покоління таких особистісних якостей, як доброта, людяність, щирість, повага, відповідальність та ін.

Аналіз філософських праць Епохи Відродження теж засвідчив наявність великої кількості філософів, педагогів та громадських діячів, які присвятили свій геній одвічній справі виховання. Серед них вважаємо за необхідне назвати такі імена, як: Л. Вінчі, Я. Коменський, М. Монтень, Ф. Рабле, Е. Роттердамський, В. Фельтре та багато інших.

«…З найбільшими і найважливішими труднощами людське пізнання зустрічається саме в тім розділі науки, який трактує про виховання», – писав у своїх «Дослідах» М. Монтень [108, с. 183]. Зумовлено це тим, що процес виховання повинен спрямовуватися не на одну душу чи одно тіло, а на всю дитину. Не можна роз'єднувати цей процес навпіл, попереджував видатний філософ: «Я хочу, щоб вихованість, світськість, зовнішній вигляд учня удосконалювалися разом з його душею» [108, с. 205].

Аналогічних поглядів на виховання молодого покоління дотримувався Е. Роттердамський, який першочергову увагу звертав саме на особистісні якості, що їх ми виховуємо у своїх вихованців. На його думку, якщо людина не навчена доброчесності, будь то правитель чи простий селянин, то вона є найбіднішою. Адже той, «хто керується розумом, той і мудрий, а гідність – основа будь-якого вчинку» [135, с. 38].

Окрему увагу хочемо приділити працям Я. Коменського, що стверджував: «Якими діти народжуються – це ні від кого не залежить, але щоб вони шляхом правильного виховання, зробилися добрими – це в наших силах» [85, с. 311]. На його глибоке переконання, «всім, народженим людьми, безумовно необхідне виховання для того, щоб вони були людьми, а не дикими створіннями, не безглуздими звірами, не рухливими чурбанами». [85, с. 284]. Визначаючи основні завдання виховання, Я. Коменський писав, що виховувати юнацтво – це означає «турбуватися про те, щоб їх душі оберігалися від спокус світу, а закладені в них від народження зерна моральності та духовності стимулювалися до активного проростання щирими і постійними настановами і прикладами». [85, с. 290]. Саме тому видатний педагог наполягав на тому, щоб в кожному упорядкованому

людському товаристві (чи то місті, чи селі) була споруджена школа як заклад для спільного виховання юнацтва, де б виховували працьовитих, чесних і здібних

Думки філософів та педагогів епохи Відродження, які наголошували на необхідності створення шкіл для спільного виховання підростаючого покоління, знайшли своє відображення і у працях їх наступників доби Просвітництва. Так, на думку Ж.-Ж. Руссо, «в суспільстві цивілізованім кожний характер розвивається під впливом громадських закладів і кожний розум набуває свої особливі певні риси; при цьому мають значення вроджені якості особистості, яким виховання дає хороше чи дурне направлення» [142, с. 613].

Заслуговують уваги і педагогічні погляди К. Гельвеція, який вважав, що людина насправді є «витвором свого виховання, тоді як сама наука виховання зводиться, мабуть, до того, щоб ставити людей у становище, яке змушує їх набувати бажані в них таланти й чесноти» [51, с. 366]. Видатний педагог зазначав, що серед світських людей великих талантів мало, і це є наслідком занедбаного ще в їхньому дитинстві виховання. Саме тому лише добірне виховання може збільшити число геніїв у нації, а решті громадян «прищепити здоровий глузд» [51, с. 371].

Щодо суті виховання, то під ним основоположник німецької класичної філософії І. Кант розумів «догляд, дисципліну, навчання разом з освітою». Він був глибоко переконаний у тому, що саме людина – це те єдине створіння, яке підлягає вихованню [80, с. 180]. Філософ наголошував на тому, що особистість може бути вихована тільки особистістю, яка також отримала належне виховання, тому недоліки у дисципліні і вихованні деяких людей роблять їх поганими вихователями для своїх підопічних [80, с. 182]. Виховання І. Кант називав тим мистецтвом, застосування якого повинно удосконалюватися багатьма поколіннями. При цьому кожне покоління, яке володіє знаннями попереднього, може все більше і більше здійснювати це виховання, що розвиває всі природні здібності дитини, таким чином ведучи весь людський рід до його призначення. Тож не дивно, що найважчим завданням для людини філософ вбачав її виховання, оскільки її свідомість залежить від нього, а воно, в свою чергу, від свідомості [80,

с. 184-185]. Саме мистецтво виховання розвиває людську природу так, що вона досягає свого призначення. Тож батькам, які являються прикладом для наслідування своїм дітям, філософ дає наступні поради, а саме:

1. Привчати до дисципліни.

2. Розвивати розумово.

3. Звертати увагу на те, щоб дитина була розумною, придатною для людського суспільства, приємною і користувалася впливом, була цивілізованою [80, с. 186]. Та чи не найголовнішу увагу І. Кант звертав на виховання моральності: особистість не тільки повинна бути придатна для різного роду цілей, але й має виробити такий образ думок, щоб накопичувати виключно хороші цілі; ті цілі, які за необхідності схвалюються усіма і, водночас, можуть бути цілями кожного [80, с. 188-189]. Отже, «виховувати – означає виховувати особистість, виховувати істоту, яка вільно діє, може оберігати саму себе і стати членом суспільства, мати внутрішню цінність в своїх особистих очах» [80, с. 194].

Таким чином, аналіз наукових джерел західноєвропейської філософської та педагогічної думки засвідчив, що проблема виховання підростаючого покоління постійно знаходилася в полі зору тогочасних провідних філософів і педагогів. Так, вже в епоху Стародавнього Світу вперше постало питання ролі держави як ініціатора всіх освітніх перетворень, тоді як бажаною кінцевою метою цього процесу визначалося виховання в молодого покоління таких особистісних якостей, як доброта, людяність, щирість, повага та відповідальність. Ці ідеї одержали своє продовження у працях педагогів-гуманістів доби Відродження, які особливого значення у вихованні особистісних якостей надавали доброчесності та гідності як основі будь-якого вчинку. Щодо просвітителів XVII-XVIII століття, то вони наголошували на необхідності виховання особистості, яка вільно діє, може оберігати саму себе, стати рівноправним членом суспільства і мати внутрішню цінність у своїх очах.

Проблема виховання підростаючого покоління неодноразово висвітлювалася і у працях багатьох представників освітянської громади України та Росії. Зокрема, у фундамент нашої вітчизняної педагогічної теорії і практики

лягли філософські ідеї та науково-педагогічні погляди таких видатних громадських діячів XVIII – XIX століття, як Х. Алчевської, Г. Ващенка, М. Пирогова, С. Русової, Г. Сковороди, К. Ушинського, Т. Шевченка та ін. Розглянемо деякі з них.

Так, відомий філософ, громадський діяч Г. Сковорода акцентував свою увагу на виховуванні у дітей розуміння того, що є найбільшою цінністю у нашому житті, адже «щасливими люди стають не завдяки високим чинам, веселим місцям, різноманітним іграм і забавам» [147, с. 208]. Все це не здатне порадувати нас, бо «щастя знаходиться саме у нашому серці і в нашій душі». На думку філософа, чистосердечність людська є «деревом життя», плодами якого є доброзичливість, незлостивість, благонадійність, безпечність та задоволення, які ми повинні виховувати у молодого покоління. Це і буде «запорукою щастя для тих, хто матимуть таку душу» [147, с. 26].

Вважаємо за доцільне звернути увагу і на творчу спадщину українського поета та художника Т. Шевченка, який у своїх публіцистичних творах неодноразово піднімав питання виховання. Поета, насамперед, турбували проблеми соціальної нерівності, яка панувала у суспільстві, та низький рівень вихованості громадян: «О, виховання! Всім відомому чиновнику ми привітно поклоняємося на вулиці, зустрічаємо з посмішкою у себе в господі, пропонуємо стілець та перше місце за сімейним столом і не боїмося, що ця ядовита тварина своїм подихом заразить наших дітей. А зустрічається нам на вулиці проста людина, не чиновна, яка своєю безкорисливістю та прямотою, можливо, виявила нам послугу, але ми на неї навіть не поглянемо, і це у нас називається пристойністю. Мерзенність, і ніщо інше» [175, с. 434]. Т. Шевченко вважав, що ми повинні виховувати дітей так, аби вони ставилися до інших людей з повагою та любов’ю, незалежно від їх соціального статусу. Запорукою цього буде виховання, що проходитиме «на лоні природи та в оточенні люблячих прекрасних батьків, які оберігатимуть своїх дітей на дорозі життя від всього мерзенного». Якщо ж дитинство, як писав поет, оточене «грубими декораціями» і «грубими акторами», то виховання, на жаль, тут безсиле [175, с. 456-457].

Серед провідних вітчизняних діячів освіти XIX століття одне із чільних місць заслужено посідає видатний український вчений та громадський діяч М. Пирогов. Аналізуючи стан тогочасної системи освіти, він зазначав, що «найсуттєвіші основи нашого виховання знаходяться у розладі з сучасним напрямом, яким йде суспільство, тому справа виховання потребує докорінних змін». Тож немає сумніву, що вихованням молодого покоління має займатися лише «озброєна спеціальними знаннями людина» [120, с. 32].

Значна увага питанням виховання дітей та молоді була присвячена і у працях видатного педагога К. Ушинського, який стверджував, що: «Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою й зрозумілою, а декому навіть легкою. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння; дехто вважає, що для нього потрібні вроджені здібності і вміння, тобто навичка, але дуже мало хто прийшов до переконання, що, окрім терпіння, вродженої здібності й навички, потрібні ще й спеціальні знання» [166, с. 613]. Він твердо переконаний, що велике мистецтво виховання тільки-но починається, що «ми стоїмо ще перед дверима цього мистецтва і не ввійшли в самий храм його і що досі люди не звернули на виховання тієї уваги, на яку воно заслуговує. Чи багато налічуємо ми великих мислителів і вчених, які присвятили свій геній цій справі? Здається, люди думали про все, крім виховання, шукали засобів величі й щастя скрізь, крім тієї галузі, де найшвидше їх можна знайти. Але вже тепер видно, що наука визріває до того ступеня, коли погляд людини мимоволі буде спрямований на мистецтво виховання». [166, с. 207]. К. Ушинський щиро вірив у найблискучіше майбутнє виховання і сподівався, що «людство, нарешті, стомиться гонитися за зовнішніми вигодами життя й візьметься створювати значно сталіші вигоди в самій людині, переконавшись не на словах, а на ділі, що головні джерела нашого щастя й величі не в речах і порядках, що нас оточують, а в нас самих» [166, с. 207].

Належне місце у плеяді вітчизняних педагогів, які займалися дослідженням проблеми виховання, належить Х. Алчевській. На її думку, кожна людська особа з її душею – це річ така складна, що не завжди можна охопити своїм зором

цілісність кожної натури. Аналізуючи стан розвитку тогочасного суспільства, вона зазначала, що надто мало ще є носіїв краси в своєму серці: «люди стали такі товстошкірі, що їх потрібно гуманізувати всіма способами, впливаючи на їхні нерви та, головне, на їх емоції» [4, с. 511-512]. Коли ж люди, нарешті, зрозуміють, що ігнорувати кожне людське життя – це злочин, тоді громада, що шануватиме сама себе, посуне все вперед: «і освіту, і справи свої, і добробут народний» [4, с. 389].

Так, саме зміни у житті народу, на думку Г. Ващенка, ведуть за собою зміни у його виховній системі, і, у першу чергу, у виховному ідеалі. На його думку, ідеал людини – це те найкраще, що створив народ в розумінні властивостей людської особистості та її призначення, тому гідність людини проявляється не в одежі і не у зовнішніх ознаках влади, а у високих властивостях вдачі: «Вірний шлях народу полягає в тому, що нові покоління, сприймаючи культурні здобутки попередніх поколінь і зберігаючи національні традиції сучасності, рухають свою культуру вперед, вносячи в неї нові надбання» [45, с. 109]. Це повною мірою стосується й питання виховання дітей, адже, виховуючи їх в пошані до кращих національних традицій, потрібно завжди враховувати завдання сучасності. Необхідно виховувати молодь так, щоб вона могла захищати права свого народу і здатна була віддати в боротьбі за нього життя. При цьому школа має виховати у молоді гуманність, чуйне ставлення до людини не лише на словах, а й на ділі. Наслідуючи українські духовні традиції, писав Г. Ващенко, велику увагу бажано звертати і на виховання таких рис характеру, що, у майбутньому, сформують основу здорового родинного життя, бо саме родина завше була найважливішою підвалиною життя суспільного, а отже – і державного. Окрім того, виховуючи у молоді патріотизм та здорову національну гідність, ні в якому разі не можна виховувати в неї безглуздої національної пихи й презирства до інших народів лише на тій підставі, що вони не українці [45, с. 186].

На досягненні у вихованні найбільшої гармонії у значенні правди, краси і добра, створенні відповідної атмосфери для виховання людяності неодноразово наголошували П. Каптєрєв, С. Соловейчик, Л. Толостой. Оскільки Україна на той

час знаходилася у територіальних межах Російської імперії, то в межах даного підрозділу вважаємо за доцільне здійснити вивчення праць провідних філософів та освітян того часу, що жили та працювали на території Росії. Зокрема, видатний російський письменник, педагог Л. Толстой зазначав, що ми так впевнені в собі, віддані неправдивому ідеалу досконалого дорослого життя, нетерплячі до помилок близьких нам людей і так твердо впевнені у своїх силах виправити їх, що мало розуміємо справжню красу дитини, недооцінюємо те, що «дитячий вік є праобразом гармонії і розвитку дитини, які, незалежно один від одного, ідуть за незмінними законами». Тож, виховуючи дітей, необхідно прагнути досягнення «найбільшої гармонії у значенні правди, краси і добра» [164, с. 126-127].

Його наступник, російський вчений, педагог та психолог П. Каптєрєв, основну свою увагу акцентував на цінностях сімейного виховання, що має закласти такі основи в дитині, щоб вона стала «майбутнім будівельником життя, яке будуватиме після нас, без нашої допомоги», а тому повинна бути навчена до самостійної діяльності [82, с. 131-134]. Як зазначав ще один видатний російський вчений, педагог і філософ С. Соловейчика, «ми виховуємо не дитину, а, насамперед, особистість». Виховувати – означає «навчити дитину ставитися до людей і до будь-якої справи по-людськи, по правді». На його думку, не можливо виховувати добрих, чесних, щиросердечних і чуйних дітей, коли не віриш у силу любові і правди, бо лише те виховання міцне, яке привчає дитину до правди, привчає бути самим собою [150, с. 54].

Таким чином, ретроспективний огляд розвитку педагогічної думки дозволив визначити, що питання виховання було і є основною педагогічною проблемою нашого народу. Ціла плеяда педагогів та філософів минулого одностайно стверджували, що виховна система тогочасного суспільства потребувала докорінних змін, оскільки на виховання підростаючого покоління не звернено тієї уваги, на яку воно заслуговує. Орієнтація на виховання у дітей таких особистісних якостей, як доброта, чистосердечність, людяність, великодушність, щирість, сміливість, повага, доброзичливість, доброчинність та незлостивість буде запорукою гідного майбутнього для усього суспільства. Педагоги минулого

особливо наполягали на вихованні у дітей власної людської гідності та створенні навколо них такої атмосфери, в якій могли б вільно розвиватися усі здібності дитини, усі її добрі почуття і нахили. Цим процесом, передусім, повинно опікуватися суспільство, створюючи спеціальні заклади для спільного виховання дітей. І лише об'єднавши зусилля сім'ї та держави, скориставшись досвідом минулих поколінь та інноваціями сучасності, можна досягти поставленої мети – виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості.

Педагогічні ідеї філософів, педагогів, письменників, поетів та інших громадських діячів минулих епох були активно підхоплені і розвинені провідними теоретиками і практиками XX століття. Зокрема, у своїх працях та власній педагогічній діяльності такі сподвижники педагогічної ниви, як А. Макаренко та В. Сухомлинський постійно робили акцент на необхідності створення умов для повноцінного розвитку особистості дитини, її прояву у тій сфері діяльності, яка найбільше до вподоби та відповідає вродженим схильностям і задаткам; формуванні ефективного досвіду соціальної самореалізації; розвитку творчої активності та самостійного пошуку. Саме вони є основоположниками тієї системи всебічного виховання дітей та молоді, що й до сьогодні лежить в основі вітчизняної освітньої системи.

«Виховання дітей – найважливіша сфера нашого життя», – писав свого часу А. Макаренко. Адже саме діти є майбутніми громадянами нашої країни, які будуть творити подальшу історію; є майбутніми батьками, які виховуватимуть своїх нащадків; є тими, хто згодом буде опікуватися нашою старістю. Тож «правильне виховання – це щаслива старість; неправильне – наше майбутнє горе, сльози, наша провина перед іншими людьми та перед всією країною», – неодноразово наголошував педагог.

У своїх роздумах видатний новатор неодноразово зосереджував свою увагу на складниках поняття «правильне виховання». На його переконання, правильно виховати свою дитину може кожна людина, кожен батько та кожна мати, адже ця справа «досить приємна, радісна та щаслива». Зовсім інше – перевиховання. Ця робота вже не така легка і вимагає більших сил, знань та терпіння. Навіть при

цілковитому успіху вона все одно завдає постійних прикрощів, виснажує нерви та часто псує характер дитини. Тож виховувати дітей із самого початку потрібно так, щоб нічого потім не довелося переробляти, а для цього і батьки, і вчителі мають добре знати, кого вони хочуть виховати – «справжнього громадянина держави, людину енергійну, знаючу, чесну та трудолюбиву чи хитрого, боягузливого міщанина» [101, с. 194-197].

Досліджуючи актуальні проблеми виховання підростаючого покоління, А. Макаренко неодноразово звертався до пошуку нових ефективних засобів виховного впливу на дітей. Згідно його міркувань, виховання дітей потребує «серйозного тону, проте найпростішого і щирого: саме в цих трьох якостях повинна полягати найвища правда нашого життя, оскільки щонайменше додавання брехливості, штучності, зубоскальства та легковажності прирікають виховну роботу на невдачу» [100, с. 265]. «Вимога до себе, повага до своєї сім'ї, контроль над кожним своїм кроком – це найголовніші методи виховання», – стверджував видатний педагог. Адже ми виховуємо дитину кожної хвилини нашого життя. Як ми одягаємося, як розмовляємо з іншими, як радіємо і сумуємо, як поводимося з друзями і ворогами, як ми сміємося, читаємо – все це має величезне значення у процесі формування світогляду і системи цінностей дитини. Тож не дивно, що істинною суттю виховної роботи він вважав саме організацію сім'ї, особистого і суспільного життя батьків та їх дітей [101, с. 198-199].

Окреме місце у педагогічній спадщині А. Макаренка посідають праці, присвячені теоретичним і практичним питанням колективного виховання школярів. Так, правильне виховання повинно бути організоване шляхом створення «єдиних, міцних та впливових колективів» [100, с. 186]. Виховуючи окрему особистість, ми повинні думати, передусім, про виховання усього колективу. Кожен виховний вплив на особистість має також бути виховним впливом на колектив. І, навпаки, кожен виховний вплив на колектив повинен бути і вихованням особистості, яка входить до його складу. Тільки виховуючи колектив, як наголошував А. Макаренко, ми зможемо розраховувати на те, що

знайдемо таку форму його організації, при якій окрема особистість буде найбільш дисциплінована та вільна [100, с. 119].

Нову епоху у педагогічній теорії та практиці виховання дітей та підлітків відкрив інший вітчизняний педагог, учений та дослідник дитячих душ – В. Сухомлинський, який вважав цей процес «довготривалою, багатолітньою підготовкою маленької людини до усвідомлення істини: людина – найвища цінність» [155, с. 20].

На думку В. Сухомлинського, найважливіша суть виховання полягає у тому, щоб вже у роки дитинства кожна дитина пережила привабливість, красу людського устремління до вершини обов'язку, тому кожен має прагнути до цієї вершини, не втративши своєї стежини. Адже «дитяча велич духу – це та сходинка вихованості, досягнувши якої, людина починає розуміти свій обов’язок, а мудрість і мистецтво виховання полягає у тому, щоб кожного підняти на цю сходинку», зробити так, щоб «дитина жила у світі великих ідей та завдяки цьому досягала своєї величі духу» [155, с. 42].

Досліджуючи ефективність тих чи інших засобів виховного впливу, В. Сухомлинський писав, що дитину «виховує кожна хвилина нашого життя, кожен куточок землі і кожна людина», яка трапляється на її життєвому шляху. Процес виховання виражається передусім в єдності духовного життя вихователя і вихованців – в єдності їх ідеалів, прагнень, інтересів, думок та переживань [156, с. 14-15]. Лише ідучи до дітей з відкритими серцем та душею, ми зможемо виховати у них «здібності бути вихованими», а саме – чутливість душі та серця до найтонших відтінків слова вчителя, до його погляду, жесту, посмішки, вдумливості і мовчання [156, с. 26]. Людина не зможе стати вихованою, якщо в дитинстві не захоплювалася красою людського духу, тому виховувати підростаюче покоління потрібно так, щоб з дитячих років їх серця були «осяяні світом духовної краси, тільки тоді вони будуть чистими і витонченими, чутливими і сприйнятливими» [155, с. 18].

Щодо виховання підлітків, то, на думку В. Сухомлинського, лише за умови багатства власного духовного життя ми маємо моральне право виховувати дітей,

бо вчитель тільки тоді може стати вихователем, коли в його руках знаходиться найвитонченіший інструмент виховання – наука про мораль. В. Сухомлинський був глибоко переконаний у тому, що слово педагога набуватиме виховної сили лише тоді, коли діятиме особистий приклад, а всі інші виховні засоби проникнуті моральною чистотою і благородством. Адже «шлях до серця дитини пролягає не через чисту, рівну доріжку, на якій турботлива рука вихователя те і робить, що викорінює вади, а через поле, на якому розвиваються паростки моральної гідності. Видатний педагог-новатор вважав, що саме ці вади викорінюються самі по собі, йдуть непомітно від дитини і не супроводжуються ніякими болючими проявами, якщо їх витісняє бурхлива паросль гідності» [156, с. 27-28].

Неабияке значення В. Сухомлинський надавав формуванню довірливих стосунків вихованців у шкільному колективі. Він вважав саме дитячий колектив особливою сферою виховної роботи, адже «виховна сила колективу починається з того, що є в кожній окремій дитині і які вона має духовні багатства; з того, що вона приносить в колектив, що дає іншим і що вони від неї беруть». На глибоке переконання педагога, «виховною силою колектив є лише у спільній діяльності його учасників, пронизаній благородними моральними цілями» [156, с. 201]. Правильно організувати виховання у цьому віці, – стверджував він, – означає досягнути того, щоб кожен підліток проявив себе в тій діяльності, яка найбільше відповідає його задаткам. На його переконання, не варто пропонувати дітям виконувати одну і ту ж роботу, бо, якою б привабливою не була колективна діяльність, цікавою для всіх вихованців і цікавою завжди вона бути не може. Тому невдачі багатьох вихователів обумовлені прагненням обмежити різнобічні запити вихованців рамками не цікавих одноманітних заходів. Окрім того, труднощі у вихованні підлітків мають і такі причини, як зміни цінностей у системі «особистість – колектив». Єдність думок, поглядів, переконань, інтелектуальних інтересів, моральної поведінки – все це усвідомлюється ними як велика притягальна сила колективу. Саме у цей період для підлітків цінним у колективі є не стільки спільні інтереси чи діяльність, скільки спільні погляди на життєво важливі питання, які їх хвилюють. На думку В. Сухомлинського, взаємозв’язок

колективного і особистого в їхньому духовному житті є більш складним, ніж у дітей молодшого шкільного віку, адже саме зараз вони вчаться помічати особистості, кожна з яких, відрізняючись своїми особливостями, неповторністю своєї активності, розумом та здібностями, стає запорукою формування нового, значно функціональнішого колективу однодумців, об'єднаних спільними цілями та цінностями [156, с. 202-203].

Підсумовуючи здійснений вище аналіз праць А. Макаренка та В. Сухомлинського можемо констатувати, що першочерговим завданням педагога, на їх думку, є створення відповідних умов для повноцінного розвитку молодого покоління, надання кожній особистості можливості проявляти себе у тій сфері діяльності, яка найбільше до вподоби та відповідає її задаткам. Особливу увагу необхідно приділяти колективній діяльності, що має бути спрямована на «благородні моральні цілі», завдяки якій кожен учасник колективу зможе як примножувати свої духовні надбання, так і ділитися ними. Ідеї педагогів щодо колективної діяльності набувають особливої актуальності в умовах сьогодення, чому і знайшли відображення у нашому дисертаційному дослідженні. Так, на сучасному етапі розбудови України особливої ваги набуває такий вид колективної діяльності, як благодійність та волонтерство, залучення до яких сприятиме вихованню у дітей і молоді гуманізму, милосердя, доброчинності, відчуттю відповідальності та обов'язку. Організовуючи та беручи участь у такій благодійній діяльності, молоде покоління не лише з користю проводить своє дозвілля, а й має можливість знайти своє призначення, усвідомити своє місце у суспільстві, отримати досвід ефективної соціальної самореалізації.

Не менш вагомий внесок у розвиток вітчизняної виховної системи зроблено сучасною науково-педагогічною. Кінець XX – початок XXI століття ознаменувався зміною освітніх парадигм, коли на зміну знаннєво-центричним прийшли ціннісно-орієнтаційні концепції. Все частіше увага освітян зосереджується на питаннях створення відповідних умов для саморозвитку та самоствердження дитини, що як квітка росте сама, але її треба поливати, обігрівати, освітлювати сонцем і задовольняти її внутрішні потреби та запити

[149, с. 7]. «Виховання дитини в дійсності означає виховання життя в дитині, тож вихователь повинен виховувати не тільки дитину, а й життя в ній», стверджує основоположник особистісно-гуманної педагогіки, доктор педагогічних наук, академік Ш. Амонашвілі [5, с. 510]. Якщо ми хочемо виховати в дитині особистість, то все її оточення, усі люди, які скеровують цей процес, повинні створювати ціннісно-орієнтоване виховне середовище [5, с. 463]. Лише тоді педагогічний процес буде результативним, коли в ньому виховання йтиме попереду навчання, або викликані ним до дії духовні сили будуть використовувати знання як поживу, необхідну для подальшого духовного розвитку і становлення особистості школяра [5, с. 470].

Виховання має підпорядковуватися законам розвитку особистості, а не навпаки, стверджував доктор педагогічних наук, академік І. Зязюн. Однією із головних теорій виховання сьогодні є визначення цілей формуючого впливу на людину, які виявляються реалістичними, якщо відповідають соціальному середовищу (його економічним, політичним, культурним та іншим параметрам) і людинотворчій спрямованості (у відповідності до існуючих у даному соціальному середовищі рівню знань про закони розвитку особистості) [76, с. 81-82].

Про вплив соціального середовища у формуванні загальної основи морально-духовного розвитку особистості неодноразово наголошує і доктор психологічних наук, академік І. Бех, який стверджує, що саме воно визначає його суспільну якість: здійснюватиметься цей розвиток на полюсі добра чи зла. Людина «ліпить» себе як особистість із матеріалу культури, який організовано постачає їй вихователь та суспільство загалом. Відповідно, увесь виховний процес має ґрунтуватися на засадах демократизму як виховного чинника та формування громадської думки. Розвиток особистості має бути вільним, без насильства і примусу, тож вихованцеві потрібно надавати можливість вільно діяти, але в межах загальноприйнятих стандартів [30, с. 31-32]. Лише педагогіка, орієнтована на розуміння внутрішнього світу вихованця і його душі, є продуктивною, оскільки вихованість особистості має органічно виростати з педагогічних дій, які духовно збагачують її внутрішнє життя, а педагог, в свою чергу, має

використовувати такі методи, які б своїм пояснювальним впливом формували сильну особистість [31, с. 19] та спонукали до морально-духовної творчості [30, с. 62].

Визначаючи виховання як складну, нелінійну й багато в чому не визначену ймовірнісну систему, що вимагає багатоаспектного й багатовимірного підходу до їх аналізу і проектування, доктор педагогічних наук академік О. Сухомлинська прийшла до висновку, що у системі виховання виник кризовий стан, який весь час поширюється і поглиблюється, провокуючи нові проблеми [158, с. 2-6]. До цих проблем науковець відносить: соціально-культурні (спричинені невизначеністю основних підвалин державності та різким зниженням рівня життя всього населення; соціальною незахищеністю та духовним і моральним зубожінням народу; низьким рівнем контрольованості засобів масової інформації з боку держави, які пропагують різні погляди на ті чи інші проблеми не об’єктивно і на низькому професійному рівні) та соціально-педагогічні (де однією із головних виступає поступова втрата такого демографічного здобутку, як доступ усіх дітей до повноцінної освіти та виховання) [158, с. 110-111].

Таким чином, сучасна криза в освіті торкнулася усіх її ланок, починаючи з дошкільної і закінчуючи післядипломною освітою педагогічних працівників. У цій ситуації окремої актуальності набуває проблема фахової підготовки майбутніх освітян, адже вони є, передусім, носіями ціннісно-орієнтаційної та гуманно-особистісної парадигми і покликані формувати не лише знання, уміння й навички у свої майбутніх вихованців, а й ціннісні ставлення і судження, орієнтуватися на загальнолюдські, культурні цінності та життєві компетентності.

Так, характеризуючи освіту і науку в Україні, В. Кремень зазначає, що завдання педагогічної освіти – це формування вчителя як фахівця і людини високої культури, яка має особистий позитивний влив на індивідуальність учня. Сучасний учитель-вихователь має бути готовим до нової соціальної ролі, покликаної виховати людину, ефективну у національному і глобальному демократичному просторі [87, с. 138]. Саме тому процес навчання і виховання має бути єдиною діяльністю, що спрямована на формування особистості, оскільки

кожен учитель має виховувати незалежно від свого бажання вже тим, як заходить до класу, як ставиться до учнів, власним прикладом. Важливим аспектом є виховання толерантних взаємин, завдяки яким можна будувати сучасний світ і досягати найефективнішого функціонування нашого суспільства [90, с. 42].

Здобуваючи педагогічну освіту, молода людина засвоює культурні цінності, оскільки духовне в людині проявляється завдяки її «вростанню» в культуру. Саме в процесі навчання і виховання вона набуває соціокультурних норм, які мають історичне значення для розвитку цивілізації, суспільства і людини. Це визначає соціальну функцію освіти, що полягає, передусім, у закладенні основ майбутнього суспільства і формуванні образу людини в перспективі, адже сутність підготовки до життя полягає у формуванні того способу життя, який прийнятий в суспільстві, у володінні різними формами життєдіяльності (освітньою, трудовою, громадсько-політичною, професійною, культурно-дозвільною, сімейно-побутовою) у розвитку духовного потенціалу людини для творення і творчості. Саме тому, переконано наголошує В. Кремень, для кожної соціально-економічної формації та культурно-історичного етапу розвитку суспільства і держави характерна своя система освіти, а для народу, нації – своя власна система виховання [90, с. 55].

Аналогічні думки висловлює і доктор педагогічних наук, професор Г. Шевченко, яка розглядає виховання «як процес набуття студентською молоддю системи духовно-культурних цінностей, які є дороговказом у виборі та реалізації життєсмислових орієнтирів-ідеалів; як смислову основу освіти, що є джерелом виховання інтелектуальної особистості, яка розвиває свій інтелект завдяки науці, культурі, культурі та критичності мислення, рефлексії, участі у різних видах творчості». На її думку, у вищому навчальному закладі процес виховання виступає домінантним і по праву вважається «Центром, Пам’яттю і Мотором культури, де студентська молодь набуває досвіду духовного, висококультурного, інтелектуально насиченого спілкування з майстрами – професіоналами, інтелектуалами, вченими, інтелігентами, завдяки чому удосконалюється інтелектуально, розумово, морально, художньо-естетично, духовно, набуває образу Людини культури» [174, с. 222].

Досліджуючи проблему виховного процесу у контексті оновлення парадигмальних підходів до сучасної освіти, відомий науковець, доктор педагогічних наук, професор Г. Тарасенко зазначає, що «виховання – це організація всієї життєдіяльності індивіда на рівні творчості в контексті культури» [161, с. 97]. На її думку, «виховна місія педагога безпосередньо корелюється культурними запитами суспільства, а успішність її реалізації великою мірою залежить не лише від освітніх технологій, але й від культурних традицій». Г. Тарасенко глибоко переконана у тому, що «виховний потенціал учителя є ніби субліматом його розвиненої професійної культури, в межах розвитку і функціонування якої міцніє «культурно-виховне поле» педагога, яке уможливлює повноцінну взаємодію вихователя з вихованцями, наповнюючи її культуротворчим змістом, а його система професійної освіти повинна щільно враховувати взаємообумовленість виховного потенціалу педагога та його професійної культури, постійно дбаючи про належне культурологічне наповнення змісту, методів та форм фахової підготовки майбутніх учителів [161, с. 31]. Тож, як зазначає доктор педагогічних наук, професор Г. Васянович, одним із чи не найголовніших завдань виховання майбутніх учителів є пошук оптимальних шляхів, методів, форм, засобів гармонійного формування їх інтелекту і культури почуттів, сильної волі та характеру [44, с. 54].

Таким чином, розглянувши проблему виховання в педагогічній спадщині минулого та сучасності, вважаємо за необхідне відзначити значну увагу до цього питання з боку філософів, педагогів та громадських діячів різних історичних епох. До основних здобутків філософської думки минулого належить віднести усвідомлення ролі держави як ініціатора усіх освітніх перетворень, бажаною кінцевою метою яких має стати виховання у дітей та молоді таких чеснот та особистісних якостей, як доброта, людяність, чесність, повага, відповідальність, великодушність, щирість, сміливість, доброзичливість, доброчинність незлостивість тощо, що буде запорукою гідного майбутнього для усього суспільства.

Щодо особливостей розв’язання актуальних проблем виховання сьогодні, на зламі століть, то сучасна вітчизняна науково-педагогічна еліта пропагує ідеї виховання вільної та автономної особистості (яка визнає й усвідомлює свої права та обов’язки в суспільстві), рівності, свободи, гідності, визнання особистістю верховенства Закону, підтримки культурних прав, а також розглядає виховання як мистецтво, застосування якого повинно удосконалюватися багатьма поколіннями, розвиваючи людську природу так, щоб вона досягла свого призначення. Поряд з цим, все частіше увага освітян зосереджується на питаннях створення відповідних умов для саморозвитку та самоствердження особистості на засадах гуманізації освітнього простору та демократизму. Виховна місія педагога за таких підходів має відповідати культурними запитами суспільства, а успішність її реалізації залежить від культурних традицій. Отже, в центрі уваги постає питання культуровідповідності виховання студентської молоді, що включає в себе культуру проведення вільного часу та дозвілля.

1.2. Проблема вільного часу та дозвілля у педагогічній науці та практиці: ретроспективний огляд

В процесі становлення будь-якого громадянського суспільства великої актуальності набуває проблема дозвіллєвої діяльності особистості, що є невід’ємною складовою життєдіяльності людини та формування її всебічного розвитку. Саме в години дозвілля особистість здобуває нові знання, уміння й навички, чим забезпечує свій духовний, соціальний, фізичний та інтелектуальний розвиток.

Проте реалії сьогодення свідчать про суттєве загострення проблем організації дозвіллєвої діяльності дітей та молоді. На противагу закладам дозвіллєвої сфери, що пропагують загальнолюдські цінності, все більшої популярності набувають заклади розважального спрямування, де молодь проводить антикультурне дозвілля, що є спокусою для несформованої особистості. Поряд з цим, має місце скорочення діяльності культурно-дозвіллєвих центрів, поширення негативного впливу засобів масової інформації на свідомість

особистості, які пропагують алкоголь, тютюнопаління та низькі цінності життя що, в свою чергу, призводить до деформації життєвих цінностей, втрати молоддю культурних надбань та духовно-етичних орієнтирів, її відчуження від культури і мистецтва. Все це ставить під сумнів адекватність існуючих форм проведення вільного часу як дітей, так і дорослих, що зумовило наш інтерес до даної проблеми.

Аналіз наукових джерел, який мав місце на даному етапі нашого дослідження, засвідчує, що проблема вільного часу дітей та молоді постійно знаходилася у полі зору провідних учених минулого і сучасності. Так, теоретико-методологічні засади педагогіки дозвілля досліджували такі зарубіжні й українські учені, як А. Вілл (Англія), Ж. Дюмазедьє (Франція), Д. Неулінгрен (США), К. Маркс, В. Нарштандт та Е. Шредер (Німеччина), В. Байкова, Л. Гордон, Б. Грушин, Є. Клопов, Г. Мінц, Г. Орлов, В. Патрушев, В. Соколов, Б. Тітов (Росія), І. Бєлецька, І. Бойчев, В. Бочелюк, Б. Брилін, А. Воловик, В. Воловик, І. Гімро, І. Гутник, І. Петрова, В. Піча, С. Пішун, С. Сергієнко С. Цюлюпа, Т. Ченіговець, Н. Яременко, (Україна) та ін. Як стверджують дослідники, саме в процесі вільного часу відбувається розвиток інтелектуальних і фізіологічних здібностей та задатків дітей та дорослих, тож він має бути обов’язково спрямований на всебічний розвиток особистості. Призначення вільного часу полягає не лише у задоволенні фізіологічних потреб особистості чи відпочинку, а й у підвищенні власного культурного рівня через організацію змістовної дозвіллєвої діяльності. Таким чином, постає питання сутності «вільного часу» та місця «дозвілля» у ньому. Тож, у відповідності до мети та завдань дослідження, в межах даного підрозділу нами було здійснено ретроспективний аналіз становлення традицій вітчизняної та зарубіжної педагогіки дозвілля, вивчення її основних теоретико-методологічних засад та аналіз категоріального апарату педагогіки дозвілля.

Аналіз наукових праць засвідчує, що підвалини педагогіки дозвілля як «практичної виховної діяльності» держави та суспільства, спрямованої на організацію та якісне проведення вільного часу громадян, були закладені ще в

часи епохи Античності. Саме у Стародавній Греції, як стверджують А. Воловик та В. Воловик, з'являються перші суспільно організовані масові і групові форми дозвільної діяльності, які проводилися у вигляді *симпосіонів-застіль* (із бесідами про літературу, філософію та декламаціями), *свят* і *урочистостей*, сповнених піснями, танцями та видовищами. Також, як стверджують дослідники, традиційними були загальні обіди із великою кількістю учасників, які називалися *сесітії*, куди сходитися усі громадяни без розподілу на стан і стать. Саме тут укладалися *дозвіллєві товариства*, члени яких робили гімнастичні вправи і змагалися у військовому мистецтві [49, с. 11-13]. Особливе місце в структурі дозвілля античного суспільства займало *відправлення релігійних культів*, які несли в собі ті духовні і естетичні цінності, що культивувала у своїх громадянах держава [49, с. 14-16].

Що стосується Римської імперії, то тут найбільшого поширення набула така форма масового проведення дозвілля, як *видовища*. Вони існували трьох видів: у театрі просто неба ставилися комедії і фарси, як правило з повсякденного життя; в амфітеатрах просто неба цькували звірів і проводили гладіаторські бої; в цирку, що мав вигляд стадіону між двома пагорбами, відбувалися змагання колісниць. Крім того, влаштовувалися навмахії – інсценізації морських боїв, які проводилися у спеціально відкритих водоймах [49, с. 18]. Менш масовими були *привселюдні читання* поетами своїх творів. Ці читання, за твердженням істориків, нерідко тривали по декілька днів і були невід'ємною прикметою культурного життя Римської імперії, адже прочитані вірші не тільки слухалися, але й обговорювалися членами зібрання [49, с. 20].

Епоха середніх віків характеризується домінуванням у Західній Європі народних, світських та церковних форм організації дозвілля. Серед народних форм організації дозвілля особливе місце належало *фольклорним святам*, заснованим на народних віруваннях. До найяскравіших світських форм можна впевнено віднести свято дурнів – *маскарад*, а також різноманітні *бали* та *прийоми*. Паралельно з ними в лоні християнської церкви на початку XIV століття з'являється така форма проведення масового дозвілля, як релігійні *вистави-*

містерії, що іноді перетворювалися на багатоденне дійство. В них оригінально сполучалися релігійна містика, набожність, богохульство, народна стихійність і самодіяльний початок, адже, як свідчать хроніки, сценарії свят створювалися не тільки духовенством, а й самими учасниками [49, с. 24-25].

Як зазначає Б. Бочелюк, така розмаїтість об'єктів дозвіллєвої діяльності пояснювалася розшаруванням суспільства. Так, якщо у палацах і заміських резиденціях феодалів найбільш розповсюдженими формами дозвілля були *бали, турніри* та *банкети*, то у середовищі цехів простих ремісників вже у середні віки почали закладатися основи первинних *клубних осередків*. З появою перших університетських міст, що були улаштовані за принципом монастирів і містили каплицю, залу, ворота – ведучі ланки в інфраструктурі навчального закладу, з'явилися і нові форми дозвілля. Так, саме зала, що вважалася одним з найважливіших елементів університетського життя, стала місцем загальних *зборів* молодих людей, місцем їх *зустрічей* і *трапез* [39, с. 29-30].

Новою формою дозвілля, а саме – появою в Західній Європі численних *об'єднань,* характеризується Епоха Просвітництва. Серед них можна назвати *гурток* княгинь і герцогинь, що збиралися навколо королеви; дозвільне об'єднання, яке носило назву «*салон*» (група осіб, що збиралася постійно у приватному будинку і була політичним, літературним, або іншим гуртком) та інституалізоване об'єднання в Англії, що одержало назву «*клуб*» (в результаті певних трансформацій поняття «клуб» поширився не тільки на дозвільне об'єднання, а й на будинок для спільного проведення вільного часу клубівців).

На відміну від попередніх епох, дозвіллєві форми XIX століття все частіше почали набувати просвітницького характеру. Так, з ім'ям Роберта Оуена пов'язане відкриття першої *бібліотеки-читальні* для робітників, де вони відпочивали та займалися самоосвітою. У зв'язку з цим, наприкінці XIX століття засновується Спілка робітничих клубів та першим «Соха-клуб», який мав дешеву кухню, читальний зал, зали для музики і танців, де читали лекції, обговорювали питання загального та фахового життя [49, с. 27-29].

Окрему увагу слід приділити історії становлення традицій вітчизняної педагогіки дозвілля, яка, за словами дослідників, накопичила досить величезний досвід з методики масової освітньої роботи, організації її різноманітних форм, методики проведення й організації свят і видовищних заходів, постановок сценічних композицій, диспутів, наочної пропаганди, клубних вечорів, постановки літературних і музичних композицій, театралізації, екскурсій, технології організації виховного процесу в дозвільних об'єднаннях, організації спільної діяльності навчальних закладів і закладів дозвілля [49, с. 50]. Розглянемо основні етапи становлення вітчизняної педагогіки дозвілля.

Передусім слід зазначити, що традиції вітчизняного дозвілля беруть свої коріння із обрядових дійств ритуального характеру у відповідності до розподілу часу на буденний та святковий. До буденного дозвілля відносили святковий, або напівсвятковий час, пов'язаний з весіллями, хрестинами, від'їздом на чужину та інші (індивідуальний або родинний характер). Святкове дозвілля носило загальний характер. Це були великі *свята* – Храмові, Великдень, Різдво, Трійця, Іванові, Петрові дні, Святки, Масниця. У великі свята змінювалася обстановка, одяг і навіть поведінка людей. Підновлювалися та «вбиралися» будинки, одягали кращий одяг, один до одного зверталися по батькові, виключалися розмови про побутові та господарські справи. Молодь місцями проведення дозвілля мала вулицю, де водили хороводи, та грали в бабки [49, с. 33-35]. Таким чином, впродовж багатьох століть на українських землях унікальним чином переплелися та поєдналися народні (фольклорні) та релігійні (церковні) форми якісної організації вільного часу населення, покликаної забезпечити відпочинок, розвагу, комунікацію, а також духовний розвиток.

Як зазначає Н. Яременко, існуючий протягом віків узвичаєний порядок розподілу часу на робочий та вільний зумовив і відповідні світські форми дозвілля в українському селі. Зокрема, своєрідним народним клубом була *корчма*, де сходилися парубки та чоловіки. Безперечно, значне пожвавлення у житті селян вносили різноманітні *базари* та *ярмарки*, куди ходили не лише заради купівлі-

продажу, а й для того, щоб відпочити від щоденних турбот та набратися нових вражень.

Характерною прикметою селянського побуту в кінці XIX на початку XX століття було *богомоління*, на яке люди ходили пішки, переважно весною, або восени невеликими групами з одного, або ближніх сіл. Такі мандрівники були носіями різноманітних чуток та балачок, які посідали значне місце у тогочасній громадянській свідомості, адже саме ними селяни компенсували обмаль реальної інформації про події «в широкому світі» [182, с. 59-62].

Щодо світських форм організації дозвілля, що набули широкого розповсюдження наприкінці XIX – на початку XX століття то, за словами А. Воловик та В. Воловик, тут необхідно згадати про виникнення цивільних бібліотек, музеїв та інших просвітницьких закладів, основними відвідувачами яких були учні, ремісники, робітники, селяни. Починаючи з 40-их років XIX століття почала поширюватися практика *читання популярних лекцій* та *народних читалень*, де освічені люди збирали місцеве населення і читали йому популярну літературу та художні твори, пояснюючи їх. Проте, на думку дослідників, найбільш значним проявом педагогічної організації дозвілля стали *опікунські народні будинки*, з появою яких у сфері дозвілля народилася й згодом одержала поширення діяльність, предметом якої стала аматорська художня творчість. Прикладом цього став Ліговський народний будинок, де крім бібліотеки-читальні, лекційного і театрального залів, курсів з окремих навчальних дисциплін функціонували літературно-художній гурток, хор та театральний гурток [49, с. 37-40].

Початок XX століття характеризувався бурхливими політичними і соціальними змінами. Так, у 20 рр. XX століття дозвіллєва сфера поповнюється численними *клубами*, які мають партійно-державну підтримку і розглядаються владою як важливий засіб «комуністичної організації вільного часу». За словами Н. Яременко, у цей період активно створюються дитячі клуби, головне завдання яких полягає в організації культурно-просвітницької роботи та організації самодіяльно-художньої творчості. Серед тогочасних досягнень у дозвіллєвій

сфері науковець вважає: *відкриття музеїв, бібліотек, театрів, культурно-просвітницьких закладів, створення мережі гуртків, курсів, клубів, дитячих дозвіллєвих навчальних закладів*, які організовували вільний час для дітей та молоді. Дозвіллєву діяльність збагачено новими формами та методами роботи, розпочато створення науково-методичного забезпечення її сфери та системи підготовки кадрів для організації дозвілля населення [182, с. 75-79].

Таким чином, традиції організації вільного часу людини та її дозвілля пройшли досить довгий шлях свого становлення та розвитку, впливаючи на культурний рівень людини та збагачуючи її духовний світ. Доказом цього є створення та функціонування розгалуженої інфраструктури закладів дозвілля, наявність системи наукового та методичного забезпечення не лише процесу організації вільного часу дітей та дорослих, а й фахової підготовка культосвітніх працівників. Проте, не зважаючи на численні концепції, й досі залишаються дискусійними питання сутності та взаємозв'язку між поняттями «вільний час» та «дозвілля», їх місця та ролі у сучасній системі національної освіти. Усвідомлення наявності означених протиріч зумовило наш інтерес до більш поглибленого вивчення основних теоретичних концепції, що розкривають сутність понять «вільний час» і «дозвілля» та визначають їх суспільну цінність.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що вільний час є одним з важливих засобів формування особистості людини. Зокрема, видатний німецький філософ К. Маркс вважав його «простором для повного розвитку особистості і таким часом, який не поглинається безпосередньо виробничою працею, а залишається вільним для вільної діяльності і розвитку» [183, с. 26]. Аналогічної точки зору дотримувався й інший німецький учений В. Нарштандт, який був глибоко переконаний у тому, що в процесі вільного часу учень звільняється не тільки від педагогічної, але й від усіх суспільно зумовлених залежностей [41, с.73]. Проте думки попередніх учених спростував Е. Шредер, який зазначав, що «вільний час – це ще не повна свобода, а робочий – не автоматичне примушування». Якщо часові додається складова «вільний», стверджував він, то цим наголошується те, що

решта часу має силуваний характер дій, тому його не слід трактувати лише поза поняттям робочого часу [41, с.72-73].

Значний теоретичний та практичний інтерес до питання організації вільного часу молоді виявляли і російські науковці. Так, у своїй праці «Труд и досуг» В. Байкова та В. Соколов стверджують, що виробнича діяльність – найголовніша в житті для кожного з нас. Але, за їх словами, це не єдина цінність, адже є ще сім'я, побут, дружні відносини, навчання, суспільна діяльність, відпочинок, що також мають значний вплив на формування характеру, кругозору особистості, її інтересів, звичок. Саме вільний час, переконані вони, розширює можливості для розвитку здібностей, обдарувань, талантів і є сферою життя людини, де вона вільна у своєму виборі форм діяльності [13, с. 34]. Проаналізувавши соціальне значення вільного часу особистості і суспільства, В. Байкова і В. Соколов констатували, що саме в цей період люди не тільки вільні від праці і можуть просто відпочивати, але й підвищувати свій загальноосвітній та культурний рівень, займатися мистецтвом та іншими видами творчої діяльності, отримуючи нові знання і навики, які слугуватимуть створенню нових матеріальних і духовних цінностей.

З вільним часом, на думку російських учених, пов'язана діяльність значної частини культурних закладів, де закладені великі можливості культурного, духовного та інформаційного впливу на особистість, адже відвідування театрів, музеїв, лекторіїв здійснюється людиною саме у вільний від роботи час [13, с. 36-37]. Таким чином, як зазначають В. Байкова і В. Соколов, актуальності набуває питання раціонального використання вільного часу, оскільки це є час, що «спрямований на поповнення загальних та спеціальних знань, підвищення кваліфікації і розвитку творчих здібностей особистості, розвиток естетичних смаків, моральне удосконалення, розумні розваги та корисний відпочинок» [13, с. 44].

Російські учені неодноразово наголошували на тому, що основним завданням держави і всього суспільства є знаходження ефективних способів вирішення проблеми змістовного дозвілля, оскільки значна частина суспільства, а

найбільше – молодь, потребують того, щоб навчитися правильно організовувати свій вільний час [13, с. 48]. І якщо потребу в хорошому відпочинку, цікавому дозвіллі відчуває кожна людина, то важливим у «боротьбі за раціональне використання вільного часу» являється практична допомога молоді в «осмисленні її шляхів повноцінного проведення дозвілля, набутті навиків самоорганізації в цій сфері свого життя, а також те, що у суспільстві роблять для його розумного і правильного використання» [13, с. 39]. Саме тому за часів СРСР в державі існувала розгалужена інфраструктура дозвіллєвих закладів. Ученими визначалися основні умови та принципи організації вільного часу молоді, серед яких – формування її прагнення до активного проведення вільного часу та активізація інтересу до всього нового і привабливого. Особливу роль у організації вільного часу молоді відігравали Будинки культури, учасники яких займалися художньою самодіяльністю і, віддаючи значну частину свого вільного часу цьому заняттю, досягали професійної майстерності у тому чи іншому виді мистецтва [13, с. 51-56]. Таким чином, в науковій соціальній, філософській та педагогічній думці СРСР панувало сприйняття вільного часу як такого, що є «вільним від виконання різного роду неодмінних занять» (Б. Грушин) і є не часом «певних занять», а часом «певних вчинків» (Л. Гордон і Є. Клопов). Вільний час – це «внутрішня основа діяльності людини за межами виробництва і обов’язкових регенеруючих функцій, тобто вільна діяльність, яка стає умовою і виразом особистої свободи людини» (Г. Орлов), «служить розвитку інтелектуальних і фізіологічних здібностей та задатків особистості для задоволення її соціальних потреб» (В. Патрушев) [117, с. 528; 178, с. 22-23].

Питання сутності вільного часу та особливості його організації в умовах культурних трансформацій сучасності неодноразово вивчали і українські учені. На сьогодні більшість із дослідників і педагогів визначають вільний час як «частину загального бюджету часу, що залишається після виконання школярами навчальних обов’язків, що спрямований на задоволення природних фізіологічних потреб, інших видів обов’язкових занять» (І. Гімро) [52, с. 2] і «використовується за власним розсудом залежно від особистих інтересів, потреб, схильностей до

різноманітних занять» (Н. Яременко) [182, с. 23-24]. На думку Н. Яременко, вільний час має бути насичений діяльністю, спрямованою на всебічний розвиток особистості, що супроводжуватиметься суворим вибором видів діяльності, одним із критеріїв якого може бути запитання: «чи буде дане заняття або вид діяльності корисним з точки зору всебічного гармонійного розвитку особистості?» [182, с. 24-25].

Вільний час, як зазначає В. Бочелюк, є важливим засобом формування особистості людини, який безпосередньо впливає на виробничо-трудову сферу діяльності. Саме в його умовах найбільш сприятливо відбуваються «рекреаційно-відновлювальні процеси, які знімають інтенсивні фізичні та психічні навантаження» [39, с. 5-6]. Досліджуючи педагогічні умови формування культури вільного часу студентів, С. Цюлюпа зазначає, що «вільний час – це частина позанавчального часу, атрибутивною ознакою якого є вільна діяльність за власним вибором». За своєю сутністю і змістом, переконаний науковець, вільний час студентів доповнює навчальний і заповнюється науково-пізнавальною, професійною, громадською культурною діяльністю, різними формами дозвілля, в процесі яких формується висококваліфікований спеціаліст з вищою освітою та активний громадянин своєї країни [169, с. 55], а його раціональне використання, на думку Б. Бриліна, може сприяти формуванню духовності, фізичної досконалості, задоволенню інтересів та творчого розвитку [40, с. 11].

Таким чином, цінність вільного часу людства перестає бути лише особистісною проблемою й набуває статусу суспільної цінності, а отже актуальним стає питання культури вільного часу особистості, що, на думку соціолога В. Пічі, є «сферою вільної діяльності людей, зумовленою усією сукупністю соціальних відносин даного суспільства й рівнем культури особистості» [125, с. 36]. За його словами, культура вільного часу – це проблема забезпечення якісного вільного характеру всієї діяльності в години дозвілля, яка передбачає «певний ступінь поєднання активних і пасивних форм споживання духовних цінностей, відпочинку, спілкування і вільної творчої діяльності, вміння особистості впливати на раціоналізацію його структури, здійснювати його

саморегулювання та економію» [125, с. 44]. Поряд з цим І. Суботін визначає культуру вільного часу як «культуру особистості, яка проявляється в уміннях зберігати час, регулювати тривалість тої чи іншої діяльності, дотримуватись часових пропорцій, визначеного ритму, що, безумовно, відбивається на структурі вільного часу» [125, с. 42]. Такої ж думки дотримується С. Кузьмін, який розглядає культуру вільного часу як фактор соціалізації особистості. У своєму дослідженні науковець визначає кількісні (обсяг та структура) і якісні (зміст і сутність) характеристики культури його використання. Також критеріями культури вільного часу автор визнає усталеність, повторюваність тих чи інших видів занять у вільний час, спосіб і форму дозвіллєвої діяльності, цільову спрямованість і мотивування занять та рівень власної вибіркової активності і творчої особистості [125, с. 42-43].

Як зазначає С. Цюлюпа, культура вільного часу є досить важливим компонентом загальної культури особистості, оскільки являється способом: опанування творчим потенціалом вільного часу; мірою реалізації власного соціально-культурного потенціалу, набутих умінь та навичок регулювання вільного часу; підготовленості до участі та організації соціально-значущих видів вільночасової діяльності [125, с. 55]. Неабияке значення вивченню особливостей культури використання вільного часу надавав Г. Орлов, якого вважають основоположником цього поняття. Науковець вважав, що культура використання вільного часу є нічим іншим, як включенням до практики найбільш раціональних навичок, традицій, а також науково-обґрунтованих теоретичних розробок часової організації людської діяльності, спрямованих на оптимальне регулювання фонду часу суспільства [125, с. 43-44]. Таким чином, проблема вільного часу автоматично піднімає питання якості та культури вільного часу, що визначає поняття «дозвілля».

Огляд наукових джерел засвідчив наявність різних підходів до трактування понять «вільний час» та «дозвілля». У російській та українській довідковій літературі 19 – початку 20 століття «дозвілля» визначається як синонім до поняття «вільний час», наприклад:

– «Вільний, незайнятий час, прогулянки, звільненість від справ, вільний від справ час» [59, с. 481];
– «Вільний від роботи час; на дозвіллі – вільний від справ» [113, с. 144].

Проте вже у сучасних довідкових виданнях «дозвілля» визначається як «сукупність видів діяльності, які здійснюються у вільний час для задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб» [67, с. 198]. Таким чином, наголос переноситься з поняття «вільний від робочих обов'язків» на «власний особистий розвиток людини».

Потрібно зазначити, що поняття «дозвілля» можна знайти вже в працях філософів та мудреців епохи Стародавнього Світу. Так, давньогрецький філософ Аристотель писав, що «дозвілля містить вже у самому собі і задоволення, і щастя, і блаженство. І все це припадає на долю не зайнятих людей; а в державі, що бажає мати прекрасний лад, громадяни повинні бути вільними від турбот про предмети першої необхідності» [11, с. 218].

Щодо сучасних досліджень, то Ж. Фрідман, прибічник французької школи досліджень дозвілля, одним із перших звернув увагу на значення дозвілля для майбутнього розвитку суспільства, розглядаючи його як частину вільного часу, що характеризується «активною позицією його проведення» [185, с. 134]. Як зазначав французький соціолог Ж. Дюмазедьє, дозвілля – це «простір для занять за власним бажанням, і всіляке проникнення будь-яких зобов'язань робить його неповноцінним, перетворюючи у напівдозвілля» [42, с. 76]. Дозвілля має здійснюватися заради самого себе, а не заради якоїсь мети; бо лише те дозвілля, яке не має жодної корисливої мети, крім задоволення та відпочинку, є «чистим дозвіллям», наголошували у своїх працях А.-Д. Вілл (Великобританія) та Д. Неулінгрен (США) [125, с. 9]. Саме тому, як переконливо стверджував американський дослідник М. Каплан, дозвілля не можна ототожнювати з вільним часом або зводити до переліку різних видів діяльності, спрямованих на відновлення сил людини; його необхідно розуміти як центральний елемент культури, який має глибокі зв'язки з іншими сферами життя (працею, сім'єю) [187, с. 22]. Таким чином, можемо підсумувати, що провідні зарубіжні учені

розглядають дозвілля як природну потребу людини, можливість самореалізації, мотив для трудової діяльності та як наповнений культурним змістом час (Дж. Шіверс) [193], що потребує більш ґрунтовного вивчення та типологізації залежно від виду, напряму, мети та місця його проведення (Р. Попп) [191].

Цінність дозвіллєвої діяльності доводили і російські учені Б. Тітов та Г. Мінц. За словами Б. Тітова, вона полягає у тому, що дозвіллєва діяльність здатна допомогти молодій людині реалізувати все те найкраще, яке потенційно в ній закладено, тож саме під час дозвіллєвої діяльності, як зазначає Г. Мінц, відбувається розвиток творчих, духовних та фізичних сил людини у відповідності з ідеалами суспільства [117, с. 530].

В свою чергу думки з приводу дозвіллєвої діяльності особистості висловили і сучасні вітчизняні науковці. Аналіз їх праць засвідчує розширення трактування цінності дозвіллєвої діяльності особистості, за допомогою якої задовольняються не лише фізичні, психічні і духовні потреби (В. Бочелюк), а й «відбувається відновлення фізичних, розумових і психічних сил людини» (Н. Яременко) [39, с. 7; 182, с. 35]. Так, на думку Н. Яременко, дозвіллєва діяльність – це такий спосіб буття людини у вільний час, який не суперечить загальноприйнятим соціальним нормам, сприяє самопізнанню, самовизначенню, самореалізації, самоосвіті, самовихованню та всебічному розвитку особистості [183, с. 175-176].

Аналогічних поглядів дотримується сучасний вітчизняний учений Б. Брилін, що визначав дозвілля як «частину вільного часу, використання якого пов’язане з активним освоєння культурних цінностей, розважальною діяльністю та фізичною активністю» [42, с. 75]. Поряд з цим, вчений вводить поняття «музичне дозвілля», розуміючи під ним той вільний час, що використаний особистістю для спілкування з музичним мистецтвом у відповідності до інтересів і потреб, які базуються на параметрах музично-творчого розвитку. Педагогічно організоване дозвілля, за його словами, передбачає цілеспрямований вплив на музично-творчий розвиток, яким забезпечується спрямованість особистості до самовдосконалення [42, с. 20]. Серед концепції удосконалення процесу виховання молодого покоління пріоритетним, на думку Б. Бриліна, є творчий розвиток

особистості, що є невід'ємною частиною формування естетичної свідомості, якою забезпечується пізнання природи, специфіки, закономірностей взаємодії її структурних компонентів (сприймання, інтересів, потреб, ставлення, оцінки, смаків, ідеалу) [41, с. 25].

Досліджуючи педагогічні засади організації дозвілля підростаючого покоління, І. Гутник поняття «дозвілля» визначає як особливу сферу життя особи та суспільства, що містить великі можливості для виховання дитини, становлення й розвитку особистості, набуття досвіду вирішення життєвих проблем. У процесі дозвіллєвої діяльності, переконана вона, формуються ціннісні орієнтації, культурні потреби, смаки, емоційно-вольова сфера підростаючого покоління, оскільки саме дозвілля має значний виховний потенціал у формуванні громадянських якостей дітей та підлітків, що може бути спрямований на їх національне виховання [58, с. 6-7].

Саме дозвілля, наголошує В. Звєкова, надає можливість особистості цілеспрямовано формувати й виявляти власну сутність, унікальність на благо власного і суспільного благополуччя; це є та грань життя, у якій людина сама собі приписує систему знань для досягнення власного внутрішнього розквіту (духовно-морального, інтелектуального, емоційного, фізичного) та втілення своєї індивідуальності у продуктах діяльності. Саме дозвілля, на думку автора, дозволяє незалежно від будь-кого планувати режим витрати часу [74, с. 7].

Усвідомлення цінності дозвілля спрямувало пошуки вітчизняних вчених на розробку теоретико-методологічних засад організації студентського та учнівського дозвілля (І. Бєлецька, І. Бойчев, А. Воловик, В. Воловик, І. Гімро, М. Мартиненко, С. Пащенко, С. Пішун, Т. Черніговець, Н. Яременко, Т. Яцула). Зокрема, досліджуючи формування культури дозвілля студентів вищих навчальних закладів в умовах роботи студентського клубу, С. Пішун вважає, що сутністю студентського дозвілля є цілеспрямована творча поведінка молодої людини у вільному для вибору занять ступені активності в художньо-організаційному та просторово-часовому середовищі, детермінованому внутрішніми потребами, мотивами, установками, зовнішніми факторами, які

породжують відповідну діяльність [124, с. 12]. У своєму дослідженні науковець розробив, обґрунтував та експериментально перевірив модель діяльності студентського клубу, яка здатна забезпечити ефективне формування культури дозвілля студентів вищих навчальних закладів, оскільки її технологія структурної побудови дозволяє не лише конкретизувати взаємозв'язок основних факторів процесу виховання у студентському клубі, а й передбачити його бажаний результат – формування культури дозвілля студентської молоді [124, с. 18].

Досліджуючи специфіку та зміст учнівського та студентського дозвілля, завдяки якому індивід відновлює свої здібності до праці й розвиває в собі ті вміння й здібності, які неможливо вдосконалити у сфері трудової діяльності, І. Бєлецька зазначає, що «дозвілля – це діяльність у вільний час поза сферою суспільної та побутової праці», що здійснюється в руслі певних інтересів і цілей, які ставить перед собою особистість [34, с. 26-27]. Саме дозвілля, за її словами, як ніяка інша діяльність, надає можливість усвідомити себе особистістю, індивідуальністю, самоствердитися, розвинути свої інтереси і здібності та одночасно усвідомити себе частиною колективних спільнот, разом з тим захищає право дитини на приватне життя. Науковець переконана у тому, що організоване дозвілля збагачує особистість учня; відкриває світ вітчизняної культури та духовних цінностей; стимулює до творчості; дає можливість проявити себе у шкільному і подальшому житті; допомагає зрозуміти соціальну значущість спілкування з однолітками, учителями, батьками; навчає цінувати і організувати свій вільний час, обирати заняття за інтересами, потребами, за їх значенням у житті; жити серед людей, поважати їх індивідуальність, цінувати чужі інтереси, радіти успіху кожного. І. Бєлецька зазначає, що саме в дозвіллєвій діяльності переважна більшість учнів шукають емоційне задоволення, сприймаючи його як одну із головних сфер самореалізації та самоствердження [34, с. 32].

Усвідомлення такого потужного поліфункціонального потенціалу дозвілля спонукало вчених до розширення спектру досліджень. Так, вивчаючи дозвіллєву культуру молодших школярів, Т. Черніговець вводить у науковий обіг поняття:

– «дитяча дозвіллєва культура», що втілює національні, етнорегіональні,

сімейні та дитячі традиції (духовні, святкові, художні, ігрові), відтворює світосприйняття дитини, сприяючи реалізації різноманітних потреб особистості (пізнавальних, комунікативних, творчих, естетичних, розважальних, гедоністичних);

– «дозвіллєва культура особистості», що являє собою певну інтегративну якість, що виявляється на індивідуальному рівні організації вільного часу, реалізується через систему установок, знань, цінностей, емоцій у різноманітних видах дозвіллєвої діяльності (грі, художній і технічній творчості, спорті, спілкуванні) [171, с.6-7].

Окрім того, у науковому обігу з'являється і таке поняття, як «культурно-дозвіллєва діяльність учнів», під якою І. Бойчев розуміє любительську діяльність, що пов'язана з організацією їхнього вільного часу та відпочинку і виконує певну виховну мету через реалізацію соціально-педагогічної (забезпечення можливостей вільного обрання особистісно та суспільно спрямованих, корисних, цікавих і привабливих для них видів любительської діяльності), інформаційно-освітньої (стимулювання активного набуття дітьми знань самостійним шляхом; розвиток їхніх пошуково-творчих здібностей та вмінь; набуття ними навичок практичного застосування отриманих знань), творчо-розвивальної (актуалізація потреб учнів щодо творчого самовизначення та самовираження шляхом залучення їх до мережі дозвіллєвих науково-технічних гуртків, художніх і музичних студій, колективів ужиткового мистецтва та інших аматорських об'єднань з обов'язковою демонстрацією результатів творчої праці через організацію виставок, експозицій, концертів тощо) та рекреаційно-розважальної (забезпечення фізичної розрядки особистості, зняття у неї інтелектуальної втоми і нервової напруги, збагачення позитивними емоціями) функцій [36, с. 8-9].

Наукові дослідження особливостей та специфіки дитячої дозвіллєвої діяльності активізували питання фахової підготовки майбутніх педагогів. Так, досліджуючи теоретичні і методичні основи підготовки студентів вищих навчальних закладів до організації дозвілля школярів, Т. Яцула глибоко переконана у тому, що саме особистісна взаємодія вчителя і учнів у сфері їхнього

дозвілля має, насамперед, зменшити відстань між світом дитини і дорослого, що є, на її думку, головною умовою виховного впливу на формування ціннісних орієнтацій дитини, особистісного зростання вихованця [184, с. 13]. Готовність до виховної взаємодії зі школярами у сфері дозвілля є певним рівнем педагогічного мислення, яке дає змогу переборювати стереотипи і моделювати взаємодію на основі власних уявлень щодо ціннісно-смислових перспектив розвитку особистості дитини [184, с. 29].

Визначаючи організаційні засади дозвіллєвої діяльності дітей та молоді, окрему увагу слід звернути на її теоретико-методологічні засади, зокрема: цілі, завдання, принципи, організаційні форми та методи. Аналіз наукових джерел у сфері філософії вільного часу та педагогіки дозвілля дозволив констатувати, що дозвіллєва діяльність характеризується поліфункціональною природою. Так, провідні науковці виділяють одинадцять основних ***функцій дозвілля***, а саме: комунікативну, когнітивну, креативну, рекреаційну, духовну, соціальну, сімейно-побутову, ціннісно-орієнтаційну, виховну, розвивальну та розважальну.

Проаналізуємо основні характеристики, що їх учені дають означеним функціям. Серед тих, що найчастіше зустрічаються в наукових працях, є *комунікативна*, яка охоплює ті дії, що практично здійснюються людиною у сфері дозвілля, коли вони пов’язані суб'єкт-суб’єктним та суб'єкт-об’єктним спілкуванням [183, с. 33]. Як зазначає І. Гімро, ця функція сприяє формуванню інтелектуальної, психологічної і соціальної здатності до налагодження контактів з іншими людьми, освоєння способів практичної реалізації цієї здатності та виховання культури спілкування [52, с. 4]. Саме вона, на думку Н. Яременко, дозволяє розширити можливості для спілкування, подолання самотності, знаходження нових друзів, а також яскраво виявляється у таких формах, як диспути, конференції, дискусії, вечори відпочинку, конкурсні і розважальні програми, просвітницькі акції тощо [182, с. 13].

Завдяки іншій функції – *когнітивній*, відбувається процес пізнання та стимулювання активного набуття знань самостійним шляхом [183, с. 4], духовне

збагачення особистості, а також задоволення потреб в додатковій інформації [183, с. 13].

Не менш важливою, на думку С. Пащенко, є *креативна* функція, яка виявляється тоді, коли особистість включається у дозвіллєву діяльність, вносить власні елементи творчості [183, с. 33]. Саме ця функція, як зазначає Н. Яременко, спрямована на створення умов для прояву й розвитку творчого потенціалу особистості за межами професійно-трудової і сімейно-побутової діяльності шляхом участі особистості у виставах**,** творчих вечорах, різноманітних гуртках [183, с. 13] та цілком актуалізує потребу творчого самовизначення та самовираження, розвиток пошуково-творчих здібностей і вмінь із подальшим практичним застосуванням набутих знань та умінь [52, с. 4].

Досить значущою, на думку вітчизняних вчених, є *рекреаційна* функція, яка, за словами С. Пащенко, виявляється у відновленні людиною своїх енергетичних затрат, психосоматичному розслабленні, відпочинку, емоційній та фізичній розрядці [183, с. 33], знятті інтелектуальної втоми та нервового напруження [52, с. 4]. Як зазначає Н. Яременко, саме рекреаційна функція спрямована на заняття виробничої перевтоми, психологічної перенапруги, відновлення фізичних, інтелектуальних, емоційних сил людини, зміцнення здоров’я шляхом здійснення ігрових, оздоровчих, розважальних, спортивних, туристично-екскурсійних програм, проведення вечорів відпочинку, видовищних заходів, а також театралізованих вистав і масових свят [183, с. 13].

Цінною для нас є означена С. Пащенко та І. Гімро *духовна* функція дозвілля, яка, насамперед, сприяє духовному розвитку особистості [52, с. 4] і є немовби своєрідним синтезом усіх зазначених вище функцій [183, с. 33].

Вагоме місце у працях учених посідає *соціальна* функція дозвіллєвої діяльності, що, на думку Н. Яременко, сприяє інтеграції людини в суспільство і є відповідальною за те, щоб кожна особистість відчувала власну гідність, могла визначити зміст свого існування [183, с. 13]. Як зазначає І. Гімро, саме завдяки цій функції відбувається активне залучення особистості до соціально-спрямованої,

корисної діяльності, в результаті чого відбувається набуття її соціального досвіду [52, с. 4].

Ціннісно-орієнтаційна функція, яка полягає у формуванні системи ціннісних уявлень, орієнтацій особистості, ідеалів та переконань, виявляється у ставленні індивіда до навколишнього середовища, інших людей та самого себе. Як зазначає Н. Яременко, певним чином ця функція перегукується із *виховною,* що спрямована на добровільне включення людини в дозвіллєву діяльність і виявляється у цілеспрямованому розвитку особистісних потенціалів [183, с.14].

Також вагомими у дозвіллєвій діяльності є *розважальна* функція, що спрямована на збагачення позитивними емоціями [179, с. 4] та *розвивальна*, яка сприяє розвитку знань і здібностей людини [34, с. 28].

Така поліфункціональна природа дозвілля та дозвіллєвої діяльності не може не вплинути на її мету. В межах нашого дослідження вважаємо за доцільне скористатися твердженням В. Бочелюка, який в своїй роботі ***метою дозвіллєвої діяльності*** визначають «можливість людини розкрити себе, піднятися до вищого рівня прояву своїх здібностей та повніше задовольнити постійно зростаючі потреби» [39, с. 6-7.].

Згідно означеної мети сьогодні чітко виокремлюють й ***основні завдання*** організації дозвілля дітей та молоді. На думку Н. Яременко, до них належать:

- забезпечення всебічного розвитку дитини, її особистісного зростання;
- формування суспільно-громадського досвіду особистості;
- розвиток, стимулювання та реалізація духовного й творчого потенціалу дітей та молоді;
- створення системи пошуку, розвитку й підтримки юних талантів, обдарувань;
- залучення дітей та молоді до особистісно-значимих соціокультурних цінностей;
- задоволення потреб у професійному самовизначенні;

– забезпечення соціально-педагогічного захисту неповнолітніх та організація їх дозвілля;
– розвиток психофізичних ресурсів, зміцнення здоров'я, підтримка високої працездатності;
– виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції, здорового способу життя дітей та молоді засобами фізичної культури, спорту та просвітницької роботи [183, с. 9].

Відповідно до мети та завдань дозвіллєвої діяльності, провідними педагогами-практиками та ученими визначено ряд ***принципів організації дозвіллєвої діяльності,*** серед яких основними є:

– *принцип системності* – передбачає цілеспрямовану, системну організацію дозвіллєвої діяльності з метою раціонального використання вільного часу, розвитку соціальної активності і індивідуальної ініціативи дітей та молоді, а також відволікання їх від асоціальної поведінки;
– *принцип добровільності* – передбачає певну незалежність дозвілля, відсутність регламентації з боку держави та інших структур, а також вільний вибір дітьми і молоддю дозвіллєвих занять;
– *принцип диференціації* – передбачає врахування особливостей різних верств населення, умов праці, професійних інтересів, вікової специфіки, статевих ознак і рівня духовного розвитку особистості;
– *принцип доступності та якості дозвіллєвих послуг* – передбачає задоволення потреб і запитів дітей та молоді, систематичне вивчення їх бажань, а також прогнозування розвитку дозвіллєвої сфери;
– *принцип відповідності дозвіллєвих послуг місцевим умовам* – передбачає відповідність соціально-демографічним, економічним, культурно-освітнім, політичним особливостям регіону, де відбувається практична діяльність дітей та молоді;
– *принцип інтересу* – передбачає врахування інтересів особистості, відповідність дозвіллєвих занять її нахилам та уподобанням, сприяє не

лише їх задоволенню, а й пробудженню нових потреб і запитів, а також формує нові духовні цінності. Саме інтерес, на думку А. Воловик і В. Воловик, виступає як домінуючий мотив дозвіллєвої діяльності;

– *принцип єдності реакції та пізнання*, а саме – залучення людини до культури, яка наповнює собою особистість;
– *принцип спільності діяльності* – в процесі якої дозвільна діяльність, як і будь-який інший вид діяльності, може здійснюватися людиною як індивідуально, так і разом з іншими людьми, оскільки спільність діяльності – це така взаємодія, в процесі якої люди знаходяться у певних стосунках взаємної залежності і взаємної відповідальності [49, с. 61, 65, 71; 183, с. 11].

Означені принципи дозвіллєвої діяльності відбивають ті вимоги, які висуваються суспільством перед дозвіллєвої сферою для успішного виконання суспільного призначення дозвілля. На думку Н. Яременко, вони становлять теоретичні, соціальні, культурні, політичні і організаційні засади, на яких має ґрунтуватися дозвіллєва діяльність (оскільки відображають цілеспрямовану організацію дозвіллєвої діяльності; вільний вибір дітьми та молоддю дозвіллєвих занять; врахування особливостей різних верств населення, їх інтересів та умов праці, задоволення потреб, запитів дозвіллєвим закладом; спільність діяльності дітей та молоді) і ґрунтуються, головним чином, на встановлених закономірностях пізнавального розвитку особистості [183, с.10].

Щодо форм організації дозвіллєвої діяльності, то Н. Яременко вважає доцільним використання таких, як: *ігрові заняття, КВН, колективні творчі справи* різного характеру, *спортивні та туристичні змагання.* Не менш цікавими та корисними, на, її думку, є влаштування *виставок чи ярмарків, проведення екскурсій, туристичних походів, поїздок, цікавих зустрічей, станційних форм роботи,* а також *відвідування музеїв, парків, тренінгів*, що наповнені соціально значимим змістом [183, с.12].

Результати наукових досліджень І. Бєлецької засвідчують, що на сьогодні найпривабливішими формами розваг для молоді є *музика, танці, ігри та перегляд*

телепрограм. Проте, зважаючи на піднесення духовних потреб молоді, зростання рівня їх освіти та культури, що поступово стає характерною особливістю сучасного молодіжного дозвілля, постає потреба і у зростанні частки духовних форм і способів проведення вільного часу, що поєднували б розважальність, насиченість інформацією, можливість творчості й пізнання нового. Такими формами організації дозвілля, на думку І. Бєлецької, мають стати *клуби за інтересами, аматорські об'єднання, сімейні клуби, гуртки художньої й технічної творчості, дискотеки і молодіжні кафе-клуби*. Однією із умов при виборі й організації тих чи інших форм організації дозвіллєвої діяльності, на думку дослідниці, має обов'язково бути врахування їх виховного значення, чітка уява про те, які якості особистості вони допоможуть сформувати або закріпити в людині, а також різноманітність, цікавість дозвілля, яке носитиме розважальний і ненав'язливий характер [34, с. 29-31].

Аналіз сучасної педагогічної практики дозволив нам визначити цілий спектр різноманітних *форм організації виховної роботи*, що є «варіантами організації виховного процесу, композиційною побудовою виховної справи», спрямованими на всебічний інтелектуальний, духовний, культурний, моральний та фізичний розвиток дітей та молоді [183, с. 119]. Зокрема, у запропонованій Н. Яременко класифікації представлені наступні групи форм організації дозвіллєвої діяльності:

- словесні (збори, мітинги, інформації, бесіди, диспути, дебати), у ході яких використовуються словесні методи і види спілкування;
- наочні (виставки, музеї, екскурсії, стенди, колажі та інші форми наочної агітації), які орієнтовані на використання наочних методів – зорового сприйняття вихованцями зразків взаємин, дій тощо;
- практичні (чергування, шефська і благодійна діяльність, збір і оформлення експонатів для музеїв, виставок, виготовлення стендів, випуск газет, журналів, участь у трудових операціях та творчих конкурсах), основу яких становлять практичні дії вихованців, які змінюють об'єкти їх діяльності [183, с.121-122].

Залежно від основного завдання, яке реалізується в процесі використання тієї чи іншої форми, Н. Яременко виокремила наступні три групи форм виховної роботи, а саме:

– форми управління і самоуправління шкільним життям (збори, лінійки, мітинги, години класних керівників, засідання представницьких органів учнівського самоврядування, стінна преса тощо);
– пізнавальні форми (екскурсії, походи, фестивалі, усні журнали, інформації, газети, тематичні вечори, студії, секції, виставки тощо);
– розважальні форми (ранки й вечори, «капусники», ігрові програми) [183, с. 120].

За кількісним показником форми традиційно розподіляються на масові, групові та індивідуальні. До масових форм роботи зазвичай відносять лекції, зустрічі з діячами науки, техніки, мистецтва, виставки дитячої творчості, олімпіади, огляди, конкурси. До групових форм відносяться: гуртки, секції, клуби, студії тощо, тоді як індивідуальна форма роботи передбачає виконання творчих індивідуальних завдань, заняття з навчання гри на музичних інструментах, образотворчу діяльність у художніх школах тощо.

Специфіку організації такої дозвіллєвої форми, як творчі об’єднання, вивчала М. Мартиненко. У своїй роботі вона класифікує їх за трьома рівнями, а саме:

– початковий, де присутні творчі об’єднання загально розвивального спрямування, що сприяють виявленню творчих здібностей дітей та молоді, розвитку їх інтересу до творчої діяльності;
– основний – ті творчі об’єднання, які розвивають стійкі інтереси дітей та молоді, даючи їм додаткову освіту і задовольняють потреби у професійній орієнтації;
– вищий – творчі об’єднання за інтересами для юних талантів, обдарованих дітей, юнацтва та молоді [102, с. 26].

Окрему увагу вважаємо приділити аналізу таких понять, як «виховний захід» та «виховна справа». Як зазначає Н. Яременко, учені відзначають невідповідність поняття *виховний захід* фактичному значенню виховної роботи, оскільки захід передбачає фрагментарність, а систематичність, комплексність, послідовність, безперервність виховання точніше передає поняття «*виховна справа*» як вид (форма) організації і здійснення конкретної діяльності з метою виховання. Науковець глибоко переконана у тому, що головною особливістю виховної справи є необхідність, корисність і здійсненність, а також те, що вона носить колективний та творчий характер, а також відбувається у вільний від занять час, тобто у години дозвілля [183, с.119].

Ще однією ефективною формою організації дозвілля є спеціально організована *ігрова діяльність*, що, на глибоке переконання Н. Яременко – єдина діяльність, яка виводить як дітей, так і дорослих, за межі свого безпосереднього досвіду; є «стратегічно тонко організованим простором розваг, в якому особистість йде від розваг до розвитку» [183, с. 230-231]. Серед найбільш ефективних форм організації ігрової дозвіллєвої діяльності, традиційно називають *вікторину* (ігрова форма пізнавальної діяльності, участь у якій сприяє розвитку та вдосконаленню розумових здібностей, уваги, пам’яті, спостережливості, швидкості реакції, пізнання нового, виховання духовно-моральних якостей, формування культури мислення. Саме вікторина, на глибоке переконання Н. Яременко, слугує інтеграції різних видів діяльності, завдяки якій можна вирішувати освітні, виховні та розвиваючі дозвіллєві завдання [183, с. 370-371] та *КВН* (найвидовищніша форма організації ігрової дозвіллєвої діяльності, що залучає й об’єднує обдарованих та творчих людей, які своєю дозвільною діяльністю формують зразок змістовного проведення вільного часу, спонукаючи до нього інших [49, с. 284].

Використання таких ігрових форм дозволить внести значний інтерес у дозвіллєву діяльність, навчити творчо мислити, активно діяти та розвинути особливі уміння. Тут як дитина, так і дорослий виступає вільною від природної залежності особистістю, здатною самій виступити як суб’єкт, що проявляє свою

природу творця і не підвладний жодному примусові [39, с. 105]. Успіх у грі надає впевненості у власних силах, піднімає настрій, підвищує загальний тонус організму, звільняє від багатьох умовностей повсякденного життя, полегшує перехід від вільного прояву розумових та фізичних сил [49, с. 65].

Таким чином, аналіз наукових праць, здійснений нами в межах даного підрозділу, засвідчив, що сьогодні, у час гуманістичних й демократичних тенденцій розвитку суспільства, великої актуальності та значущості набуває дозвіллєва діяльність особистості. Саме вона є невід'ємною складовою життєдіяльності усього людства та формування його всебічного розвитку, оскільки в години дозвілля особистість здобуває нові знання, уміння й навички, збагачуючи свій духовний, соціальний, фізичний та інтелектуальний розвиток.

Саме потужний поліфункціональний потенціал дозвілля дозволяє його зробити тим видом діяльності, який надає можливість людині цілеспрямовано формувати й виявляти власну сутність, унікальність на благо особистісного і суспільного благополуччя; є тією гранню життя, у якій людина сама собі приписує систему знань для досягнення власного внутрішнього розквіту – духовно-морального, інтелектуального, емоційного, фізичного – та втілення своєї індивідуальності у продуктах діяльності.

Дозвіллєва діяльність є суттєвою частиною виховної роботи будь-якого закладу освіти, оскільки володіє додатковими, по відношенню до процесу навчання, можливостями виховної дії й дозволяє вирішити та поглибити отримані знання, закріпити сформовані навики й уміння, розвинути здібності дітей та молоді, задовольнити їхні різноманітні інтереси, формувати самостійність, організовувати практичну суспільно-корисну діяльність. Вивчення наявних наукових та методичних розробок засвідчують наявність достатнього виховного інструментарію для реалізації його потенціалу в умовах освітнього простору вищого навчального закладу педагогічного спрямування, чому і буде спрямована наша подальша робота.

1.3. Поняття «культура дозвілля» у світлі дефінітивного аналізу

Досліджуючи проблему культури дозвілля студентської молоді, в межах нашого дослідження нами було здійснено аналіз довідкової літератури, який засвідчив наявність надзвичайно широкого тлумачення поняття «культура». Передусім, слід зазначити, що дане поняття, яке прийшло до нас з латинської мови (*culture*) і в перекладі означає «обробіток» та «обробляти», науковці традиційно розглядають як:

– рослина, що розводиться, вирощується ([46, с. 427; 113, с. 252; 148, с. 395];
– процес розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини (культивування) [46, с. 427];
– сукупність досягнень людства у виробничому, суспільному та розумовому відношеннях тощо [113, с. 252];
– високий рівень розвитку чого-небудь [113, с. 252];

Більш поглиблений аналіз наукових джерел, присвячених проблемі вивченню сутності поняття «культура» в його соціальному та особистісному контекстах засвідчує, що його трактування коливається від «сукупності досягнень людства» до «сфери духовного життя суспільства», від «рівня освіченості, вихованості» до «узагальненої ознаки змістового наповнення життєдіяльності суб’єкта, стилю та способу його життя». Розглянемо найбільш цікаві трактування.

Зокрема, в енциклопедичній літературі наявні наступні визначення:

– «культура – це сукупність досягнень людства у виробничому, суспільному та розумовому відношеннях» [113, с. 252];
– «культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством впродовж його історії, рівень розвитку суспільства у певну епоху» [46, с. 472];
– «культура – це сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві та інших областях духовного життя» [38, с. 30];

– «культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює, насамперед, систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо)» [165, с. 10];
– «культура – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності» [53, с. 183].

Як зазначав відомий нідерландський філософ, історик та культурознавець Й. Хейзинга, культура – це «панування над природою, яка означає також і природу людини, людську натуру, яку необхідно опанувати». Вона є «спрямованістю завжди на ідеал, що виходить за межі індивідуального, ідеал співтовариства та вимагає відомої рівноваги духовних і матеріальних цінностей» [74, с. 31-32].

Як зазначав академік НАПН України І. Зязюн, «культура» водночас виступає і як основний фактор (джерело, звідки черпається зміст освіти), і як соціальний регулятор (відображує «ціннісні продукти духовної і матеріальної діяльності людини, властивості і якості самої людини як носія і творця культури»), тоді як освіта розглядається – це цілеспрямований спосіб опанування культури [75, с. 31]. Саме виховання є прилученням людини до всіх досягнень людської культури у такий спосіб, щоб вона жила і діяла в контексті загальнолюдської культури [75, с. 14]. У той же час, як зазначав учений, існуюча система освіти багато в чому вибудувана на культурних домінантах минулого – раціональному погляді на світ, інтелектуалізмі, утилітарності, тому саме пошук моделі освіти, адекватної сучасному типу культури і, відповідно, новому етапу розвитку цивілізації, на сьогодні становить найактуальнішу проблем сучасної педагогіки [75, с. 29].

На думку О. Безкоровайної, виховне значення культури полягає в тому, що вона дає можливість транслювати загальнолюдські та національні цінності,

норми, традиції, включаючи підростаючу особистість у багатовимірний і неоднозначний світ [28; 29].

О. Рудницька культуру вбачала явищем соціального буття, яке характеризує його найрізноманітніші феномени, а центральною проблемою культурологічного знання є різномаїття зв'язків людини з навколишнім світом. Є два типи культури: матеріальна (яку вважають фундаментом культури, в основі якої лежить матеріальне виробництво) та духовна (уособлює духовне життя суспільства і становить фокус – життєвий центр культури) [138, с. 47]. Саме культура завжди залишається скарбницею досвіду, яку люди постійно збагачують і яка водночас живить цілі покоління людей. Кожен індивід живе і діє в умовах культури, а вона, в свою чергу, наповнює собою індивіда, тому у такій взаємодії з культурою людина виступає об'єктом її впливу, носієм культурних цінностей та суб'єктом культурної творчості [138, с. 48].

Як зазначає В. Андрущенко, культура – це «чітко скерована позиція суспільства, коли саме підпорядкування природи людині в матеріальній і духовній сферах підтримує такий стан суспільства, який, з одного боку, гармонізує взаємовідносини людини і природи, тоді як з іншого – забезпечує гармонійну рівновагу соціальних відносин між людьми, їх досить різних матеріальних і духовних цінностей» [6, с. 16]. Як і його попередники, В. Андрущенко виділяє такі основні види культури, як:

- виробнича (економічна) культура суспільства (культура праці, матеріального виробництва);
- політична культура;
- духовна культура (художньо-естетична культура і мистецтво, моральна, релігійна, інтелектуальна, інформаційна культури);
- культура спілкування та побуту (культура споживання, життєоблаштування, відпочину, дозвілля) [7, с. 21].

Згідно цього розподілу учений дає детальну характеристику *духовній культурі*, яка, за його словами, включає в себе суспільну свідомість, духовні потреби, інтереси, цілі, завдання, запити і смаки людей, а також способи їх

задоволення [7, с. 44] та формує і розвиває широку ерудицію, мислительні здібності, світогляд особистості [7, с. 87]. Духовна культура, на його глибоке переконання, загартовує вольові якості особистості, а її виховні можливості полягають в тому, що вона охоплює практично всі сфери життєдіяльності і соціалізації особистості: сферу праці і побуту, соціально-політичних відносин, громадську діяльність та вільний час. За словами науковця, «людина живе культурою, діє в умовах культури, створює і споживає її», а вона, в свою чергу, «охоплює» людину, виражає в концентрованій формі спосіб і ціль людського освоєння світу, акумулює соціальний досвід, стимулює практичне ставлення до світу, задає культурні горизонти людської активності та розвиває особистість [7, с. 88-89], представляючи підростаючому поколінню зразки морально-ціннісної поведінки, в образно-чуттєвій формі розкриває зміст боротьби добра проти зла, тим самим закладає основи позитивних ціннісних орієнтирів особистості, в більшості визначаючи її життєву позицію [7, с. 94].

Такої ж думки з приводу цього питання дотримується Л. Луганська, яка, досліджуючи особливості формування духовної культури студентів, стверджує, що саме «духовна культура» забезпечує можливість здійснення цілісного впливу людини на природу, виховання і навчання особистості. Вона глибоко переконана у тому, що це явище виникло у процесі соціоантропогенезу, тобто появи людини як продукту культури, тому саме така її людинотворча функція органічно пов’язана із духовністю [99, с. 6]. На думку автора, «ні що інше, як мистецтво займає особливе й унікальне місце в системі духовної культури, адже воно є втіленням системи духовних цінностей, естетичних ідеалів, світоглядних позицій, зразком творчості та, беззаперечно, засобом духовного розвитку» [99, с. 8].

Щодо *особистісного концепту поняття «культура»*, що покликаний відображати певний рівень освіченості, вихованості конкретно взятої особистості чи рівень оволодіння нею якоюсь галуззю знань або діяльністю (майстерністю) [55, с. 183], то в наукових доробках сучасних учених часто застосовуються такі терміни, як: «особистісна культура», «культура особистості», «людина культури»,

«художня культура особистості» та ін. Проаналізувавши праці науковців, за доцільне вважаємо детальніше охарактеризувати сутність цих понять:

– «*людина культури*», що означає «втілення зрізів культурного начала в людині: свободи, гуманності, творчості, духовності, адекватності, адаптивності». На переконання І. Зязюна, «людина культури» здатна з максимальною ефективністю реалізувати свої індивідуальні здібності та інтелектуальні і моральні можливості [75, с. 36]. Окрім того, основним елементом особистісно-орієнтованого виховання є сама особистість вихованця, тому сутність виховного процесу полягає саме у внутрішніх змінах, що відбуваються у розвитку цієї особистості, які, в свою чергу, зумовлюються внутрішньо детермінованими процесами поступу особистості до своєї індивідуальної самобутності [75, с. 36];

– «*особистісна культура*» – узагальнена ознака змістового наповнення життєдіяльності суб'єкта, стилю та способу його життя (О. Рудницька) [137, с. 131];

– «*культура особистості*» – актуальна складова духовного світу людини, сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечує якісне виконання діяльності, її моделювання та соціальну орієнтацію поведінки (С. Цюлюпа) [169, с. 54];

– «*культура гідності*» – життя особистості за вищими духовними пріоритетами, які виступають підґрунтям її самооцінки (І. Бех). Життя особистості в культурі гідності, тобто її духовне життя, як стверджує І. Бех, означає, що засвоювана нею мораль доброчинності у відповідній системі морально-духовних цінностей стає змістовною основою гідності як інтегральної цінності. В такому випадку, як наголошує учений, йдеться саме про особистісну гідність людини як регулятора її поведінки та життя за законом гідності [32, с. 24]. Окрім того, життя людини у культурі гідності буде тією духовною течією, яка звеличить її як у власних очах, так і в очах всього суспільства, занурить у простір свободи та любові, а також забезпечить формування «людини культури гідності», під якою науковець розуміє самодостатню особистість, яка покладається лише на себе та свій внутрішній поклик і воля якої не піддається спотворенням, залежністю від інших, вона цілісна та незалежна (І. Бех) [32, с. 27].

Аналізуючи вищесказане, слід зазначити, що всі ці терміни поєднані між собою тим, що є складовою духовного світу особистості, її свободи, реалізацією індивідуальних здібностей, інтелектуальних та моральних можливостей, соціальних орієнтирів, які, в свою чергу, спрямовані на забезпечення гідного місце людини у суспільстві.

Щодо поняття «*художня культура особистості*», то, на переконання О. Рудницької, це є «сукупність процесів і явищ духовної практичної діяльності особистості, що створює, розповсюджує та опановує твори мистецтва, а також матеріальні предмети, які є естетично цінними» [137, с. 51]. Досліджуючи особливості формування художньої культури учнів, Н. Миропольська зазначає, що вона актуалізує естетичні, мистецтвознавчі та культурологічні знання, здобуті під час знайомства з творами мистецтва, розвиває емоційну та інтелектуальну сферу дитини, а також є яскравим усвідомлення пізнання довкілля, оскільки охоплює всі сфери життя суспільства, виступає як розвинена система естетичної свідомості, переживань, що знаходять відбиток у художній творчості. Художня культура особистості заглиблена в сферу естетичного, оскільки, за її словами, виховний аспект цієї взаємодії вбачаємо в тому, що їх співвідношення утворює єдину галузь духовного життя, що знаходиться в площині ступеня досконалості людської особистості. Таким чином, як зазначає Н. Миропольська, художня культура особистості визначається як специфічна якість динамічної структури неповторної, унікальної індивідуальності, яка реалізує свою єдність у вчинку, що постає як осягнення особистісного смислу художньої цінності, що міститься у творах мистецтва, як знаходження школярами свого слова спочатку в мистецтві, а потім і в навколишньому житті [104, с. 13-14].

В свою чергу, Л. Масол виокремила таке поняття, як «*художньо-естетична культура особистості»*, що є складним особистісним утворенням, яке інтегрує художні та естетичні якості, стійкі ознаки і риси художньо-естетичної свідомості та діяльності людини й характеризує ступінь її входження до художньо-естетичної культури суспільства й здатність виступити носієм, транслятором і взірцем її культури [105, с. 475].

В межах нашого дослідження особливої цінності набув той факт, що впродовж останнього часу у науковому обігу з'явилися і такі поняття, як «*культура дозвілля*» та «*дозвіллєва культура особистості*».

На думку С. Сергієнка, культура дозвілля відображає спосіб організації та змістовну наповненість вільного часу з метою всебічного розвитку особистості та вираження своєї сутності. Культура дозвілля виконує *культурологічну* (формування та розвиток особистісної культури людини, набуття певних особистісних якостей, зразків поведінки, способів взаємодії), *ціннісно-утворювальну* (засвоєння загальнолюдських соціокультурних цінностей, сприяння утворенню особистої системи цінностей), *регулятивну* (регуляція поведінки особистості у дозвіллєвій діяльності відповідно до суспільно прийнятих моральних норм і правил поведінки), *соціалізаційну* (сприяння соціалізації особистості, активізації соціальної взаємодії суб'єктів дозвіллєвої діяльності) та *інтегративну* (об'єднання суб'єктів дозвілля за їхніми інтересами та потребами шляхом оволодіння ними зразками поведінки у різних видах дозвіллєвої діяльності) функції [145, с. 6].

На відміну від С. Сергієнка, який культуру дозвілля вважає феноменом загальної культури, Т. Черніговець трактує дозвіллєву культуру особистості як інтегративну якість, що виявляється на індивідуальному рівні організації вільного часу та реалізується через систему установок, знань, цінностей, емоцій у різноманітних видах дозвіллєвої діяльності (грі, художній і технічній творчості, спорті та спілкуванні) [171, с. 7].

Здійснений аналіз дав можливість сформувати власне розуміння поняття «*культура дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів*», яка, на нашу думку, передусім є інтегративною особистісною якістю і характеризується усвідомленням особистісної та соціальної цінності вільного часу і дозвілля, обізнаністю з ефективними формами дозвіллєвої діяльності та спроможністю організовувати власне дозвілля з метою духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкування і творчої самореалізації.

Висновки до розділу 1

1. Аналіз джерельної бази з педагогіки та філософії дозволив здійснити ґрунтовний ретроспективний аналіз проблеми виховання особистості у педагогічній спадщині минулого та сьогодення, що дав можливість спостерігати значну увагу філософів та педагогів різних історичних епох до неї, які наголошували на необхідності виховання у молодого покоління таких особистісних якостей, як доброта, людяність, щирість, повага, відповідальність, чистосердечність, доброчинність, які є запорукою гідного майбутнього для усього суспільства.

В свою чергу, вітчизняними педагогами та освітянами було зроблено акцент на необхідності створення спеціальних виховних закладів, метою яких стало б створення всіх необхідних умов для повноцінного розвитку дітей та молоді, надання їм можливості проявляти себе у тій сфері діяльності, яка найбільше до вподоби та відповідає їх задаткам, привчаючи до колективного життя, розвиваючи творчу активність та спонукаючи до самостійного пошуку.

Початок XXI століття характеризується зміною освітніх парадигм, де значна увага освітян була зосереджена на питаннях створення відповідних умов для саморозвитку і самовираження молодого покоління. У відповідності до ідей провідних вітчизняних учених, сучасний виховний процес має ґрунтуватися на засадах демократизму, а розвиток особистості має бути вільним, без насильства і примусу, з усвідомленням самоцінності кожної особистості як суб’єкта своєї життєдіяльності.

2. Здійснений нами аналіз наукових джерел з визначення сутності природи «вільного часу» та «дозвілля» засвідчує, що «вільний час» – це частина позаробочого або позанавчального часу, який особистість має використовувати за власним розсудом, тоді як «дозвілля» – це частина вільного часу, яка призначена для всебічного та гармонійного розвитку особистості, а його використання пов’язане з активним освоєнням особистістю наявних та створення нових культурних цінностей, розважальною діяльністю, соціальною та фізичною активністю. Організація вільного часу є значним фактором впливу на формування

дозвіллєвої культури дітей та дорослих. Не зважаючи на зовнішню подібність, поняття «вільний час» не можна підміняти поняттям часу «відпочинку», оскільки лише частину часу відпочинку можна розглядати як форму прояву дозвілля – у цьому випадку він є складовою частиною вільного часу і має свою функціональну особливість. Поряд з цим зустрічаються випадки, коли учені трактують їх однаково, проте поняття «вільний час» та «дозвілля» не є синонімічними, адже вільний час може проводитися у формі дозвілля, але повністю до нього не зводиться, оскільки у дозвіллєвій сфері відбувається залучення до життєвих цінностей, звеличуються універсальні потреби і здібності, здійснюється багатогранна соціально-значима життєдіяльність, вільне виявлення здібностей людини.

Узагальнюючи результати здійсненого ретроспективного аналізу особливостей становлення та розвитку педагогіки дозвілля, констатуємо, що проблема вільного часу людини постійно знаходилася в полі зору провідних філософів і педагогів різних історичних епох та народів, і сьогодні, в час трансформації духовних цінностей та піднесення національної самосвідомості молодого покоління, розглядається як «предмет першої необхідності».

Визначаючи теоретико-методологічні засади дозвіллєвої діяльності, в межах даного розділу нами здійснено ґрунтовний аналіз таких її методологічних засад, як: цілей, завдань, функцій, принципів, організаційних форм та методів, які, беззаперечно, спрямовані на реалізацію того потужного поліфункціонального потенціалу, що ним володіє дозвілля в умовах освітнього простору ВНЗ, зокрема – педагогічного спрямування.

3. Досліджуючи проблему культури дозвілля студентської молоді, нами було здійснено аналіз довідкової літератури, який засвідчив наявність широкого тлумачення поняття «культура», трактування якого коливається від «сукупності досягнень людства» до «сфери духовного життя суспільства», від «рівня освіченості, вихованості» до «узагальненої ознаки змістового наповнення життєдіяльності суб’єкта, стилю та способу його життя». Варто зазначити, що зарубіжна науково-педагогічна думка «культуру» розглядає як «панування над

природою», тоді як вітчизняна – «джерело, звідки черпається зміст освіти», «явище соціального буття» та «чітко скерована позиція суспільства». Таке трактування пояснюється тим, що сьогодні «культура» набула статусу суспільної цінності, а не природньої, про що свідчить наявність науковому обігу таких понять, як: «духовна культура», «людина культури», «особистісна культура», «культура особистості», «культура гідності», «художня культура особистості», «художньо-естетична культура особистості», «культура дозвілля» та «дозвіллєва культура особистості». Здійснений нами аналіз наукових джерел дав можливість сформувати власне бачення поняття «культура дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів», що в межах нашого дослідження ми розглядаємо як інтегративну особистісну якість, що характеризується усвідомленням особистісної та соціальної цінності вільного часу і дозвілля, обізнаністю з ефективними формами дозвіллєвої діяльності та спроможністю організовувати власне дозвілля з метою духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкування і творчої самореалізації.

Основні положення першого розділу представлені у публікаціях [16; 18; 22; 23]. Подальше дослідження вимагає вивчення досвіду реалізації виховного потенціалу музичного мистецтва у педагогічній теорії та практиці, а також здійснення критеріально-рівневої характеристики вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля.

Розділ 2.
СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

2.1. Виховний потенціал музичного мистецтва у контексті філософсько-культурологічних та психолого-педагогічних вимірів

В умовах національно-культурного відродження України все більшої актуальності і значущості набуває мистецька діяльність, що є досить надійним засобом впливу на становлення особистості і розглядається не лише як джерело естетичної насолоди, а й обов'язкова складова навчання та виховання молодого покоління.

Ролі мистецтва завжди відводилася належна увага у духовному та культурному поступі людства. Аналізуючи зарубіжну філософську думку минулого, слід зазначити, що вже давньогрецький філософ Аристотель у своїй праці «Метафізика» порушував проблему мистецтва, трактуючи його як «знання загального». Мудрець був глибоко переконаний у тому, що «наука і мистецтво виникають у людини саме через досвід», оскільки «людина, яка має досвід, рахується більш мудрішою, ніж та, що має лише чуттєві сприйняття, а та, що володіє мистецтвом – більш мудріша, ніж та, що має досвід». Аристотель зазначав, що мистецтво проявляється тоді, коли на основі отриманих на досвіді думок формується один загальний погляд на подібні предмети [10, с. 65-67].

Основоположник німецької класичної філософії Е. Кант зазначав, що «мистецтво має завжди певні наміри – що-небудь створити». Поряд з цим, він був глибоко переконаний у тому, що «природа прекрасна, якщо вона схожа на мистецтво, а мистецтво може бути названо прекрасним тільки в тому випадку, якщо ми усвідомлюємо, що воно мистецтво і, тим не менш, здається нам природою» [81, с. 322]. Такої ж думки дотримувався і швейцарський педагог-гуманіст І. Песталоцці, який зазначав, що «уся сила мистецтва заснована на тому, що його вплив і результати співпадають з істотними діями самої фізичної природи

– вся діяльність мистецтва повинна стати тим самим, що і діяльність природи» [119, с. 122].

Відомий швейцарський філософ Ф. Ніцше під мистецтвом розумів «єдність художнього стилю у всіх проявах життя народу», а німецький філософ М. Хайдеггер визначав мистецтво як засіб реалізації «верховинних цінностей шляхом культивування вищих людських якостей» [121, с. 228-229].

Вплив мистецтва на формування духовного світу дитини, її художньо-естетичне виховання, розвиток мислення, пам'яті, уваги, уяви неодноразово досліджували провідні вітчизняні та зарубіжні науковці і педагоги-практики. Зокрема, відомий радянський психолог Л. Виготський зазначав, що «мистецтво з давніх-давен розглядалося як частина і засіб виховання довготривалих змін нашої поведінки і нашого організму» [50, с. 170]. Поряд з цим Б. Теплов стверджував, що саме «мистецтво досить широко і глибоко захоплює різні аспекти психіки людини – не тільки уяву і почуття, а й думку та волю». Звідси його величезне значення у «розвитку свідомості та самосвідомості, у вихованні морального почуття і формування світогляду» [31, с. 27].

Як зазначав відомий композитор та педагог Д. Кабалевський, «мистецтво – це велика цінність, яка прикрашає життя людини, робить її шляхетною, збагачуючи духовний світ» [78, с. 55]. Воно не тільки бере участь у її житті, але й збагачує серце, удосконалює розум, зміцнює почуття, переконання і, більше того, впливає на розвиток всього суспільства [78, с. 125-126]. Саме мистецтво є одним з небагатьох феноменів, яке непідвладне впливу моди і здатне жити століттями, збагачуючи духовний світ не лише окремої людини, а й усього суспільства [78, с. 103].

Ідеї провідних учених та освітян минулого активно підхопила та розвинула сучасна українська науково-педагогічна еліта – І. Бех, Г. Локарєва, Л. Масол, О. Отич, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Г. Тарасенко, О. Щолокова та ін. Так, досліджуючи проблеми загальної мистецької освіти, Л. Масол підкреслює, що це підсистема шкільної освіти, яка гармонійно поєднує навчання, виховання, розвиток дітей та молоді і, в свою чергу, покликана підготувати їх до активної

участі в соціокультурному житті та подальшої художньо-естетичної самоосвіти. Її мета полягає у розвитку загальних та спеціальних здібностей, художньо-образного мислення, творчого потенціалу особистості, забезпеченні набуття учнями життєвих компетентностей, формуванні здатності до художньо-творчої самореалізації і готовності до духовного самовдосконалення [103, с. 42]. Мистецька освіта, на думку Л. Масол, є посередником між суспільно значущими культурними цінностями й особистісними цінностями людини, яка неодмінно повинна забезпечувати набуття базових компетентностей (загальнокультурних, художньо-пізнавальних, комунікативних тощо) та формувати прагнення і здатність до художньо-творчої самореалізації, потребу у духовному самовдосконаленні впродовж усього життя. Таким чином, саме шкільна мистецька освіта є ядром системи художньо-естетичного виховання, що розглядається у двох значеннях:

– широкому (соціальному) – як процес духовно-естетичного збагачення особистості шляхом залучення до цінностей мистецтва в соціокультурному просторі (естетична соціалізація);
– вузькому (суто педагогічному) – як процес забезпечення спеціально організованих педагогічних умов для формування духовного світу особистості засобами мистецтва у навчальних і позашкільних закладах, оскільки саме під час опанування мистецьких цінностей учні засвоюють певні знання, набувають різноманітних умінь і навичок. У такому розумінні мистецька освіта є засобом художнього розвитку, тобто – становлення особистості як суб'єкта художньої діяльності, що передбачає розвиненість сенсорної та емоційно-почуттєвої сфер, образно-асоціативного мислення, загальних й спеціальних здібностей і якостей [103, с. 35].

На глибоке переконання академіка НАПН України, доктора психологічних наук І. Беха, мистецтво покликане сприяти художньому розвитку кожної особистості. Саме цим аспектом, на думку ученого, зумовлена необхідність своєчасного залучення підростаючої особистості до сфери мистецтва, оскільки в

цій галузі діяльність суб'єкта може проявлятися у формі як самостійної творчості, так і сприйняття художніх творів [31, с. 27-28].

Вітчизняні учені одностайні у своїх думках з приводу мистецької та художньо-творчої самореалізації дітей та молоді. Як стверджував О. Ростовський, «мистецтво справляє на людину цілісний і особистісний вплив, який, передусім, визначається включенням у процес художнього сприймання всієї особистості, взаємодію в художньому переживанні всіх рівнів психіки людини – її відчуттів, почуттів, уявлень, інтелекту, пам'яті, інтуїції тощо» [133, с. 31-32].

Мистецтво удосконалює здатність особистості бачити, відчувати та споглядати, адже мистецькі твори пропонують художні образи, що безпосередньо звернені до сенсорної сфери, емоцій та почуттів людини і спрямовані на те, щоб «захопити» її, примусити співчувати та співпереживати. Досліджуючи психолого-педагогічні проблеми мистецької освіти, О. Рудницька прийшла до висновку, що мистецтво може відігравати значно більшу евристичну роль, ніж наука, адже живопис, музика, театр створюють такий комплекс засобів виразності, який дає свободу грі фантазії та уявлення, нагадує про гармонію, недосяжну для системного аналізу, активізує прояви інтуїції [105, с. 38]

Досліджуючи роль мистецтва у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього учителя, О. Отич виокремила два основні його потенціали, зокрема: творчий (виявляється в тому, що у процесі художньо-естетичної діяльності людина «творить» саму себе, свій світ культури та нову художньо-образну реальність, яка, у свою чергу, впливає на її особистісне становлення, життєве самовизначення й творчий розвиток через особистісний, естетичний і професійний ідеали) та педагогічний (зумовлений виховною, соціальною функціями, які, разом з іншими, забезпечують ефективність його впливу на процеси формування й розвитку особистості, становлення її творчої індивідуальності) потенціали [115, с. 21].

Таким чином, постає питання пошуку шляхів та способів реалізації означених потенціалів заради формування учителя нової генерації, здатного до самотворення та передачі цього досвіду іншим.

Як зазначає Г. Тарасенко, мистецтво є «феноменом культури», в якому фіксується і концентровано виражається людський досвід світоглядного самовизначення, а також досвід безпосередньої предметної реалізації цього самовизначення. Саме через художні образи та специфічні художні форми мистецтво виражає «духовну і предметно-практичну спрямованість» як окремо взятого індивіда, так і цілого суспільства. Так, фіксуючи віковий досвід самореалізації людства, саме мистецтво, як стверджує автор, наближує людину до необхідності розв'язання найболючіших проблем буття, загострює відповідальність морального, естетичного, екологічного і світоглядного вибору [162, с. 58-59]. Немає сумнівів, що саме ці аспекти мають стати тими наріжними каменями трансформації вітчизняної системи фахової педагогічної освіти, що має місце сьогодні.

Мистецтво є складним явищем, яке «сприймається людиною за допомогою засобів виразності та способів практичної діяльності (сприймання, осягнення)» [175, с. 68]. Як зазначає О. Щолокова, сучасна мистецька освіта ґрунтується на культурологічному підході, який забезпечує панорамний і багатовимірний погляд, полісистемне розуміння сутності мистецьких явищ, а також орієнтує на збереження кращих національних і світових надбань людства, прийняття суб'єктами навчального процесу соціокультурних норм та їх удосконалення [179 с.10]. Учена глибоко переконана у тому, що саме мистецтво здатне стати дієвим засобом формування духовності молоді, сприяти формуванню вірного сприйняття й критичного ставлення до негативного і потворного [179, с. 40], тож мистецька освіта набуває культурологічного спрямування, охоплюючи всі основні компоненти художньо-естетичного досвіду особистості – свідомості та діяльності, світорозуміння та світовідчуття. Вона стає універсальним засобом особистісного розвитку на основі виявлення індивідуальних здібностей, естетичних потреб та інтересів [179, с. 43].

Однією із головних цінностей мистецтва, на переконання Г. Локарєвої, є твір – продукт, результат життєвого пошуку, ставлення та поглядів його автора на навколишній світ [98, с. 98], який становить собою найбільшу художньо-

естетичну інформаційну систему, що при сприйнятті викликає у людини естетичне переживання та глибокі почуття [98, с. 16-19]. Саме завдяки інформації, яку містять твори мистецтва, відбувається художнє осмислення особистістю навколишнього світу через художні (естетичні) цінності [98, с. 108].

Аналіз наукових джерел з проблем мистецької педагогіки дозволив означити ряд *функцій*, що їх виконує мистецька освіта. Серед них провідні вітчизняні учені називають такі, як: ціннісно-орієнтаційна, або світоглядно-аксіологічна, пізнавальна, виховна, естетична, соціально-організуюча, комунікативна, екзистенційна, онтологічна, ідеологічна, культова, функція зв'язку з обрядовою культурою, пророча, духовно-творча, гуманізуюча, людинотворча, компенсаторна, сугестивна, прикладна, гедоністична та інтегративна (Л. Масол; В. Піддачий; О. Рудницька). Зокрема Л. Масол, досліджуючи ціннісно-орієнтаційну та світоглядно-аксіологічну функції мистецької освіти, характеризує їх як такі, що сприятимуть вихованню естетичних смаків особистості, формуванню адекватних критеріїв оцінки різноманітних явищ у сфері мистецтва та зможуть нейтралізувати зовнішні антихудожні впливи мікро- і макро-середовища. Окрему увагу дослідниця приділяє духовно-творчій функції, від якої певною мірою залежить самореалізація та самовдосконалення особистості у сфері мистецтва, та інтегративній, що спрямована на забезпечення систематизації художньо-естетичних знань та уявлень вихованців, координацію різноаспектних мистецьких вражень і досвіду [103, с.38].

Багатофункціональна природа мистецької освіти визначає її основну ***мету*** і ***завдання***. Так, Л. Масол вважає, що мета загальної мистецької освіти полягає у вихованні в школярів та студентської молоді особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, розвитку їх загальних та спеціальних здібностей, художньо-образного мислення, творчого потенціалу особистості, набутті життєвих компетентностей – здатності до художньо-творчої самореалізації і готовності до духовного самовдосконалення в процесі сприйняття творів зарубіжного, вітчизняного мистецтва та практичної художньої діяльності [103, с.42].

Серед завдань ***мистецької освіти*** традиційно називають:

– виховання естетичного ставлення до дійсності та емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва;
– виховання світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, розуміння учнями зв'язків мистецтва з природним і предметним середовищем, життєдіяльністю людини, зокрема сучасною технікою, засобами масової інформації;
– виховання здатності сприймати, інтерпретувати та оцінювати мистецькі твори, висловлювати особистісне ставлення до них, аргументуючи свої думки та оцінки;
– виховання мистецьких інтересів, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні засобами мистецтва відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку;
– набуття загальнокультурних, комунікативних і соціально-практичних компетентностей [103, с. 41-42].

Таким чином, аналіз праць провідних фахівців у сфері мистецької освіти засвідчує, що воно завжди було і є досить міцним та надійним засобом впливу на формування духовного світу особистості, її культурних й особистісних цінностей і тим дієвим чинником, який активно формує та розвиває людську особистість. В межах нашого дослідження розглянемо той потужний виховний, світоглядний потенціал, що ним володіє музичне мистецтво, дослідимо особливості становлення традицій музичного виховання, визначимо його специфіку та сутність.

Щодо питань, які стосуються історії виникнення систем музичного виховання, то, як стверджують учені, ще за часів первісного суспільства проводилися різноманітні общинні свята та ритуальні дійства, що містили в собі обрядові ігри, танці та співи, де музиці відводилася роль одного з домінуючих засобів виховного впливу на дітей та дорослих. Проте, як свідчать історичні джерела, перші системи музичного виховання, які в подальшому стали основою для зародження педагогічних теорій, починали формуватися лише у

рабовласницьких державах Давнього Сходу, Греції, Римі. Так, у полісі Спарта було зосереджене значне культурне життя, де музика відігравала, здебільшого, прикладну роль, адже допомагала виховувати у хлопців мужні, сильні характери завдяки співу військових пісень, акомпануючи собі, при цьому, на спеціальних музичних інструментах. Окрім того, як зазначав О. Ростовський, саме в Спарті були засновані перші музичні школи (друга половина VII ст. до н.е.), до яких брали дівчат із знатних родів, що до заміжжя навчалися поетичному мистецтву, грі на музичних інструментах та співу [134, с. 32].

Поряд із фізичної досконалістю в Афінах досить високо цінували морально-етичну красу і розумову розвиненість. Саме тому музика була одним із основних засобів виховання духовних інтересів людини. Окрім гімнасій, велика роль у вихованні музичних смаків, ідеалів дітей та молоді належала давньогрецьким трагедії й комедії, невід'ємною складовою яких були сольний спів, різноманітні хори, танцювальна та інструментальна музика [65, с. 11]. Напевне, саме тому давньогрецький філософ Платон вважав, що освіченою можна вважати лише ту людину, яка вміє добре співати й танцювати [114, с. 12]. Тож не дивно, що з усіх мистецтв, на його думку, найважливішу роль у житті людини відіграє музика, оскільки різні співвідношення її тонів і ритмів викликають неоднакові морально-етичні реакції, що зумовлюють відповідні виховні результати [115, с. 15]. Слід зазначити, що майстерність греків у музикуванні була настільки неперевершеною, що у Давньому Римі вихователів запрошували, зазвичай, з Греції, розглядаючи музику як необхідний фактор виховання.

Щодо епохи Середньовіччя, то одним з основних навчальних предметів цього часу була теж музика, завдяки якій вихованці колегіумів та спудеї спілкувалися з красою й насичувались образами прекрасного. Саме хоровий спів і музична грамота були одним із головних музичних предметів та популярним методичним засобом виховання дітей.

Виховний потенціал музичного мистецтва неодноразово потрапляв у поле зору видатних філософів, музикантів та педагогів-практиків усіх наступних епох. Зокрема, французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо стверджував, що «музичне

виховання має творче начало, а тому здатне розвинути його в людині, яка займається музикою» [114, с. 26-27]. Видатний німецький композитор, педагог та громадський діяч Р. Шуман у своїх «Життєвих правилах для музикантів» писав, що «закони моралі ті ж, що і закони мистецтва», «яке не призначене для того, щоб наживати багатство. Становися все більш досконалим, а решта прийде само собою» [177, с. 23-24].

Характерною особливістю XIX століття стала активізація уваги провідних діячів музичного мистецтва та педагогічної громадськості до питань музичного виховання. Так, видатний угорський композитор, педагог і просвітитель З. Кодая зазначав, що «музика – це могутнє джерело душевного збагачення, яке неодмінно потрібно відкрити усім людям» [133, с. 12]. Проте музичне виховання лише тоді набуває обґрунтованості, коли воно буде своїм корінням проникати в рідну національну культуру (при цьому музичну вихованість він розглядав як складову частину загальної культури особистості, що створює внутрішню цілісність, самодисципліну і переноситься тільки з людини на людину [43, с. 94-95].

Саме З. Кодая належить авторство однієї із перших концепцій музичного виховання того часу. Основою музичної культури нації композитор вважав саме народну музика, яка в простій, доступній формі передає високі культурні та мистецькі цінності і є рідною музичною мовою. Педагог був переконаний у тому, що «глибока музична освіченість розвиватиметься завжди тільки там, де основою є спів, бо саме він є корінням музики», тому одним із ключових засобів музичного виховання має стати хоровий спів, який забезпечує виховання музичного слуху, сприйнятливості, уявлень в процесі музичної діяльності та включає вихованців до музичного життя [134, с. 105-107].

Аналогічні думки висловлював і швейцарський композитор, педагог Ж. Далькроз, який підкреслював, що «музичне виховання повинно ґрунтуватися на слуханні, або у будь-якому разі на сприйманні музичних явищ», оскільки виховання музикальності немислиме поза музичним сприйняттям, яке закладає його основу [133, с. 9]. Він був глибоко переконаний у тому, що виконання музично-ритмічних вправ допомагає розвивати у вихованців увагу та

зосередженість, досягти координації і точності рухів, злагодженості колективної музично-ритмічної діяльності, а ритмічно-рухові імпровізації під музику дозволять «висловити себе» мовою мистецтва [114, с. 31]. Ж. Далькроз знайшов цілеспрямований шлях до творчого розкриття особистості, використовуючи, при цьому, силу дії музики, безпосередньо, пов'язаної з рухом [140, с. 68]. Педагог робив акцент на тому, щоб м'язи і нервова система були навчені до сприйняття різних ритмічних рухів, а вухо – здібне правильно сприймати музику, яка дає поштовх руху [136, с. 91-93].

Ідеї Ж. Далькроза своєрідно підхопив і розвинув німецький композитор та педагог К. Орф, який основним завданням вважав виховання особистості дитини через закладення міцного фундаменту справжньої музикальності шляхом її введення у світ музичного мистецтва. Значну роль у музичному вихованні К. Орф надавав пісні і танцю, які, на його думку, є незамінними в музично-естетичному вихованні дітей; при чому вони розглядалися як музика не тільки для прослуховування та сприймання, а насамперед, для виконання. Саме такими міркуваннями керувався педагог, комплектуючи музичний матеріал свого «Шульверка». Його педагогічна ідея полягала у тому, щоб підвести учнів до самостійного створення музики та супроводу до рухів хоча б у найпростішій елементарній формі [93, с. 6-7]. Для дієвого музичного виховання надзвичайно важливо, щоб дитина з раннього віку могла припасти до живих джерел мистецтва, навчалася зі слова, ритму, руху творити музику. Найкращим матеріалом для цього є народна словесна творчість, яка викликає посилену роботу уяви та активізує музичне мислення [134, с. 101-103].

Поряд із зарубіжними ученими, свої думки з приводу музичного виховання дітей та молоді висловлювали і провідні російські науковці, серед яких: Б. Асаф'єв, Л. Виготський, Д. Кабалевський, Г. Нейгауз, М. Румер, Г. Струве, Б. Теплов, В. Шацька, Б. Яворський та ін. Так, радянський педагог, піаніст Г. Нейгауз зазначав, що «музика – це звуковий процес; саме як процес, а не застиглий стан, вона протікає у часі. Звідси простий логічний висновок: ці дві категорії – звук і час – є основними і в справі оволодіння музикою» [111, с. 35].

Музика живе всередині нас, в нашому мозку, в нашій свідомості, чутті, уяві. Її «місце проживання» можна точно визначити, а саме: «це наш слух – інструмент, що існує поза нами; це частина об'єктивного зовнішнього світу, яку потрібно пізнати, оволодіти нею для того, що підпорядкувати її нашому внутрішньому світу, нашій творчій волі» [111, с. 18]. Говорячи про процеси пізнання, які застосовуються у музичній практиці, Г. Нейгауз писав, що «…усіляке пізнання є в той же час переживання; відповідно, як усяке переживання, воно становиться ідеалом…» [111, с. 33].

Значний внесок у методику музичного виховання дітей та юнацтва зробив відомий педагог та композитор Д. Кабалевський, на глибоке переконання якого музика – це те мистецтво, яке «має особливо велику емоційну дію на особистість і відіграє величезну роль у вихованні духовного світу дітей та юнацтва» [78, с. 54]. І тільки тоді, коли діти навчаться по-справжньому слухати і розмірковувати, вона може виконати свою естетичну, пізнавальну і виховну роль, оскільки продумане музичне сприйняття – одна із найактивніших форм залучення до неї [78, с. 32]. В процесі музичного виховання вчителі музики повинні ставити перед собою такі завдання: виховати в учнів музичну культуру як частину всієї духовної культури [78, с. 9-12] та піклуватися про те, щоб жоден з них не втратив любові до музики [78, с. 104]. Проте, переконаний композитор, навіть найдосвідченіший педагог не досягне бажаних результатів, якщо всі, хто керує школою, не зрозуміють важливості і значення естетичного виховання дітей і власним ставленням до мистецтва не подадуть гарний приклад своїм вихованцям [78, с. 59].

Щодо цілей музичного виховання, то російський композитор, педагог та диригент Г. Струве ними вважав «гармонійно розвинену особистість, яка знає музику не поверхнево, а докладно і добротно; людину з відповідними осмисленими смаками в музиці, яка готова залучити до неї тих, хто її оточує». Для досягнення цієї високої мети в наших руках має бути вивірена і могутня зброя – музика. Саме тому основною «зброєю музичного і морального виховання» він вважав заняття у хоровому колективі [150, с. 30], де дитина не тільки швидко і

жваво освоює увесь комплекс музичного пізнання, але й пробуджується до самостійної музичної творчості [154, с. 168-170].

Особливе ставлення до питань музичного виховання демонстрував Б. Асаф'єв, який був глибоко переконаний у тому, що «лише музика найближче стоїть до внутрішнього світу людини, відкриває його таємниці, віддзеркалює буття самого життя» [112, с. 16]. У своїх працях він зазначав, що вона «завжди відгукується на події історичного життя народу, слідує за дійсністю і швидко знаходить відповідні ритмічні і мелодичні навики поступово утворюючи стиль епохи» [12, с. 17]. Саме народне музичне мистецтво виявиться попереду завдяки присутнім в ньому чіткості і натхненності дійсністю, дякуючи хорошим якостям і навичкам масової майстерності. Композитор, ім'я якого народ, діятиме на весь світ музики у всій його різносторонності, виховуючи в особливо обдарованих композиторах відчуття народності музичної мови [12, с. 21].

Значний внесок у теорію і практику музичного виховання зробив також відомий педагог-новатор, музикознавець Б. Яворський, який його метою вбачав «розвиток загально художніх та інтелектуальних даних, закладених в дитині самою природою, створення основи для розвитку музичного сприйняття, художнього творчого мислення» [134, с. 158]. Основою всієї системи музичного виховання педагог вважав саме слухання музики, яке на його думку організовує не тільки музичне мислення, але й відчування в широкому естетичному значенні цього слова [134, с. 161]. Поряд з цим, основною умовою для вирішення складних завдань виховання гармонійного розвитку особистості педагог вважав саме збагачення музичної педагогіки всіма досягненнями педагогіки загальної в їх діалектичній єдності, з урахуванням специфіки музичного мистецтва. Поряд з цим він був глибоко переконаний у тому, що народність у вихованні є основою формування творчих, етичних і естетичних якостей особистості [96, с. 9].

Не менш значний внесок у теорію і практику музично-естетичного виховання дітей та юнацтва зроблено і В. Шацькою. На її переконання, щоб педагог зумів пробудити і розвинути у дитини інтерес до музики, він повинен уміти зацікавити емоційно і музично виразним виконанням, ретельно підібраним

у відповідності до виховних завдань та інтересів слухачів репертуаром; повинен вміти організувати увагу дітей, оскільки без неї не можна навчити і активно слухати музику [169, с. 79]. Надзвичайно важливим є характеристика музичних творів, яка повинна допомогти їм у сприйнятті музики й розвивати в них здібність до естетичного судження і оцінки [173, с. 37]. Поряд з цим, переконана В. Шацька, велика увага має приділятися виробленню в учнів культурних навиків, які створюють необхідні умови для сприйняття музики, уміння слухати, зосередження уваги під час слухання музики, культури поведінки [173, с. 34].

Таким чином, музичне мистецтво є могутнім джерелом духовного збагачення особистості, яке здійснює потужний вплив на формування її світогляду, духовної культури, творчих, етичних і естетичних якостей. Впровадження філософсько-культурологічних та психолого-педагогічних праць зарубіжних філософів, мислителів, науковців та педагогів минулого у практику сучасного виховання сприятиме не лише розвитку творчого потенціалу, пам’яті, уваги, уяви, а й свідомості та самосвідомості особистості.

2.2. Вітчизняна теорія та практика реалізації виховного потенціалу музичного мистецтва

Перші літературні згадки, історичні хроніки та літописи засвідчують, що музичному мистецтву на Русі відводилося належне почесне місце. Не лише школи, де значне місце приділялося музиці, зокрема – хоровому співу та грі на музичних інструментах (гуслях, сопілці, гудках та ін.), були основними осередками розвитку музичного мистецтва. Велику роль у розповсюджені знань про музику відігравали скоморохи. Їх мистецтво поєднувало спів, гру, танець, театрально-циркову дію. Часто вони вчили дітей музичних «азів» та гри на домрах. Таких народних музикантів називали Боянами, які були справжніми митцями і розповсюджували музику за усною традицією.

В період після розпаду Київської Русі, починаючи з середини XVI століття, осередком збереження та розвитку духовних традицій взагалі й музичних зокрема стала Запорізька Січ, де чи не кожен козак умів грати на тому чи іншому

музичному інструменті. Ці традиції збереглися і в усіх навчальних закладах того часу (школи, колегіуми, академії), де спів у хорі, гра на музичних інструментах та участь у театральних видовищах були обов'язковими. Певну роль у залученні народу до музичної освіти відігравали і школи в панських маєтках, де для власного задоволення землевласники створювали театр, оперні і балетні трупи, оркестри, а також хори.

Окрім приватних шкіл, у той час почали поширюватися мережа церковних, церковно-парафіяльних шкіл та колегіумів, де заняття музикою також носили досить серйозний характер. Прагнення до підвищення рівня професіоналізму викликало потребу створювати спеціальні музичні заклади. Саме такою стала Глухівська музична школа, яка відігравала значну роль у підготовці музичних виконавських кадрів, що, згодом, сприяли зростанню музичного професіоналізму і прагненню до нових педагогічних експериментів. Про це свідчить відкриття Музичної академії у Катеринославі.

В XIX столітті культура в Україні розвивалася під великим тиском царського режиму, але незважаючи на це, музичне мистецтво і його виховні можливості стали приваблювати до себе все більшу увагу багатьох педагогів, музикантів, громадських діячів того часу [65, с. 11]. Свідченням того була організація товариств, при яких діяли культурно-просвітницькі центри, де вивчали українські пісні, обряди, читали лекції з історії музики. У Західній Україні були популярними товариства «Руська бесіда», «Торбан», а найбільше – «Боян». Щодо східної України, то у другій половині XIX століття майже у всіх її містах відкривалися відділення Російського музичного товариства, які організовували концерти і розширяли сітки спеціальних музичних закладів, при яких діяли гуртки, курси, школи і училища. Так, за ініціативою класика української музики М. Лисенка було відкрито музично-драматичну школу, яка пізніше переросла в однойменний інститут, а згодом – консерваторію. Композитором також було видано цілий ряд посібників, зокрема: «Нотна грамота», «Сольфеджіо» для початкових класів загальноосвітньої школи, «Три

рекомендації» щодо розвитку музичного слуху, виховання відчуття ритму, «Практичний курс навчання співу у середній школі» та ін. [95, с. 32-52].

Питання впливу музичного мистецтва на особистість постійно знаходилися в полі зору українських учених. Так, український філософ П. Юркевич одним із перших звернув увагу на педагогічний потенціал музичного мистецтва, вважаючи, що рух людини до мети повинен бути «музикальним, відзначеним життям і гармонією». Саме в цій музичності філософ вбачав шляхетність людини [114, с. 69]. Також він вважав, що спів вносить гармонію в душевний стан людини, розвиває у неї здатність до співпереживання й розуміння стану і життєвих ситуацій ближнього, виховує кращі почуття, відкриваючи шлях до людських сердець. П. Юркевич був переконаний у тому, що школа, у якій не вчать співу, є явищем ненормальним, оскільки вона не готує дітей до життя на волі, на просторі, під відкритим небом. Якщо школа дала світло без тепла, знання без здатності переживати, а завдяки переживанням – співчувати, то ці знання будуть використані лише як засоби задоволення самолюбства, а не для суспільного блага, щастя й удосконалення людей, писав він у своїх працях [137, с. 44-45].

Кінець XIX – початок XX століття характеризується пошуком нових ідей в царині музичного виховання. В цей час музичні заняття розглядалися як важливий елемент творчого розвитку дитини. На теренах музичної культури цього періоду заявилося ім’я всесвітньо відомого українського композитора, педагога-новатора свого часу, основоположника концепції шкільної музичної освіти М. Леонтовича, який «основою навчання і виховання дітей музики вважав саме народну пісню, тобто музичний фольклор» [68, с. 84]. «Система кожної методики – іти від меншого до більшого, від нижчого до високого, від елементарного до важчого», стверджував він. «В музиці та співі ми повинні триматися цього самого напрямку і від легкого почуватися до важкого. Щоб забезпечувати успіх мусимо йти одразу невеликими кроками, а потроху, потім раз у раз не вертатись назад, щоб не псувати діла» [68, с.76]. У своєму славнозвісному підручнику «Практичний курс навчання співу в середніх школах» педагог

приділяв особливу увагу саме методиці розвитку музичного слуху і пам'яті дітей, творчих здібностей та розвитку ладового чуття. Його методика музичного виховання була спрямована також на розвиток у дітей музично-слухових уявлень, де відповідно до цього було продумано ним систему вправ і завдань. М. Леонтович був глибоко переконаний у тому, що «розвиток слуху повинен бути на першому місці і проводитися раніше вивчення нотної грамоти. З огляду на це, у першу чергу, з учнями ведуться слухові вправи», «…тому в цей підготовчий період ніяких нот учням показувати не треба, аби удосконалити слух без підпори його зоровими враженнями, як це виконується при навчанні нотам» [68, с. 13-14]. Окрім того, М. Леонтович досягав гармонійної єдності навчання і виховання, прищеплюючи вихованцям повагу до пісень не тільки свого, а й інших народів, вносячи у свій підручник поспівки, засновані на російському та білоруському музичному фольклорі. Саме таке жанрове розмаїття високохудожніх народнопісенних зразків є, за словами педагога, благотворним джерелом для виховання здорових морально-етичних, художньо-етичних і патріотичних почуттів дітей [68, с. 91]. Основним принципом М. Леонтовича у методиці навчання дітей музики в школі був розвиток свідомого їх ставлення до сприймання музичних явищ, пробудження і вдосконалення творчих здібностей молодого покоління, тому для здійснення цих завдань, як стверджував педагог-новатор, учитель повинен володіти різними прийомами подачі дидактичного матеріалу і психологічним впливом на своїх вихованців, бути дуже вимогливим до себе, постійно вдосконалюючи свою майстерність [68, с. 93; 77, с. 60].

Не менш чільне місце у розвитку музичної освіти кінця XIX початку XX століття посідав відомий український композитор, педагог П. Козицький, публічні виступи якого сприяли поліпшенню музичної роботи в клубах, музичних гуртках, допомагали вчителям організовувати музичну роботу в школах, відіграючи помітну роль у масовому музичному вихованні молоді. Одним серед завдань музичного виховання П. Козицький вважав «виховання вміння орієнтуватися в музичних явищах» [130, с. 48-53]. Цього можна досягнути тоді, коли дитина, поруч з іншими елементами музичної мови (музична символіка, елементи

виразності тощо) усвідомить й основні принципи музичної форми, тобто типи тих схем, за якими композитори викладають свої музичні думки. Шляхом до цього педагог вважав ознайомлення з музичною формою в процесі слухання музичних творів чи аналізування їхніх схем [130, с. 48-53].

Значний інтерес викликають педагогічні ідеї щодо музичного виховання дітей відомого українського композитора, педагога, диригента К. Стеценка, в основі яких лежить розуміння необхідності всебічного гармонійного розвитку особистості та обов'язкового музично-естетичного виховання всіх дітей. Педагог неодноразово підкреслював, що музичне виховання потрібно розпочинати саме зі співу пісень, в яких людина і словами, і голосом викладає все, що у неї на душі. К. Стеценко неодноразово вказував на те, що пісня та музика специфічно відображають і «поетичну природу», яка оточує людей: «…природа є одним із головних факторів, які впливають на характер народної творчості» [167, с. 36]. Тож не дивно, що, як і вищезазначені музичні діячі, К. Стеценко наголошував на «розвитку музичних здібностей у дітей, прищепленні та вихованні у них естетичного смаку і почуття прекрасного на основі використання народних пісень». Проте не залишав педагог поза увагою і використання творів композиторів-класиків, стверджуючи, що «для практичних співів ми беремо матеріали як народних пісень наших, так і творів різних композиторів» [167, с. 43]. Поряд з цим педагог пропагував комплексне музичне виховання, тобто: навчання нотного співу проводити разом із розвитком музичних здібностей, слуху, пам'яті, голосу, чуття ритму, звукоутворенням та навичками хорового співу, поєднуючи всі сторони виховання й навчання в єдиний педагогічний процес [167, с. 50].

Педагогічні ідеї К. Стеценка активно підхопив та розвинув інший класик української музики – Я. Степовий, котрий зробив значний внесок у розвиток музично-естетичного виховання дітей, намагаючись збагатити репертуар дитячих хорових колективів піснями, у яких досить поетично відтворює образи дитячого світу, їх психологію. Поряд з цим, Я. Степовий займався просвітницькою діяльністю, організовуючи різноманітні заходи для учнів різних навчальних

закладів і цим самим намагаючись вплинути на формування музичної культури молоді, знайомлячи їх з кращими зразками народної композиторської музики [170, с. 54].

Не меншої уваги заслуговує творчість відомого, композитора музикознавця, автора концепції музично-естетичного виховання дітей та молоді В. Верховинця. Як і його попередники, педагог виховував в учнів любов до народної пісні. Окремо композитор наголошував на цінності виконання творів без супроводу, оскільки вважав їх найвідповідальнішими у системі музичного виховання підростаючого покоління [132, с. 152]. В. Верховинець зазначав, що «найсильніше бажання у дитини – це бажання руху», тому його педагогічне кредо полягало у прагненні до єдності слова, співу і руху як джерела виховного впливу на всебічний розвиток дитини [134, с. 151], оскільки злагодженість музики та руху, на його глибоке переконання, приносить дітям радість [134, с. 153]. І сьогодні, велику роль в естетичному і моральному вихованні підростаючого покоління відіграє його навчально-методичний посібник «Весняночка», який, за твердженнями дослідників, здійснює позитивний вплив на становлення особистості та формування її художньо-інтелектуальної сфери [134, с. 55].

Значну увагу ролі музики та музичного виховання у своїх працях приділив відомий вітчизняний педагог-гуманіст В. Сухомлинський, визначаючи музику чудодійним, витонченим засобом приваблення до добра, краси та людяності. У своїх працях педагог беззаперечно заявляв, що «завдяки музиці у людині пробуджується уява про високе, величне, прекрасне не тільки в навколишньому світі, але й у самої себе» [156, с. 171]. Слухаючи її, людина пізнає себе, і,перш за все те, що вона прекрасна і народжена для того, щоб бути прекрасною. Унікальним є твердження знавця дитячих душ про те, що першоджерелом музики для дитини є не тільки навколишнє середовище, а й сама людина, її духовний світ, мислення і мова [156, с. 173].

Найголовнішим у цей час вважалося виховне і освітнє значення музичних занять в школі та їх вплив на формування світогляду дітей, але розуміння старого і нового в методиці часто породжувало між різними педагогами і верствами

суспільства гарячі суперечки, що, в свою чергу призводило до методичних помилок, які відбивалися на дітях. Все це, безумовно, стало причиною скорочення кількості годин музики у школах з двох разів на тиждень до одного, а в подальшому – до занепаду музичного виховання в цілому. Переломний період по справжньому розпочався аж у 60-ті роки, коли в країні відбувалося загальне духовне та культурне піднесення, що відобразилося і на музичному вихованні. Прикладом цього є відкриття музично-педагогічних факультетів у педагогічних інститутах, набула удосконалення класна і позакласна робота з учнями, перероблялися програми, випускалася навчально-методична література, збільшувалася чисельність гуртків, клубів, палаців для дітей та юнацтва. Головним стала загальноприйнята концепція обов’язкової музичної освіти в загальноосвітній школі, розуміння її важливості для виховання не лише естетичних смаків, а й інтелекту, характеру, поведінки та сприйняття загальнолюдських цінностей і норм життя. Вважалося, що уроки музики мають іти паралельно з позакласною роботою в хорах, ансамблях, гуртках та шкільних студіях [95, с. 32-52]. Поряд з цим, досліджуючи питання музики в естетичному розвитку підростаючого покоління, українські учені А. Щербо і Д. Джола стверджували, що вона є найблагороднішим джерелом краси і, щоб відчути це, людина повинна бути музично вихованою, бо той, хто не спроможний відчути ритму і взагалі не знає мови, буде байдужим до краси й досконалості в цілому. За їх словами, музика відіграє величезну роль у системі виховання, оскільки збагачує дітей новими почуттями, думками, знаннями, допомагає формувати любов до Батьківщини, до свого народу, моральні переконання, естетичні ідеали, добрий художній смак та розширює кругозір [178, с. 205-206]. Музика, передаючи людські переживання, прямо чи опосередковано відтворює через них також життєві обставини, які породжують почуття, тобто вона не все з навколишньої діяльності, а тільки те, що важливе людям, що їх хвилює, викликаючи емоції [178, с. 209].

Музичне мистецтво – це не тільки засіб естетичної насолоди, а й, як зазначає Н. Мозгальова, «великий засіб естетичного пізнання, адже воно

спроможне приводити в рух найглибші підвалини людської душі та інтелекту» [107, с. 371]. Беззаперечним твердженням цьому є праці відомих педагогів та учених сучасності (Я. Кушки, О. Михайличенка, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової та ін.), де представлені концептуальні засади музичного виховання молодого покоління. В межах даного підрозділу розглянемо основні ідеї їх наукових концепцій.

На необхідності музичного виховання наголошує сучасний науковець, педагог О. Михайличенко, який вважає його не лише засобом розвитку музичних здібностей людини, що забезпечує свідоме сприйняття музичного мистецтва та здібність критичного відношення до музичного явища, а й тим, що сприяє «розповсюдженню впливу музики на процеси спілкування людей, покращення їх добробуту, збереження і примноження національних музичних традицій взагалі» [106, с. 72-104]. Саме тому *метою музичного виховання*, як стверджує педагог, є всебічний музичний розвиток людини, який дасть здібність сприймати та цінувати музично-естетичне явище як частину суспільної свідомості, розвивати і використовувати його для покращення оточуючого життя, сприяти створенню музичних творів, а також інших зразків музичної культури [106, с. 74].

В свою чергу, під музичним вихованням О. Ростовський розумів «цілеспрямоване формування естетичного, ціннісного, особистісного ставлення учнів до явищ музичного мистецтва» [134, с. 33]. При цьому під музичною культурою, що формується в результаті музичного виховання слід розуміти «індивідуальний соціально-художній досвід особистості у царині мистецтва, оскільки засвоєння культурної спадщини можливе лише за умови цілеспрямованого музичного виховання з дитячих років» [134, с. 5]. Педагог був глибоко переконаний у тому, що саме «музичне мистецтво справляє на людину цілісний і особистісний вплив, який визначається передусім включенням у процес художнього сприймання всієї особистості, взаємодію в художньому переживанні всіх рівнів психіки людини – її відчуттів, почуттів, уявлень, інтелекту, пам’яті, інтуїції» [132, с. 31-32]. О. Ростовський наголошував на тому, що «музика має сприйматися як живе й захоплююче мистецтво, тому таким живим і захоплюючим

має бути навчання». Відповідно до цього мета вчителя полягає не тільки в залученні учнів до музики, не просто вивченні музичної діяльності, ознайомленні з мовою музичного мистецтва та розвитку художнього смаку, а наповненні їх навчання радістю відкриттів і здобутків, створенні умов для виникнення в підростаючого покоління бажання виразити свої враження і переживання у процесі виконавської діяльності, сприйманні музики чи засвоєнні музичних знань, бажанні разом з учнями відчути радість спілкування з музикою [133, с. 89-90].

Щодо теоретичного доробку Я. Кушки, то метою і завданням музичного виховання він вважав «підвищення мистецького розвитку дітей різного віку, пробудження у підростаючого покоління творчих сил, виховання в них любові до прекрасного та почуття особистої гідності» [95, с. 14]. Саме у музичному вихованні педагог вбачає цілеспрямований і систематичний розвиток музичних здібностей дітей, формування емоційної чутливості, здатності розуміти і глибоко переживати художні образи мистецтва. Воно, на його думку, спрямоване не лише на формування загальної музичної культури особистості, а є найважливішим процесом у побутові музичної культури суспільства, суттєвим елементом естетичного і загальнокультурного зростання людства. За словами Я. Кушки, «дитяче музичне виховання повинно базуватися на генетичній основі, органічно поєднуючи все найкраще, що надходить від навколишнього оточення», адже саме в дитинстві закладаються ті форми сприйняття дійсності, ті риси характеру особи, які в майбутньому стануть підґрунтям культури, зокрема музичної [95, с. 10-11].

Музика досі залишається найбільш всеохоплюючим і поширеним видом мистецтва, який за своєю силою впливу на особистість лідирує серед багатьох видів мистецтва [179, с. 156], тож залучення до нього вкрай потребує активного творчого ставлення, без якого неможливе сприймання твору. Значення музичного мистецтва в сучасній культурі визначається роллю людських почуттів, переживань та емоцій, які переважають у суспільній свідомості. Таким чином, як зазначає О. Щолокова, постає питання виховання специфічної музичної уважності та вміння стежити за розвитком музичної образності, здатності до розкриття характеру художнього образу в музиці [179, с. 157].

Аналіз наукових праць останніх десятиліть засвідчує наявність і ряду дисертаційних досліджень, присвячених питанням музичного виховання дітей та студентської молоді. Так, у своїй праці «Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі сприйняття музики» О. Крюкова зазначає, що музика є найбільш розповсюдженим і доступним видом мистецтва, яке, впливаючи на емоційну сферу особистості, формує вибіркове, ціннісне ставлення до дійсності, розвиваючи систему ціннісних орієнтацій. Саме тому музичне виховання є визначальним не лише у формуванні ціннісних орієнтацій, а й у загальному духовному розвитку молодших школярів [91, с. 2].

Досліджуючи морально-естетичні почуття молодших школярів, у своєму дисертаційному дослідження В. Процюк стверджує, що «сила виховного впливу народної музичної творчості на школяра визначається, передусім, її естетичним характером, адже будь-яке переживання, викликане мистецтвом – це естетичне переживання, яке супроводжується естетичною насолодою». Мистецтво виховання, за його словами, включає, насамперед, мистецтво говорити, звертаючись до людського серця [131, с. 51-52] та володіє унікальною здатністю акумулювати соціальний досвід поколінь, перетворюючи його в особистий досвід кожної людини та розвиваючи при цьому її духовність. І саме музичне мистецтво має незрівнянні можливості культивувати ті якості і риси особистості, які найбільше відповідають сукупному досвіду всіх часів, основним людським ідеалам [131, с. 127] і надають людині одне з найвищих духовних переживань – естетичну насолоду, оскільки без естетики немає художньої освіченості, а без останньої немає насолоди мистецтвом [131, с. 131]. Визначаючи сутність поняття «музично-естетичне виховання», автор трактує його, як «мистецтво виховання мистецтвом», де неабияка роль відводиться особистості вчителя, його духовності та творчій індивідуальності, а саме оригінальність мислення, нестандартність вибору способів для розв’язання педагогічних завдань засобами мистецтва, спрямованість його творчої активності [131, с. 124].

Досліджуючи підготовку майбутніх учителів до позакласної музично-виховної роботи, Б. Нестерович зазначає, що музика найбільше затребувана в

сфері освіти й виховання, які покликані повноцінно використовувати її цінні властивості та силу і безпосередність емоційної дії [112, с. 16]. Найефективнішою формою впливу музики на дитину є світоглядна, адже, сприймаючи музику, вихованці переймаються не тільки емоціями, а й шукають насолоду [112, с. 19], тому музичне мистецтво має слугувати, перш за все, засобом «олюднення» душ вихованців, надійним «духовним компасом» [112, с. 41].

Найважливішим засобом формування духовної культури майбутнього вчителя, на думку В. Подрєзова, є музичне мистецтво, що має специфічні параметри і здатне створювати полімодальне динамічне середовище, яке і зумовлює суттєвий формувальний і виховний вплив на людину. Маючи у своїй основі такі специфічні засоби, як звук, тон, інтонація та мелодія, музика викликає в людині переживання й образні емоції, за допомогою яких налаштовує наші почуття, розум та волю на глибоке усвідомлення та створення гармонійного світу – матеріального і духовного [127, с. 9-10].

Аналіз наукових джерел з проблем музичної освіти дозволив визначили ряд *принципів музичного виховання*. До основних з них Я. Кушка відносить:

- принцип єдності музичного виховання, навчання і розвитку в процесі вироблення та накопичення ключових знань;
- принцип науковості у виробленні уявлень про закономірності музики і художньо-естетичних явищ у свідомості школярів;
- принцип зв'язку музики з життям, встановлення взаємовпливу життєвого досвіду і музичного мистецтва, його роль у вихованні дітей, життєдайності різних національних музичних культур та їх розвитку;
- принцип захопленості учителя музики своїм предметом, зацікавлення ним учнів, виховання осмисленого сприймання ними музичного мистецтва, взаємодія вчителя і учнів та розвиток у них емоційно естетичного ставлення до музики;
- принцип активності усвідомлення і самостійності мислення, співвідношення діяльності вчителя та учнів під час уроків;

– принцип доступності навчання відповідно до вікових особливостей і музичного розвитку дітей, систематичність, послідовність, наступність навчання;
– принцип оптимізації процесів музичного навчання з урахуванням психологічних особливостей дітей, їх розвитку і рівня музичної підготовки, відповідно погодинної структури уроків й аналізу труднощів навчання та шляхів їх подолання;
– принцип узгодження навчально-виховного процесу через конкретизацію змісту, добирання музичного матеріалу, вибір методів навчання;
– принцип міцності та стійкості знань і вмінь учнів, які залежать від їхнього зацікавлення музикою, якості засвоєння ними тематичного змісту програми, сформованості виконавських навичок; [95, с. 90-91].

В свою чергу О. Михайличенко визначає такі принципи музичного виховання, як:

– принцип зв’язку музичного виховання з національною культурою;
– принцип єдності музичного виховання і загального художньо-естетичного розвитку особистості;
– принцип міжпредметних зв’язків;
– принцип зв’язку музичного виховання з життям;
– принцип об’єднання класних і позакласних занять масовою інформацією;
– принцип об’єднання практичної музичної діяльності і самодіяльності [103, с. 76-78].

В основі вищезазначених принципів лежать відповідні *закономірності музичного виховання*, зокрема:

– єдність і взаємодія музичного виховання і загального розвитку особистості;
– зв’язок між рівнем музичного розвитку особистості і характером її практичної музично-творчої діяльності;

– єдність загальної мети виховання і конкретних музично-виховних завдань;
– єдність процесів музичного виховання і музичного самовиховання;
– залежність музичного виховання від загального розвитку музичної культури і матеріальних можливостей суспільства;
– зв’язок між можливостями особистості і характером виховного впливу [95, с. 80-82].

Серед найважливіших *форм організації музичного виховання* О. Михайличенко називає масові, групові (клубні), індивідуальні, тоді як О. Отич робить акцент на таких формах, як: інтегровані, колективні творчі завдання; колективні творчі справи; ігрові комплексні заняття, творчі майстерні тощо [116, с. 64].

Серед дидактичних засад музичної педагогіки належну увагу слід приділити і *методам організації музичного виховання*. Проаналізувавши праці провідної наукової еліти сьогодення, за доцільне вважаємо виокремити наступні групи методів та проаналізувати основні характеристики, що їм дають учені:

1. Методи виховання через звернення до свідомості вихованців.

– словесний, що передбачає щоденну форму спілкування з учнями у вигляді бесіди, повідомлення, розповіді вчителя (Я. Кушка);
– наочно-слуховий, суть якого полягає у показі дидактичного матеріалу, демонструванні діафільмів, відео та звукозаписів, ілюструванні музичних творів і фрагментів з них (Я. Кушка);
– аналізу, що передбачає розбір музики, її характеру (Я. Кушка) і є невід’ємною частиною діяльності учнів на уроках музики, допомагає їм проникнути в складний світ художніх образів (О. Ростовський);
– наведення, суть якого полягає у такому доборі музичних творів і бесід, що дають змогу «непомітно для слухачів ввести їх у середовище дії чинників;

– узагальнення, що спрямований на визначення ідеї, образного змісту, форми, частин музичного твору, виражальних засобів, використаних композитором (Я. Кушка);
– емоційного впливу, що націлений на посилення показу і розповіді про твір словом, мімікою, жестом (Я. Кушка).

2. Методи виховання, які спрямовані на розвиток мислення вихованця.

– порівняння, який викликає творчий пошук, допомагає засвоїти матеріал програми, відкрити нове і здобути основи загальних знань (Я. Кушка), а також дозволяє помітити те, на що учень може не звернути увагу, дає змогу яскравіше відтінити своєрідність музичних творів різноманітних жанрів (О. Ростовський);
– індуктивний метод (Я. Кушка), що спрямований на розвиток мислення при якому з часткових суджень виникають загальні, відбувається рух від окремого до загального;
– дедуктивний (Я. Кушка), при якому пізнання на підставі загальних закономірностей рухається від загального до часткового;
– асоціативний (О. Ростовський), що спрямований на досвід безпосередніх переживань та роздумів учнів, який формується під впливом музичного мистецтва, а також художній досвід, пов'язаний з виконанням музики;
– роздумів про музику (О. Ростовський), який полягає у органічному поєднанні роздумів і почуттів;

3. Методи корекції поведінки вихованців – стимулювання, який сприяє загостренню уваги учнів: щоб зацікавити їх композитором, виконавцем, характером твору, використовуючи ситуацію успіху, в вихователь хвалить дитину (О. Михайленко, Я. Кушка).

Слід також зазначити, що у своїй праці О. Михайличенко виокремлює ще й такі загальні методи музичного виховання, як:

– метод формування музично-естетичної свідомості;

– метод організації музично-естетичної діяльності і формування досвіду практичної музичної творчості;
– метод стимулювання практичної музичної діяльності;
– метод музичного самовиховання [106, с. 85].

Таким чином, в межах даного підрозділу нами було здійснено короткий аналіз вітчизняної історії становлення та розвитку музичного мистецтва, який дає підстави стверджувати, що йому, як засобу виховання, відводилася належна роль впродовж усієї історії існування нашого народу.

Досліджуючи основні тенденції розвитку педагогічних традицій музичного виховання, окрему увагу нами було приділено аналізу праць вітчизняних педагогів кінця 19 – початку 20 століття (В. Верховинця, П. Козицького, М. Лисенка, М. Леонтовича, Я. Степового, К. Стеценка, П. Юркевича та ін.), які неодноразово наголошували на необхідності раннього, системного, цілеспрямованого та організованого залучення дітей до музичного мистецтва як через власне музикування, так і шляхом знайомства з кращими зразками народного та світового музичного мистецтва.

Поряд з цим, окрема увага нами була приділена методичним основам музичного виховання (меті, завданням, принципам формам та методам), вивчення яких мало місце у науковому доробку таких вітчизняних педагогів та учених, як Я. Кушки, О. Михайличенка, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової та ін.

Здійснений аналіз засвідчив наявність ґрунтовних наукових та методологічних підвалин музичного виховання дітей та молоді, дотримання яких сприятиме вихованню всебічно розвиненої, естетично збагаченої і творчої особистості, носія та творця загальнолюдський духовних та національних цінностей.

2.3. Критеріально-рівнева характеристика вихованості культури дозвілля у студентів вищих педагогічних навчальних закладів

Із метою вивчення рівня вихованості культури дозвілля у сучасних студентів нами було здійснено констатувальний етап педагогічного експерименту, що, в свою чергу, мав три етапи дослідницької роботи.

Перший етап – підготовчий – передбачав:

– визначення критеріїв та показників вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля;
– визначення основних завдань констатувального етапу експериментального дослідження та комплектація діагностичного інструментарію з вивчення рівня вихованості культури дозвілля студентів;
– визначення географії навчальних закладів, де проводитиметься констатувальний етап педагогічного експерименту.

Другий етап – діагностичний – передбачав безпосереднє здійснення діагностичної роботи.

Третій етап – підсумковий – передбачав здійснення статистичної обробки та аналізу емпіричних даних, отриманих в ході дослідження.

Аналіз наукових джерел здійснений нами під час вивчення сутності понять «вільний час», «дозвілля» та «культура дозвілля» дозволив визначити ряд **критеріїв та показників** вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля, зокрема такі, як:

– **когнітивно-раціональний**, показниками якого є:
  • знання сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистісної та соціальної цінності;
  • обізнаність у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля.
– **мотиваційно-ціннісний**, показниками якого є:
  • мотиваційні характеристики самоорганізації власного дозвілля;
  • потреба брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру.

– **рефлексивно-діяльнісний**, показниками якого є:
  - участь в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема;
  - здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля.

Поряд з цим, на даному етапі схарактеризовано рівні вихованості культури дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів: високий, середній та низький.

Високий рівень вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля характеризується глибокими знаннями сутності природи «вільного часу» і «дозвілля» та усвідомленням їх особистісної і соціальної цінності, обізнаністю із ефективними способами організації власного вільного часу та дозвілля, цікавими і змістовними формами музичного дозвілля. Студенти цього рівня повною мірою мотивують самоорганізацію власного дозвілля та відчувають потребу у художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва; беруть активну участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру з метою власного духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкування і творчої самореалізації. Водночас, вони демонструють здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та здійснюють адекватну самооцінку рівня прояву власної культури дозвілля. Як правило, такі студенти самореалізуються у колективних формах дозвіллєвої діяльності, де проявляють свої знання, уміння та навички.

Середній рівень вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля характеризується середнім рівнем обізнаності із сутністю природи вільного часу та дозвілля, засвідчує часткове усвідомлення його особистісної та соціальної цінності. Студенти із середнім рівнем вихованості культури дозвілля не достатньою мірою володіють інформацією про різноманітні форми цікавого, змістовного дозвілля, рідко проявляють бажання у художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва та зрідка беруть участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру. Студенти цього рівня не завжди

здатні до аналізу ефективності обраних форм організації дозвілля та дещо завищують самооцінку рівня прояву власної культури дозвілля. Вони здебільшого є пасивними споживачами музичного мистецтва, не проявляють власної ініціативи та креативності у виборі цікавих форм організації дозвіллєвої діяльності, діють лише за вказівкою викладача чи керівника.

Низький рівень вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля характеризується відсутністю у студентів обізнаності з сутністю природи вільного часу та дозвілля. Студенти цього рівня проявляють відсутність бажання взагалі замислюватися про його особистісну та соціальну цінність, демонструють досить низький рівень сформованості знань, умінь та навичок організації власного змістовного музичного дозвілля та не виявляють потреби в участі у музично-дозвіллєвих заходах будь-якого характеру, не здатні до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля. Структура проведення їх вільного часу збідніла і одностороння, а прояв творчості та креативності під час дозвіллєвої діяльності цілком відсутній. Вони віддають перевагу самостійній організації дозвіллєвої діяльності за межами вищого навчального закладу. Проте важливим є те, що, на жаль, у їхній поведінці часто спостерігається прояв антикультурного дозвілля.

Основними завданнями констатувального етапу нашого експериментального дослідження було з’ясувати:

- знання студентами сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистісної та соціальної цінності;
- рівень обізнаності студентської молоді у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля;
- мотиваційні характеристики самоорганізації студентською молоддю власного дозвілля та ступінь сформованості потреби в організації власного ефективного, змістовного дозвілля взагалі та засобами музичного мистецтва зокрема;

– досвід респондентів організовувати власне дозвілля взагалі і засобами музичного мистецтва зокрема;
– здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля.

Задля реалізації означених завдань нами було використано наступні методи діагностики:

– опитування (опитувальник, побудований за технологією Методики дослідження незакінчених речень Сакса й Леві);
– анкетування;
– проективні вербальні методики, зокрема – міні-твори (роздуми на тему) «Проблема вільного часу у житті сучасної людини
– проективні графічні методики, зокрема – арт-колаж на тему «Мій вільний час».

В ході нашого констатувального експерименту взяли участь 384 студентів галузі знань 01 «Освіта», спеціальностей: 012 – «Дошкільна освіта», 013 – «Початкова освіта», 014 – «Середня освіта (за предметними спеціалізаціями «Музичне мистецтво» та «Образотворче мистецтво»). Географія дослідження – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. В ході опитування взяли участь студенти ступеня вищої освіти, що навчалися за кваліфікаційними рівнями «бакалавр» та «спеціаліст».

Задля зручності реалізації означених завдань, перебіг *другого (діагностичного) етапу* нашого констатувального експерименту відбувався у чотири субетапи. Розкриємо структуру, специфіку перебігу та результати кожного з субетапів.

Метою *першого субетапів* було з’ясування рівня знань студентів щодо сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його

особистісної та соціальної цінності (когнітивно-раціональний критерій). Для реалізації означеної мети ми скористалися опитувальником, побудованим за технологією Методики дослідження незакінчених речень Сакса й Леві, (повний текст опитувальника представлено у Додатку А). Відповідно до методики [129, с. 117-121] нами було запропоновано студентам продовжити речення: «Вільний час – це…», «Дозвілля – це…», «Культура дозвілля – це…». В процесі виконання запропонованого завдання студенти мали змогу проявити своє розуміння сутності означених понять.

Для опрацювання результатів опитування, ми скористалися *вимірювальною шкалою порядку* [54, с. 206-207], відповідно до якої розподілили студентів за групами, що відображають різні ступені прояву глибини їх усвідомлення суті та природи досліджуваних понять:

- I група – студенти, які максимально чітко та повно розкрили сутність даних феноменів, показали глибоке розуміння їх природи, наводили приклади, що ілюстрували та розкривали особистісну чи соціальну цінність досліджуваних понять;
- II група – студенти, які показали знання сутності даних понять та не навели прикладів;
- III група – студенти, які частково розкрили сутність даних понять;
- IV група – студенти, які не розкрили сутність даних понять;
- V група – студенти, які не дали означення даним поняття взагалі.

Зведені результати та приклади їх відповідей стосовно визначення студентами сутності поняття «вільний час» представлені у таблиці 2.3.1.

Таблиця 2.3.1.

Ступінь розкриття студентами сутності поняття «вільний час», %

Група	**Кількість студентів у %**	**Відповіді студентів**
I	15,29	- «вільний від навчання чи роботи час, який призначений для особистих уподобань, інтересів та потреб. Вільний час можна проводити активно: заняття спортом, відвідування

		концертів, виставок, театрів, читання книг спілкування з рідними та друзями або пасивно – просто відпочивати»; - «час, який ми виділяємо з-поміж навчання та роботи задля особистих справ та інтересів. Наприклад: похід до кінотеатру, філармонії, відвідування різних гуртків, заняття рукоділлям, читання книг»; - «час, який призначений для використання за власним розсудом для морального, духовного задоволення та відпочинку. Наприклад: перегляд кінофільмів та телепередач, гра на музичному інструменті, слухання музики, відвідування концертів, прогулянка в парку, спілкування у соціальній мережі».
II	19,88	- «час, коли людина може відпочити, зайнятися своїми справами, робити те, що потребує її душа»; - «вільний від роботи та навчання час, який призначений для використання його особистістю за власним розсудом, згідно потреб та уподобань»; - «час, який ми плануємо і використовуємо згідно своїх потреб, з користю для себе».
III	29,97	- «час, в який людина займається хобі, різними іншими захопленнями, тільки не роботою»; - «коли ми можемо погуляти з друзями в парку, побути наодинці з коханою людиною». - «час, в який не входить виконування домашніх завдань та навчання».
IV	34,86	- «час, який є вільним у житті людини»; - «відпочинок душі»; - «час, коли вільно себе поводиш».
V	-	

Підсумовуючи вищезазначене, хочемо відмітити, що лише 15,29% студентів дали ґрунтовну відповідь на поставлене запитання, розкрили особистісну цінність досліджуваних понять та навели відповідні приклади («заняття спортом, відвідування концертів, виставок, театрів, спілкування з рідними та друзями», «похід до кінотеатру, філармонії, відвідування різних гуртків, заняття рукоділлям, читання книг», «перегляд кінофільмів та телепередач, гра на музичному інструменті, слухання музики, прогулянка в парку, спілкування у соціальній мережі» тощо), тим самим показавши свої знання та розуміння сутності поняття «вільний час». 19,88% опитаних показали своє глибоке розуміння з даного

питання, але не навели жодних прикладів. 29,97% опитаних студентів розкрили частково сутність даного поняття, в той час, як більшість студентів, а це 34,86%, не змогли розкрити його взагалі. Варто також зазначити і те, що немає жодного студента, який би не дав відповіді на запитання взагалі, тому у цій таблиці відсутня V група.

Результати визначення студентами сутності поняття «дозвілля» представлені у таблиці 2.3.2.

Таблиця 2.3.2.

Ступінь розкриття студентами сутності поняття «дозвілля», %

Група	**Кількість студентів у %**	**Відповіді студентів**
I	10,09	- «діяльність, яка спрямована на розвиток особистості, її творчого потенціалу та духовного збагачення шляхом участі її у різних формах дозвіллєвої діяльності. Наприклад: відвідування гуртків та музичних колективів, участь у науковій роботі»; - «це сфера життя людини, яка містить великі можливості для її всебічного розвитку. В процесі дозвіллєвої діяльності особистість може відвідувати різноманітні концерти, брати участь у розважальних заходах, відвідувати колективи»; - «це частина вільного часу, який особистість витрачає на освоєння культурних цінностей, духовне збагачення розвиток творчого потенціалу, відвідуючи різноманітні масові заходи, круглі столи, тематичні вечори та гуртки»; - «це частина вільного часу, який особистість використовує для духовного, морального та фізичного розвитку, відвідуючи різноманітні гуртки чи колективи»;
II	15,29	- «час, призначений для відновлення фізичних, моральних та духовних сил людини»; - «це частина вільного часу, яка має змістовну наповненість різними видами діяльності задля всебічного розвитку особистості».
III	19,88	- «це час, коли людина проводить з метою відпочинку, у якому вона зайнята певною діяльністю»; - «коли ми можемо відпочити від турбот і займатися улюбленими справами»; - «вільний час, в який людина займається хобі або гуляє».

IV	34,86	- «це відпочинок»; - «це коли ти можеш займатися чим хочеш, не залежно від когось, або чогось»; - «це те, що я роблю кожного дня».
V	19,88	-

Підсумовуючи результати опитування, ми зробили висновки про те, що 10,09% респондентів мають адекватне уявлення про сутність дозвілля як складову вільного часу та його спрямованість на всебічний розвиток молодої особистості, розвиток її естетичних смаків та ідеалів, духовне збагачення шляхом організації і участі в різних формах дозвіллєвої діяльності (наприклад – «діяльність, яка спрямована на розвиток особистості, її творчого потенціалу та духовного збагачення шляхом у часті її у різних формах дозвіллєвої діяльності, зокрема: відвідування гуртків та музичних колективів, участь у науковій роботі», «це сфера життя людини, яка містить великі можливості для її всебічного розвитку. В процесі дозвіллєвої діяльності особистість може відвідувати різноманітні концерти, брати участь у розважальних заходах, відвідувати колективи», «це частина вільного часу, який особистість використовує для духовного, морального та фізичного розвитку, відвідуючи різноманітні гуртки чи колективи»). 15,29% опитаних показали своє глибоке розуміння з даного питання, проте, як і минулого разу, не навели жодних прикладів.

Студенти, що, розкрили сутність «дозвілля» через сутність поняття «вільний час» (а це 19,88% опитаних), були віднесені нами до III групи (так, в їх відповідях зустрічалися фрази типу: «це час, коли людина проводить з метою відпочинку», «коли ми можемо відпочити від турбот і займатися улюбленими справами», «вільний час, в який людина займається хобі або гуляє» – тобто, у повній мірі відсутнє усвідомлення сутності дозвілля як часу, покликаного забезпечити всебічний розвиток особистості та сприяння у цьому розвитку іншим).

Щодо загальної картини даного опитування, то більшість або не розкрили значення терміну «дозвілля» (а це 34,86% опитаних) або взагалі не відповіли на поставлене запитання (19,88% студентів). Окрім того, спільним для усіх

студентських відповідей є тотальна орієнтація лише на особистісну цінність вільного часу та дозвілля. Поза їх усвідомленням залишається соціальна цінність означених понять, що вказує на задоволення соціальних потреб.

Результати визначення студентами сутності поняття «культура дозвілля» представлені у таблиці 2.3.3.

Таблиця 2.3.3.

Ступінь розкриття студентами сутності поняття «культура дозвілля», %

Група	Кількість студентів	Відповіді студентів
I	0	-
II	10,09	- «культура самовідпочинку з метою власного духовного розвитку»; - «це стиль, в якому ми відпочиваємо, та чим саме ми займаємося в процесі дозвілля»;
III	25,08	- «це усвідомлення особистої та соціальної цінності вільного часу»; - «обізнаність із різними формами організації власного дозвілля». - «це чітко складений розпорядок дня, в якому врегульований час, який приділений навчанню, роботі, повсякденним турботам»; - «це змістовне наповнення вільного часу, згідно дотримання законів моралі та гідності та раціональне його використання»;
IV	59,94	- «це час, присвячений для культурного та естетичного розвитку особистості, духовному збагаченню, дотримуючись правил моралі». - «це вільний час, який людина використовує для свого культурного збагачення»; - «це відпочинок, в процесі якого людина показує наскільки вона вихована та пунктуальна»; - «це коли людина проводить свій час, як її захочеться».
V	4,89	-

Таким чином, за результатами визначення студентами сутності поняття «культура дозвілля» варто зазначити, що нажаль, жоден із респондентів максимально чітко та повно не розкрив сутності даного поняття і не показав

глибокого його розуміння. 10,09% студентів, що ми їх віднесли до II групи, спробували розкрити це поняття через поняття «стиль відпочинку» та «культура самовідпочинку», що, хоча б частково, але відображає здатність людини відповідним чином організовувати свою діяльність та упорядковувати свій вільний час з метою інтелектуального, духовного, морального тощо власного розвитку, тобто – свідчить про наближення студентів до усвідомлення суті поняття «культура дозвілля». 25,08% студентів дали частково відповідь на означене поняття, розкриваючи його через його складові, наприклад – через усвідомлення, знання, діяльність («змістовне наповнення вільного часу») або уміння планувати свій вільний час («це чітко складений розпорядок дня») і були віднесені до III групи. Поряд з цим 59,94% належать до IV групи, які не змогли розкрити сутність даного терміну, здійснюючи натомість синонімічне тлумачення понять «вільний час» та «дозвілля». 4,89% студентської молоді взагалі не дали відповіді на поставлене запитання (V група).

Таким чином, об’єднавши другу групу з третьою, а четверту з п’ятою ми визначили високий, середній та низький рівні знання студентами сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля». Зведені результати вивчення рівнів знань студентами сутності понять (за технологією методики незакінчених речень Сакса й Леві) представлено у таблиці 2.3.4.

Таблиця 2.3.4.

Таблиця зведених результатів вивчення рівнів знань сутності понять (за технологією методики незакінчених речень Сакса і Леві), %

№ п/п	Рівні знань сутності понять	«Вільний час»	«Дозвілля»	«Культура дозвілля»
1.	*Високий рівень*	15,29	10,09	0
2.	*Середній рівень*	49,85	34,86	29,97
3.	*Низький рівень*	34,86	55,05	70,03

Окрім ступеню обізнаності студентами щодо сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», у відповідності до завдань

констатувального етапу педагогічного експерименту ми прагнули визначити їх рівень обізнаності у формах цікавого, змістовного дозвілля шляхом здійснення ґрунтовного аналізу відповідей студентів саме на предмет пошуку форм, у яких вони його проводять. Так, варто зауважити, що у свої відповідях респонденти, а це 68,20% найчастіше згадують такі, як: читання книг, спілкування з рідними та друзями, заняття рукоділлям, перегляд кінофільмів та телепередач, прогулянки в парку, спілкування у соціальній мережі, в результаті чого були віднесені нами до *низького рівня*. 21,41% належать до *середнього рівня*, що зосереджують свою увагу на таких формах дозвілля, як: заняття спортом, відвідування виставок, театрів, участь у науковій роботі, розважальних заходах, круглих столах, а також тематичних вечорах. І, нажаль, лише у 10,39% студентської молоді було нами віднесено до *високого рівня*, які у своїх відповідях згадують форми цікавого, змістовного дозвілля, що пов'язані саме з музичним мистецтво, зокрема такі, як: слухання музики, відвідування концертів, гуртків, музичних колективів, а також гра на музичному інструменті. Отже, виходячи з цього ми можемо стверджувати про домінування низького рівня обізнаності студентами у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля. Таким чином, здійснивши комплексне обстеження за когнітивно-раціональним критерієм у відповідності до показників: знання сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культура дозвілля»; обізнаність у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля ми маємо відповідні результати, щодо рівнів, які представлені у рисунку 2.3.1.

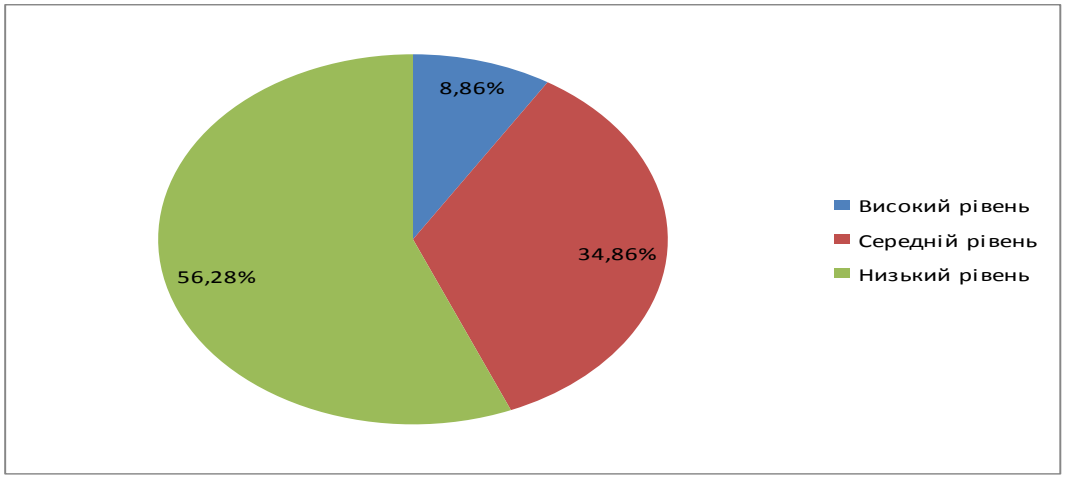

***Рис.* 2.3.1.** *Узагальнені результати комплексного обстеження за когнітивно-раціональним критерієм*

Під час *другого субетапу* ми мали на меті проаналізувати основні мотиваційно-ціннісні характеристики самоорганізації студентами власного дозвілля та ступінь сформованості потреби в організації власного ефективного, змістовного дозвілля взагалі та засобами музичного мистецтва зокрема (мотиваційно-ціннісний критерій). Задля її реалізації нами було запропоновано студентам написати міні-твір (роздуми) на тему: «Проблема вільного часу у житті сучасної людини», де вони мали висловити свою думку з даного питання. На відмінну від попередньої техніки (Методики дослідження незакінчених речень Сакса й Леві), в процесі використання якої ми з'ясували рівень обізнаності студентської молоді з приводу досліджуваних нами понять, а також її обізнаність у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля, написання міні-творів дало можливість: проаналізувати ціннісне ставлення студентів до даної проблеми, побачити, чим саме вони мотивують вибір тих чи інших занять у вільний час, а також їх потребу брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру.

Для опрацювання результатів другого субетапу констатувального етапу педагогічного експерименту ми знову скористалися вимірювальною шкалою порядку, відповідно до якої розподілили студентів за трьома групами, що відображають різні ступені прояву глибини їх усвідомлення суті проблеми вільного часу, усвідомлення його особистої та соціальної цінності, основних мотиваційно-ціннісних характеристик самоорганізації власного дозвілля та потреби, брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру, а саме:

– високий рівень – до нього віднесли студентів, які у своїх творах максимально ґрунтовно, змістовно та логічно розкрили ціннісну складову проблеми вільного часу, навели доречні приклади щодо розуміння необхідності вільного часу у житті людини, його раціонального використання та правильної організації свого дозвілля з метою власного духовного і творчого розвитку, самовдосконалення своєї особистості; виявили яскраво виражену потребу брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру;

– середній рівень – до нього віднесли студентів, які у своїх творах частково розкрили суть даної проблеми та акцентували свою увагу на нестачі вільного часу

для здійснення хороших справ та задумів з різних причин (навчальна завантаженість, соціальна мережа), проте зазначали на необхідності вибору тих форм роботи у вільний час, які сприяють їх всебічному розвитку тим самим виявивши свою потребу брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру;

– низький рівень – до нього віднесли студентів, які у своїх творах зовсім не розкрили цінність вільного часу у житті людини, а лише зазначили його нестачу (навіть не завжди вказавши причини такої нестачі) та не продемонстрували потребу в ефективній організацій власного дозвілля.

Зокрема, проаналізувавши результати студентської словотворчості (результати та зразки фрагментів творів представлено у Додатку Б), ми змогли констатувати, що лише 19,88% студентів змогли не тільки ґрунтовно розкрити проблему вільного часу у житті людини, а й проявити своє усвідомлення його цінності, тому були віднесені до І рівня. Студентська молодь цього рівня у своїх творах вказує на те, що від «уміння організувати своє дозвілля залежить соціальне самопочуття людини та її задоволеність особистою діяльністю», а «неорганізований належним чином вільний час містить у собі небезпеку… і веде до деградації особистості». При виборі тих чи інших занять у вільний час студенти керуються саме тим, наскільки ці заняття сприяють їхньому «духовному, творчому розвитку, а також самовдосконаленню своєї особистості». Поряд з цим, 34,86% студентів ми віднесли до ІІ рівня, оскільки їх відповіді розкривають лише розуміння суті проблеми «нестачі вільного часу» та причин її виникнення.

На нажаль, 45,26% респондентів, а це найбільша частина, ми віднесли до ІІІ групи, де в творах студенти взагалі не розкрили сутність даної проблеми, а лише висловили короткими реченнями свої думки тільки з приводу нестачі вільного часу у зв’язку із конкретними причинами, наприклад – навчанням чи роботою.

Також слід зазначити, що усі, без винятку, студенти проблему «вільного часу особистості» вважають найбільш актуальною саме у студентські роки, оскільки його не вистачає для того, щоб відпочити, розважитися та творчо

розвиватися через досить велику навчальну завантаженість. Окрім цього, у своїх творах більша частина студентів зізнається у тому, що вони «не вміють його раціонально використовувати, оскільки не вистачає певного досвіду» та зазначають, що традиційно надають перевагу таким формам його організації, як: прогулянкам з друзями, спілкуванню з рідними, допомозі батькам по господарству, перегляду кінофільмів та телепередач, читанню різноманітних книг, спілкуванню з рідними, перебуванню у соціальній мережі, комп'ютерним іграм, відвідуванню концертів, рукоділлю, слуханню музики, грі на музичному інструменті та просто пасивному відпочинку.

Визначаючи ступінь сформованості потреби студентської молоді брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру на основі аналізу їх словотворчості, варто зазначити, що найчастіше, а це 63,61% респондентів, взагалі не зазначають такої потреби, бажаючи лише «зайнятися улюбленою справою», тому були віднесені до *низького рівня*. 22,32% належать до *середнього рівня*, що наголошують на «необхідності правильної організації свого дозвілля, обираючи такі форми роботи, які б сприяли нашому всебічному розвитку».

І, нажаль, лише 14,07% студентської молоді було віднесено до *високого рівня*, які вбачають потребу в проведенні свого дозвілля з користю відвідуючи гуртки, концерти, театральні вистави, при цьому не забуваючи про спілкування з рідними, які наповнюють наше життя змістом».

Узагальнені результати комплексного обстеження мотиваційно-ціннісного критерію представлено у рисунку 2.3.2.

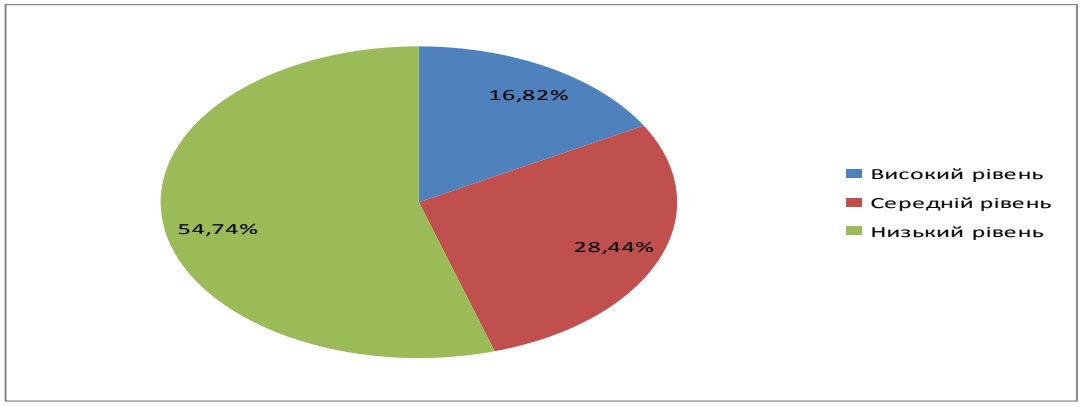

Рис. 2.3.2. *Узагальнені результати комплексного обстеження за мотиваційно-ціннісним критерієм*

На *третьому субетапі* нашого дослідження нами було проведено анкетування (з цією метою ми скористалися адаптованою до мети та завдань нашого дослідження анкетою С. Цюлюпи [162] – повний текст анкети представлено у Додатку В), під час якого ми намагалися визначити:

– безпосередню участь студентів в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема;
– здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля *(рефлексивно-діяльнісний критерій).*

Анкетування дало нам можливість дослідити, яким саме видам дозвіллєвої діяльності студенти надають перевагу у вільний час; де і з ким вони його проводять; чим саме обумовлюють вибір тих чи інших занять; які чинники заважають його проводити у відповідності до їх бажань, інтересів і уподобань, а також як студентська молодь оцінює свій рівень культури дозвілля. З цією метою студентам було запропоновано *визначити ступінь привабливості перерахованих нами видів дозвіллєвої діяльності за допомогою методу рейтингу* (див. п.4 анкети).

Нами було визначено 8 основних напрямів дозвіллєвої діяльності сучасної студентської молоді, у відповідності до яких ми згрупували запропоновані види 22 дозвіллєвих діяльностей, а саме:

1. Культурно-просвітницька діяльність.
2. Науково-пізнавальна діяльність.
3. Художньо-творча діяльність.
4. Спортивно-оздоровча діяльність.
5. Суспільно-громадська діяльність.
6. Розважальна діяльність.
7. Комунікативна діяльність.
8. Час, проведений за роботою з комп’ютером.

Розгорнутий перелік видів дозвіллєвої діяльності представлений у таблиці 2.3.5.

Таблиця 2.3.5.

Розгорнутий перелік видів дозвіллєвої діяльності

№ п/п	Види діяльності
1.	Культурно-просвітницька діяльність: • читання художньої літератури; • відвідування театрів; • відвідування музеїв, виставок; • відвідування концертів; • відвідування мистецьких заходів (лекції, вечори пам'яті, презентації);
2.	Науково-пізнавальна діяльність: • науково-дослідна робота; • перегляд телепрограм науково-пізнавального характеру • читання науково-популярної літератури та інтернетджерел;
3.	Художньо-творча діяльність: • власна індивідуальна самостійна художня творчість, • гра на музичних інструментах; • гуртки художньої творчості та колективах художньої самодіяльності; • участь у конкурсах мистецького спрямування; • участь у хорі;
4.	Спортивно-оздоровча діяльність: • відвідування спортивних секцій; • заняття на спортивних спортмайданчиках, стадіонах; • участь у спортивних змаганнях навчального закладу.
5.	Суспільно-громадська діяльність: • участь у громадській роботі; • участь у волонтерській роботі; • участь у політичних акціях.
6.	Розважальна діяльність: • відвідування дискотек; • перегляд художніх фільмів; • прослуховування музики; • перегляд телепрограм і телешоу розважального характеру.
7.	Комунікативна діяльність: • прогулянки з друзями; • побачення.
8.	Час, проведений за комп'ютером: • спілкування в соціальній мережі; • комп'ютерні ігри.

Аналіз значущості різних напрямів та видів дозвіллєвої діяльності для сучасної студентської молоді ми визначили за результатами їх ранжування. Для

цього студента було запропоновано визначити цифрами від 1 до 22 найбільш привабливі види дозвіллєвої діяльності (де «1» – найбільш привабливий, а «22» – найменш привабливий). Опрацьовані результати засвідчили домінування комп'ютерних форм організації дозвілля (51%), серед яких – спілкування в соціальній мережі та комп'ютерні ігри. Наступними за комп'ютером йдуть комунікативні, розважальні та спортивно-оздоровчий види дозвіллєвої діяльності (відповідно 39,5%, 37,5% та 36%). Найнижчу позицію у рейтингу посіли суспільно-громадська та художньо-творча види діяльності (відповідно 14,33% та 14%). Зведені результати за домінуючими напрямками видів дозвіллєвої діяльності представлено у рисунку 2.3.3.

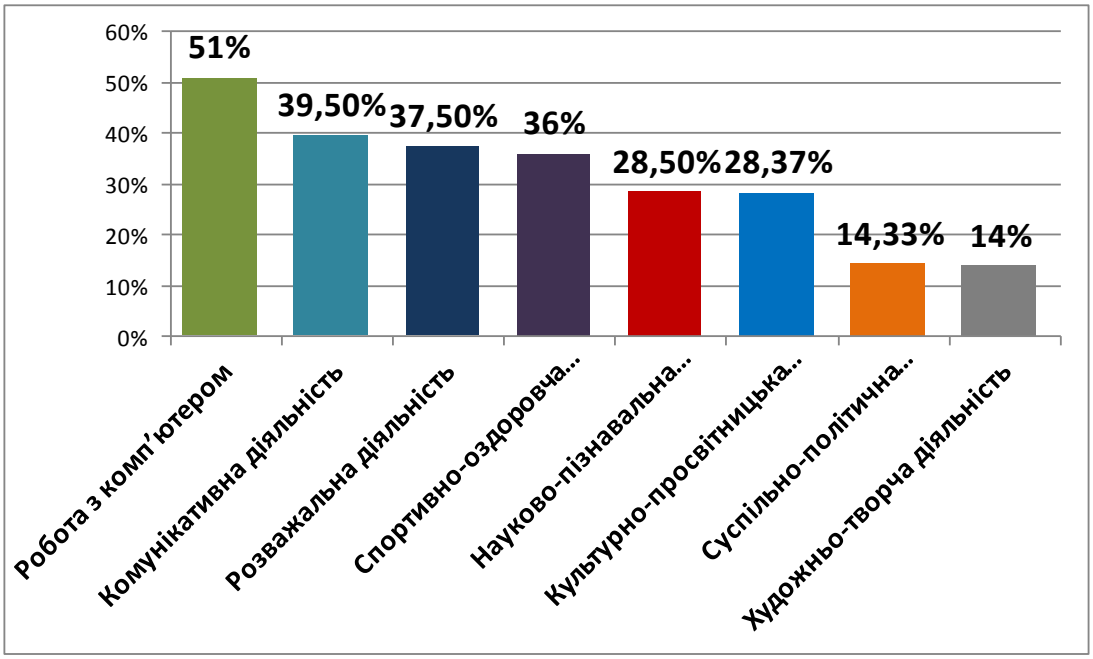

***Рис.* 2.3.3.** *Зведені результати за напрямками видів дозвіллєвої діяльності*

Поряд з цим, студентам також було запропоновано самостійно вписати ті види дозвіллєвої діяльності, яким вони надають перевагу та яких не знайшли у нами представленому переліку. Аналіз відповідей студентів засвідчив, що до запропонованого нами переліку було додано вишивання, бісероплетіння, спілкування з рідними та гра на музичному інструменті.

Достовірність отриманих даних підтвердилася і тим, *скільки часу студенти приділяють означеним видам дозвіллєвої діяльності*. В процесі опитування нами було запропоновано оцінити тривалість часу (див. п. 5 анкети), який вони

приділяють різним видам дозвіллєвої діяльності за шкалою: «5 балів» – увесь вільний час, «4 бали» – багато часу, «3 бали» – не дуже багато часу, «2 бали» – дуже мало часу, «1 бал» – зовсім не витрачаю час на ці заняття (див. п.6 анкети). Аналіз відповідей студентів засвідчив, що тим видам дозвіллєвої діяльності, яким вони надали найбільшу перевагу під час ранжування, вони і надають найбільше свого вільного часу. Так, перше місце у рейтингу знову посів «Час, проведений за роботою з комп'ютером», друге місце – «Комунікативна діяльність», на третьому місці знаходиться «Розважальна діяльність», четверте місце рейтингу очолює «Спортивно-оздоровча діяльність», п'яте – «Науково-пізнавальна діяльність», шосте – «Культурно-просвітницька діяльність», сьоме місце займає – «Суспільно-політична діяльність». Рейтингову таблицю замикає «Художньо-творча діяльність», яка знаходиться на восьмому місці. Зведені результати представлені у таблиці 2.3.6.

Таблиця 2.3.6.

Рейтингова таблиця зведених результатів часу, що його студенти надають різним видам дозвіллєвої діяльності, %

№ п\п	Види діяльності	Місце у рейтингу	Тривалість часу	
			5б.	4б.
1.	***Час, проведений за комп'ютером:***	***1***	**55, 96**	**54,50**
	- соціальна мережа;		29, 97	28,75
	- комп'ютерні ігри.		25,99	28,75
2.	***Комунікативна діяльність:***	***2***	**36,39**	**50,77**
	- прогулянки з друзями;		23,24	31,50
	- побачення;		13,15	19,27
3.	***Розважальна діяльність:***	***3***	**52,60**	**78,58**
	- прослуховування музики		32,42	37,0
	- перегляд художніх фільмів;		5,50	6,42
	- відвідування дискотек;		4,59	9,17
	- перегляд телепрограм розважального характеру;		10,09	25,99
4.	***Спортивно-оздоровча діяльність***	***4***	**11,0**	**22,32**
5.	***Науково-пізнавальна діяльність:***	***5***	23,24	40,67
	- перегляд телепрограм науково-пізнавального характеру;		13,15	29,66
	- науково-дослідна робота.		10,09	11,01
	Культурно-просвітницька діяльність:	***6***	**18,95**	**48,01**

6.	- читання художньої літератури;		9,17	18,65
	- відвідування концертів;		5,20	15,60
	- відвідування театрів;		2,75	6,42
	- відвідування музеїв, виставок;		1,83	7,34
7.	***Суспільно-громадська діяльність:***	***7***	**6,42**	**19,57**
	- участь у волонтерській роботі		3,67	6,42
	- участь у громадській роботі;		2,75	13,15
	- участь у політичних акціях.		2,75	6,42
8.	***Художньо-творча діяльність:***	***8***	**11,31**	**40,67**
	- участь у колективах художньої самодіяльності;		5,50	20,49
	- гуртки художньої творчості;		3,67	11,01
	- участь у хорі.		2,14	9,17

Щодо видів дозвіллєвої діяльності, пов’язаних саме з музичним мистецтвом, то загальний обсяг тривалості часу, що їм сьогодні відводять студенти, відображено у таблиці 2.3.7.

Таблиця 2.3.7.

Рейтингова таблиця результатів, щодо видів діяльності, які пов’язані з музичним мистецтвом, %

№ п\п	**Види діяльності**	**Місце у рейтингу**	**Тривалість часу**				
			5б.	**4б.**	**3б.**	**2б.**	**1б.**
1.	Прослуховування музики	1	32,41	37, 0	13,15	7,34	0,92
2.	Відвідування дискотеки	2	6,12	76,45	19,26	15,59	40,67
3.	Відвідування концертів	3	4,59	15,59	28,75	23,54	18,65
4.	Гуртки художньої творчості	4	3,67	11,01	25,08	25,99	24,15
5.	Участь у хорі	5	3,67	9,17	14,68	11,01	49,24
6.	Відвідування музеїв театрів	6	2,75	6,42	21,41	24,16	31,5

Таким чином, види дозвіллєвої діяльності, які пов’язані з музичним мистецтвом, займають надзвичайно незначне місце у системі вільного часу сучасної студентської молоді. Найбільшою популярністю користуються такі види,

як прослуховування музики (32,41% - 5 б. та 37,0% - 4 б.) та відвідування дискотек (6,12% - 5 б. та 76,45% - 4 б.).

Серед видів дозвіллєвої діяльності, що посіло третє місце, студенти назвали відвідування концертів, що зумовлено специфікою організації виховної роботи на факультеті, де концертна діяльність посідає належне місце і отримує особливу увагу з боку викладачів. Так, аналіз позааудиторної виховної роботи, яка проводиться на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка та Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка засвідчив, що в закладах досить потужно здійснюється організація концертів, організованих силами як студентів, так і викладачів згідно плану виховної роботи закладу (зокрема – з нагоди Дня студента, Дня першокурсника, Дня вчителя, Дня святого Валентина, Дня 8-го Березня, 9-го травня, святкування тижнів факультетів тощо). Підтвердженням цього є відповіді студентів щодо регулярності відвідування університетських концертних заходів (45% опитаних у своїх відповідях зазначили, що відвідують концерти декілька разів на місяць).

Окремо хочемо звернути увагу на гурткову роботу мистецького спрямування, що, як свідчать результати нашого дослідження, сьогодні посідає належне місце у роботі вищого навчального закладу педагогічного профілю. Зокрема, аналіз виховної роботи засвідчив, що в закладах активно діють різноманітні предметні гуртки, гуртки професійного спрямування, а також колективи художньої творчості, де значна увага приділяється культурі мовлення, спілкування, вихованню любові до рідної мови, шанобливому ставленню до навколишнього середовища, розвитку творчих здібностей, креативності, творчого мислення, а також любові до рідної культури та духовної спадщини минулого. Аналізуючи гурткову роботу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії варто зазначити, що саме тут найбільшого поширення набули предметні гуртки такі, як «Рідне слово», де значна увага приділяється культурі мовлення,

спілкування, мовленнєвому етикету, ролі мови у формування і самовираженні особистості студентської молоді та «Виразне читання», який покликаний на забезпечення розвитку у студентів любові до рідного слова, а також грамотного і виразного мовлення.

Поряд з цим у вищому навчальному закладі активно діють гуртки професійного спрямування, а саме: «Психологічна лабораторія», «Допоможи собі сам» та клуб дослідників О. Сухомлинського, метою яких є: поглиблення педагогічної компетентності майбутніх учителів, формування у них професійної майстерності, озброєння студентами професійними знаннями уміннями та навичками, розвиток у них інтелектуальних та творчих здібностей.

В свою чергу, неабияку роль у формуванні екологічної культури студентів відіграють екологічно-краєзнавчий гурток «Боривітер» та екологічна студія «Зелена планета», де активно проводиться виховання у майбутніх учителів шанобливого ставлення до навколишнього середовища.

Також викладачами академії було започатковано і театральні гуртки, такі, як: «Студія казки», «Ляльковий театр» та «FORTUNA», що покликані створити умови для розвитку творчих здібностей студентів, формування у них творчого потенціалу, розвитку креативності, моральних цінностей і орієнтирів та прищеплення майбутнім педагогам любові до мистецтва.

Великої популярності набули такі гуртки художньої творчості, як: «Професійна майстерня», «Великодні фантазії», «Витинанка», гурток писанкарства «Берегиня», які всебічно розширюють та поглиблюють знання про види декоративно-прикладного мистецтва, традиції народного мистецтва, сприяють розвитку творчого мислення і художніх здібностей особистості, формуванню усвідомленого ставлення до свят та бажання брати в них участь, дотримуватися традицій і обрядів свого народу.

Чимале задоволення студентській молоді приносять народні аматорські хорові колективи «Подільський Модерн» та «Подільські музики»; фольклорний ансамбль «Троїсті музики», метою яких є виховання у майбутніх учителів любові до рідної культури, формування у них національної самосвідомості та

культуровідповідності, а також ансамбль бандуристів, де у студентів виховують такі риси, як колективізм, толерантність, почуття відповідальності та дисципліни [57].

Проаналізувавши позааудиторну виховну роботу Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, варто відмітити, участь студентів у народному ансамблі пісні і танцю «Веснянка» (керівник: заслужений діяч мистецтв, доц. М. Вацьо), студентському ансамблі народної музики «Веселі передзвони» (керівник: канд. пед. наук, доц. І. Барановська), народній хоровій капелі та ін. Також слід зазначити, що вже традиційним тут стало проведення таких заходів, як: «Ми шукаємо нові таланти», «Андріївські вечоринці», «Свято новорічної казки», конкурс-огляд художньої самодіяльності «Барви осені», «Свято екватора» 3 курсу тощо.

Аналіз позааудиторної виховної роботи Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка також засвідчує неабияку кількість різноманітних колективів художньої самодіяльності, хореографічних та мистецьких студій тощо. Зокрема, на базі навчального закладу діють: народний театр-студія естрадного вокалу «Екстрім» (художній керівник: доцент Н. Фоломеєва), де її учасники пропагують найкращі хіти популярних вітчизняних та зарубіжних виконавців. Прекрасною можливістю для саморозвитку студентської молоді є діюча в університеті студія авторської пісні «Музика слова» під керівництвом В. Сироватського, де її учасники мають можливість додатково освоїти гру на гітарі та бардівський вокал. Для тих студентів, що цікавляться танцями, у вищому навчальному закладі діє любительська хореографічна хіп-хоп студія, керівником якої є Фуркан Алакін. Відвідуючи цю студію, її учасники мають можливість покращити стан свого здоров’я, а також отримати заряд позитивних емоцій.

Не менш цінними для університету є школа-студія КВК під керівництвом О. Фединя, де відкриваються можливості для тих, хто любить жартувати і ділитися зі своїми позитивними емоціями з іншими, та літературно-мистецька

студія «Орфей», що долучає усіх небайдужих до художнього слова (керівник: доцент С. Пятаченко).

Позааудиторна виховна робота Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка спрямована, здебільшого, на участь студентів у роботі різноманітних самодіяльних колектив, серед яких: український народний хор «Калина» (художній керівник: проф. Г. Левченко) та народний чоловічий вокальний ансамбль «Чебрець» (керівник: Л. Сівак), що сприяють формуванню загальної музичної культури майбутніх учителів, вчать шанувати рідну культуру та пісню; народний самодіяльний ансамбль танцю «Весна» (керівник ст. викладач Л. Пригода), де запальні українські танці допомагають майбутнім педагогам усвідомити своєрідність та неповторність національних хореографічних надбань, сприяють формуванню поваги і любові до народного мистецтва.

Проте, не зважаючи на відповідну роботу з організації гурткової та художньо-творчої роботи в університетах, сучасна студентська молодь приділяє такій формі дозвілля у кращому випадку «не дуже багато часу» (3 бали – 25,08% опитаних), а частіше – «дуже мало часу» (2 бали – 25,99%) або «зовсім не витрачаю час на ці заняття» (1 бал – 24,15%). Що стосується участі у роботі хорових колективів, то у форматі дозвіллєвої (не навчальної) діяльності 9,17% опитаних зазначили, що відвідують хор «декілька разів на тиждень» (4б.) та 14,68% «декілька разів на місяць» (3б.)

Щодо видів музично-дозвіллєвої діяльності, як відвідування музеїв та виставок, то зазвичай студенти присвячують йому дуже мало часу (2б. – «декілька разів на рік»), або зовсім не витрачають часу на ці заняття (1б. – «епізодично»). На жаль, більшість студентів взагалі не виявляють належної потреби і бажання спілкуватися з театральним мистецтвом, хоча аналіз специфіки організації навчально-виховного процесу закладів освіти IV рівнів акредитації педагогічного спрямування традиційно засвідчує наявність активної співпраці адміністрації та педагогічного колективу закладів з культурно-просвітницькими центрами регіону, що надає достатню можливість студентам для відвідування театрів.

Досліджуючи *ступінь популярності серед студентської молоді закладів інфраструктури дозвілля* (див. п. 7 анкети), констатуємо, що на сьогодні 65% студентів найбільшу частину свого вільного часу проводять у тих закладах, де навчаються (з них 46% більшу частину вільного часу проводять в університетах, тоді як 19% опитаних – увесь вільний час). На другому місці – проведення вільного часу із друзями – 31% (з них – 22% більшу частину вільного часу, тоді, як 9% – увесь вільний час). На третьому місці – проведення вільного часу за містом – 25% (з них – 16% більшу частину вільного часу, тоді, як 9% – увесь вільний час). І, нажаль, «зовсім не багато часу» студенти приділяють проведенню свого вільного часу в закладах культури (театри, музеї, концертні зали, тощо) – 78%.

Аналогічна ситуація у сфері спортивно-оздоровчих установ: при опитуванні 62% студентів засвідчили, що «зовсім небагато часу» проводять у спортивних залах та на спортивних майданчиках, тоді як 12% опитуваних визначили, що «ніколи не бувають там».

Щодо *оточення, з яким студенти проводять свій вільний час* (див. п. 8 анкети), то 61% опитаних проводять свій вільний час в оточенні однокурсників (з них 45% майже увесь вільний час, тоді як 16% увесь вільний час). На другому місці перебувають друзі – таку відповідь дали 55% опитуваних (з них 26% майже увесь вільний час, тоді, як 29% увесь вільний час). Поряд з цим, ще 48% респондентів зазначили, що надають перевагу у проведенні вільного часу з рідними (з них 28% майже увесь вільний час, тоді, як 20% увесь вільний час).

Серед *мотивів, які обумовлюють вибір студентами тих чи інших занять у вільний час* (див. п. 9 анкети) домінуючими з них є бажання:

- розважитися, відпочити – 69%;
- побудувати особисте життя – 56%;
- реалізувати свій потенціал – 55%;
- забезпечити власну кар’єру – 53%.

Аналізуючи *чинники, що заважають проводити свій вільний час* (див. п. 10 анкети) варто зазначити, що найчастіше студенти називали:

– навчальна завантаженість – 82%;
– втома після занять – 78%;
– бракує коштів – 22%;
– сімейні та побутові клопоти – 19%;
– відсутність навичок в самоорганізації вільного часу – 14%.

Нашу увагу звернув цей останній чинник, а саме – «відсутність навичок в самоорганізації вільного часу», що свідчить про необхідність проведення додаткової роботи з боку професорсько-викладацького складу та кураторів, спрямованої на формування знань, умінь та навичок з планування та організації власного вільного часу та дозвілля.

Щодо *здатності до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля* (див. п. 11 анкети), то тут варто зазначити, що студенти почали оцінювати означену здатність саме з 4 балів. Так, 15% респондентів зазначили, що «здатні здійснювати аналіз на достатньому рівні», 45% – на середньому (3б.) та 40% – на низькому (2б.). Також слід відмітити, що жоден із опитуваних не оцінив свою здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля на високому рівні (5б.), в той час, як ніхто із студентів не зазначив, що не здатний до аналізу (1б.).

Поряд з цим, оцінюючи *рівень своєї культури дозвілля* (див. п. 12 анкети), лише 10% респондентів зазначають, що володіють ним на достатньому рівні (4б.); 15% – на середньому (3б.) і, нажаль, 65% на низькому рівні. Аналогічно попередньому пункту анкети жоден зі студентів не зазначив про високий рівень своєї культури дозвілля (5б.), але й не зізнався у тому, що не володіє ним взагалі (1б.).

Отже, підсумовуючи результати анкетування, ми можемо зробити висновки, що на сьогодні музичне мистецтво посідає, на жаль, досить незначне місце у системі вільного часу сучасної студентської молоді. Культурно-просвітницька та художньо-творча діяльність студентів у вільний час знаходиться на передостанніх місцях рейтингової таблиці, тоді як комп’ютерним формам організації дозвілля приділяє свій вільний час аж 51% опитаних. Студентська молодь не достатньо

обізнана у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля, досить мало бере участь в організації та проведенні музично-дозвіллєвих заходів, є соціально інертною.

Щодо мотивів, які обумовлюють вибір студентами тих чи інших занять у вільний час, то домінуючими з них є бажання розважитися та відпочити (69%). Відсутність навичок в «самоорганізації вільного часу», про що неодноразово зазначали у своїх відповідях студенти, та домінування пасивно-споживацьких і розважальних форм дозвілля свідчить про низьку здатність сучасної студентської молоді до аналізу ефективності обраних форм організації власної дозвіллєвої діяльності. Усе це підтверджує необхідність детального дослідження та вивчення цієї актуальної проблеми як на рівні держави, так і організації вихованої роботи на місцях, адже 65% опитаних вказали, що більшу частину вільного часу проводять саме в університетах в оточенні однокурсників (61%).

На *четвертому субетапі* нашого дослідження студентам було запропоновано створити колажі на теми «Мій вільний час». Вибір проективної методики був зумовлений прагненням вивести студентів за рамки запропонованих та чітко структурованих в анкеті видів дозвіллєвої діяльності, що мало б сприяти їх більш вільному самовираженню. Техніка колажування передбачає побудову певної композиції шляхом наклеювання вирізок із журналів, фотографій та фрагментів малюнків [146, с. 106-117]. Під час виконання таких творчих робіт усувається свідомий контроль відповідності обраних образів існуючим соціально-прийнятним критеріям поведінки (у нашому випадку – вибору форм дозвіллєвої діяльності), що дозволяє отримати додаткову інформацію про участь студентської молоді в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема, уміння здійснювати самоаналіз ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля. У відповідності до наявних критеріїв аналізу таких форм роботи, ми визначали значущість різних видів дозвіллєвої діяльності студентської молоді за: місцем розташування образів, що їх символізують; кількістю зображень та їх розміром. Результати аналізу студентських колажів представлено у рисунку 2.3.4.

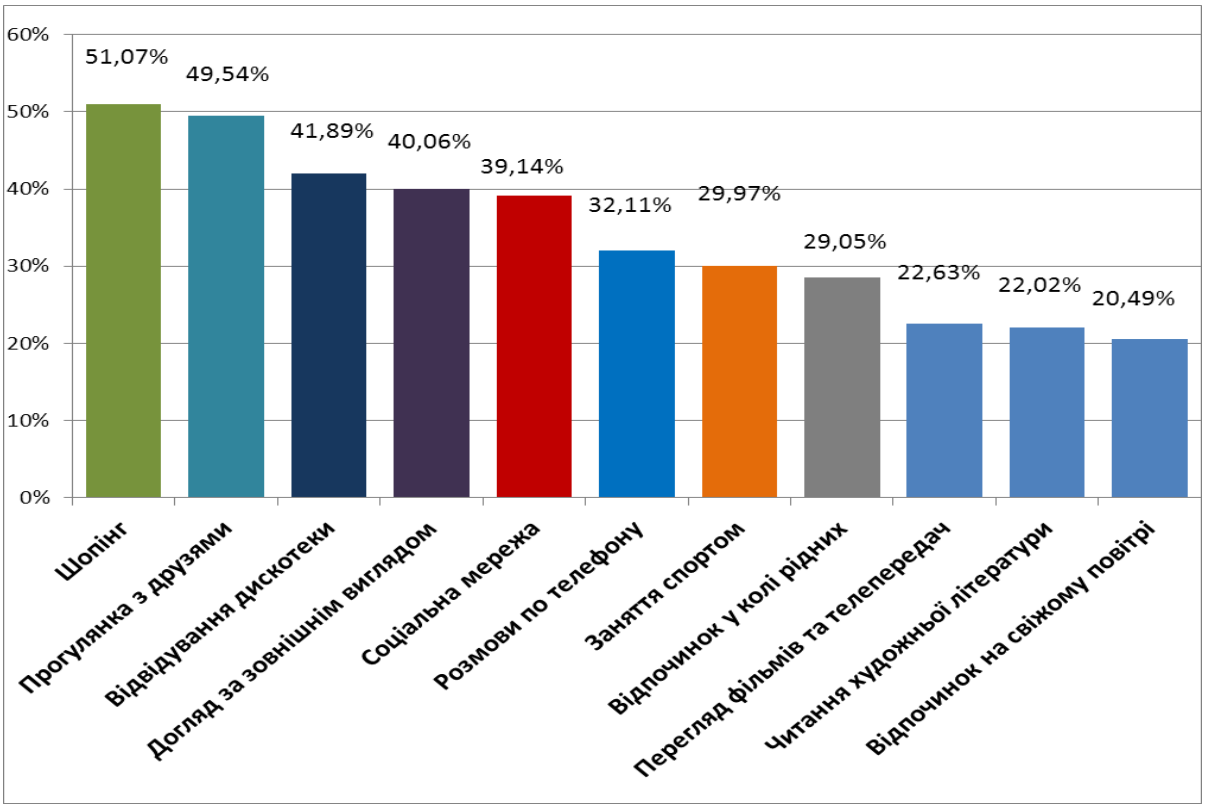

***Рис.* 2.3.4.** *Результати аналізу студентських колажів*

Таким чином, за результатами методики колажування можна зробити висновки про те, що на перших місцях рейтингової таблиці знаходяться пасивні види діяльності у вільний час, який студенти проводить більше на споживацькому рівні, ніж на відтворюючому, зокрема це: «Шопінг», «Прогулянки з друзями», «Відвідування дискотеки», «Догляд за зовнішнім виглядом», «Соціальна мережа». Щодо інших видів музичного дозвілля, то лише в поодиноких випадках зустрічалися такі види, як слухання музики, відвідування театрів та концертні виступи (зразки студентських робіт представлено у Додатку Д). Окрім художньо-творчого самовираження, цінність такої спонтанної творчості визначається спроможністю активізувати емоційно-чуттєву сферу студентів з подальшим включенням їх у рефлексивну діяльність. У відповідності до технології створення будь-якого арт-педагогічного продукту [60], по завершенню творчого етапу обов’язковим є здійснення ритуалу зворотного зв’язку, під час якого студенти дають відповідь на запитання: чи подобається колаж? Що символізує колаж? Які виникають думки під час споглядання свого колажу? Після обговорення означених запитань студентам пропонувалося написати міні-твір за колажем на

тему: «Мій вільний час», що засвідчив рефлексивне занурення студентів у осмислення характеру та якості проведення свого дозвілля. В своїх творах, на відміну від попередніх, основну увагу студенти зосереджували вже не на загальних проблемах вільного часу чи дозвілля, а на власних, нерідко називаючи основними причинами «недолугого використання такого ресурсу, як час» свою власну лінь, нерозуміння та небажання надмірно перейматися цим питання.

Таким чином, опрацьовані вихідні дані за результатами анкетування та методики колажування було нами виокремлено на три рівні щодо участі студентів в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема (високий, середній, низький).

До *високого рівня* належать студенти, які регулярно беруть участь в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема; мають широкий спектр форм дозвіллєвої діяльності не тільки в тому закладів у якому навчаються, але й за його межами; здатні до здійснення рефлексивного аналізу власного дозвілля, а також самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля в повній мірі. До *середнього рівня* належать студенти, які частково беруть участь в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема; мають не великий спектр форм дозвіллєвої діяльності в межах навчального закладу; здатні частково здійснювати рефлексивний аналіз власного дозвілля, а також самооцінку рівня прояву власної культури дозвілля. До *низького рівня* належать студенти, які не беруть участь в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема; не мають спектру форм дозвіллєвої діяльності; не здатні до здійснення рефлексивного аналізу власного дозвілля, а також самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля взагалі.

Узагальнені результати комплексного обстеження рефлексивно-діяльнісного критерію у відповідності до таких показників, як: участь в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих; здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля представлено у рисунку 2.3.5.

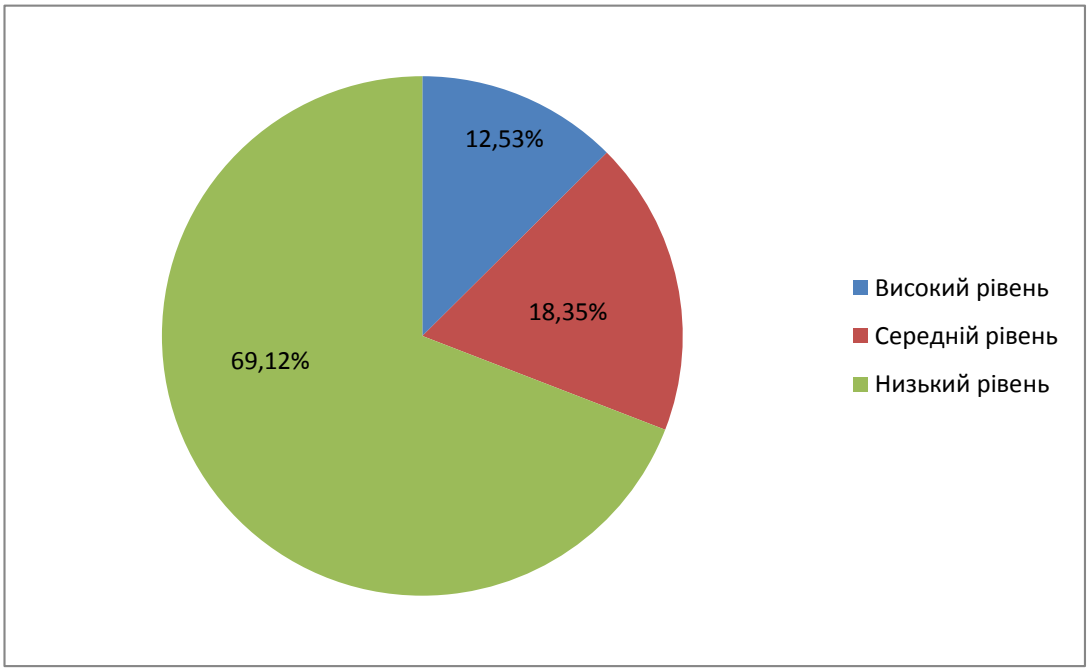

Рис. 2.3.5. *Узагальнені результати комплексного обстеження за рефлексивно-діяльнісним критерієм*

Під час проведення *третього – підсумкового етапу констатувального експерименту*, нами було здійснено обробку та аналіз усіх емпіричних даних, отриманих в ході дослідження.

Результати дозволяють зробити висновки про домінування середнього рівня обізнаності студентської молоді стосовно сутнісних характеристик понять «вільний час» та його ролі в житті людини; нижче середнього – з сутністю понять «дозвілля» та низького рівня – з поняттям «культура дозвілля». Проаналізувавши світоглядні позиції, ціннісні судження, переконання та власні мотиви студентської молоді з приводу цього питання, варто зазначити, що більшість студентів не усвідомлюють особистісну та соціальну цінність вільного часу та дозвілля і не переймаються розвитком своєї культури дозвілля, що призводить до труднощів у раціональному розподілі власного вільного часу та організації власного дозвілля. Більша частина студентської молоді зазначає про недостатню кількість вільного часу, мотивуючи це великою навчальною завантаженістю.

Музичне мистецтво посідає досить незначне місце у студентському дозвіллі, тоді як її перші позиції займають такі пасивно-споживацькі та розважальні форми дозвілля, як: проведення часу за комп’ютером, перегляд

фільмів та розважальних телепередач, спілкування з друзями. Лише слухання музики (найчастіше – фонового характеру) під час прогулянки, виконання домашніх завдань, сидіння за комп'ютером, виконання справ побутового характеру тощо є незмінно домінуючим видом музичного дозвілля.

Задля характеристики отриманої сукупності значень та визначення числових показників рівнів вихованості культури дозвілля ми обчислили *середню арифметичну величину* [51, с. 219], яка дозволила узагальнити кількісні ознаки низки однорідних показників кожного учасника дослідження у відповідності до формули:

$$M = \frac{x_1 + x_2 + x_3 + \ldots + x_n}{n} = \frac{\sum x_i}{n}$$

Отримані в результаті статистичної обробки емпіричних даних показники надають всі підстави для визначення наступних рівнів вихованості культури дозвілля студентів у відповідності до визначених нами критеріїв – *високий, середній* та *низький*.

До *високого рівня* було віднесено 12,54% опитаних, які проявили глибоке розуміння сутності природи «вільного часу» і «дозвілля» та усвідомили їх особистісну і соціальну цінність. Студенти цього рівня обізнані із ефективними способами організації власного вільного часу та дозвілля, цікавими і змістовними формами музичного дозвілля, в повній мірі мотивують самоорганізацію власного дозвілля, відчувають потребу у художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва, беруть активну участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру, демонструють здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля, а також здійснюють адекватну самооцінку рівня прояву власної культури дозвілля.

До *середнього рівня* ми віднесли 27,22% опитаних, які, лише, частково обізнані із сутністю природи вільного часу та дозвілля та у неповній мірі усвідомлюють їх особистісну і соціальну цінність. Студенти зазначеного рівня не достатньою мірою володіють інформацією про різноманітні форми цікавого, змістовного дозвілля, зрідка беруть участь у музично-дозвіллєвих заходах різного

характеру, а також не завжди здатні до аналізу ефективності обраних форм організації дозвілля, дещо завищуючи самооцінку рівня прояву власної культури дозвілля.

До *низького рівня* нами було віднесено найбільшу частину опитаних, а це 60,24%, які не обізнані із сутністю природи вільного часу та дозвілля взагалі, відповідно до цього, не проявляють бажання замислюватися про їх особистісну та соціальну цінність. Студенти продемонстрували досить низький рівень сформованості знань, умінь та навичок організації власного змістовного музичного дозвілля та не виявили потреби брати участь у музично-дозвіллєвих заходах будь-якого характеру, а тому не здатні до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля у повній мірі. Загальні результати представлені у рисунку 2.3.6.

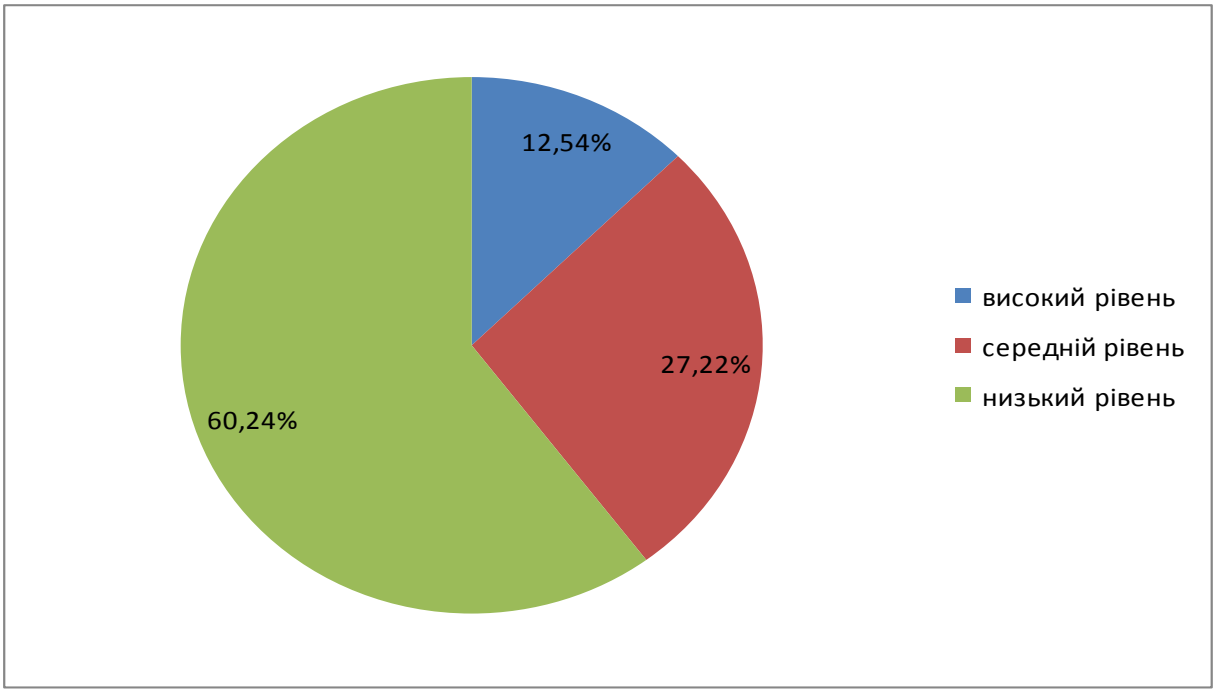

***Рис.* 2.3.6.** *Рівні вихованості культури дозвілля студентів за результатами констатувального етапу експериментального дослідження*

Усвідомлення актуальності проблеми зумовив наш інтерес до пошуку нових, ефективних форм та методів організації виховної роботи у вищому навчальному закладі. З цією метою нами було розроблено експериментальну модель виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури

дозвілля засобами музичного мистецтва. За результатом проведеного констатувального етапу нашого педагогічного експерименту ми укомплектували чотири контрольних та чотири експериментальних груп.

Для проведення формувального етапу педагогічного експерименту із загальної вибірки нами було обрано по 30 осіб із таких навчальних закладів, як: Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та 38 осіб із Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. Варто зазначити, що ці студенти за загальними характеристиками практично не відрізнятися від основної сукупності обстежених та на засадах добровільності, що є одним із ключових принципів педагогіки дозвілля, зголосилися взяти участь в подальшій експериментальній роботі.

Отже, експериментальну групу склали 128 осіб, які навчаються з напрямом підготовки 01 «Освіта» за різними спеціальностями. З них 17,43% з високим рівнем вихованості культури дозвілля, 22,94% з середнім, а 59,63% з низьким. В той час, як у контрольній групі (а це інші 218 особи, що брали участь у констатувальному етапі дослідження) 16,97% виявили високий рівень вихованості культури дозвілля, 22,48% середній, а 60,55% низький.

В межах наступних підрозділів ми розкриємо складові компоненти моделі виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва (а саме – систему організаційно-педагогічних умов, принципів, форм та методів виховної роботи) та презентуємо методику їх реалізації, спрямовану на формування світогляду студентів вищих навчальних педагогічних закладів, їх системи ціннісних орієнтацій, системи практичних навичок та потреби художньо-творчої самореалізації засобами музичного мистецтва у вільний час, впровадження якої у виховний процес вищого педагогічного навчального закладу, на нашу думку, значно підвищить рівень вихованості культури дозвілля у студентів.

Висновки до розділу 2

1. Розкриваючи проблему виховного потенціалу музичного мистецтва у контексті філософсько-культурологічних та психолого-педагогічних вимірів, варто відзначити неабияку увагу до мистецтва загалом, яке вважалося засобом реалізації «верховинних цінностей шляхом культивування вищих людських якостей».

Сучасна науково-педагогічна еліта, яка активно підхопила та розвинула ідеї провідних учених та освітян минулого, переконливо стверджує, що музика – це те мистецтво, яке має особливо велику емоційну дію на особистість і відіграє величезну роль у вихованні духовного світу людини. Саме воно є могутнім джерелом її духовного збагачення, що здійснює потужний вплив на формування світогляду, духовної культури, творчих, етичних і естетичних якостей. Впровадження ідей, теоретичних концепцій та досвіду минулого у практику сучасного виховання сприятиме не лише розвитку творчого потенціалу, пам’яті, уваги, уяви, а й свідомості та самосвідомості, збагаченню світогляду та духовного потенціалу особистості.

2. Питання впливу музичного мистецтва на особистість постійно знаходилося в полі зору вітчизняних науковців, які основою музичного виховання вважали розуміння необхідності всебічного гармонійного розвитку особистості. Рух людини до мети повинен бути музичним, відзначеним життям і гармонією. Прищеплювати вихованцям любов, повагу до народної пісні, музичного фольклору – ось головне їх кредо.

Здійснений в межах даного розділу аналіз теоретичних та методологічних засад музичного виховання дозволив не лише дослідити особливості становлення традицій музичного виховання, а також визначити його специфіку та сутність через призму таких його категорій, як мета, завдання, принципи, закономірності, форми та методи музичного виховання, що сприятиме реалізації виховного потенціалу музичного мистецтва в умовах музично-дозвіллєвої діяльності сучасної студентської молоді.

3. Констатувальний етап нашого педагогічного експерименту мав на меті з'ясувати рівень вихованості культури дозвілля у студентів вищих навчальних закладів педагогічного спрямування. Відповідно до завдань, нами було визначено критерії, показники та охарактеризовано рівні вихованості культури дозвілля.

З метою з'ясування рівня знань студентів щодо сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистої та соціальної цінності, а також обізнаності у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля (когнітивно-раціональний критерій) на *першому субетапі,* ми скористалися опитувальником, побудованим за технологією Методики дослідження незакінчених речень Сакса й Леві. Поряд з цим, на *другому субетапі* експериментального дослідження, метою якого було проаналізувати основні мотиваційно-ціннісні характеристики самоорганізації студентами власного дозвілля та ступінь сформованості їх потреби брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру (мотиваційно-ціннісний критерій), ми запропонували студентам написати міні-твори (роздуми) на тему: «Проблема вільного часу у житті сучасної людини», що дало нам можливість проаналізувати ціннісне ставлення студентів до даної проблеми та побачити, чим саме вони мотивують вибір тих чи інших занять у вільний час. *Третій субетап* мав на меті з'ясувати безпосередню участь студентів у організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та в музично-дозвіллєвих зокрема і здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля (рефлексивно-діяльнісний критерій). На кінцевому, *четвертому субетапі* констатувального експерименту дослідження нами було запропоновано студентам створити колажі на тему: «Мій вільний час», де вони мали можливість вийти за рамки запропонованих та чітко структурованих видів дозвіллєвої діяльності, що сприяло їх більш вільному вираженню своїх пріоритетів. Такі види творчих робіт дозволили нам отримати додаткову інформацію про уміння студентської молоді здійснювати самоаналіз ефективності обраних форм організації власного дозвілля, а також самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля.

Результати проведених діагностичних зрізів дозволили зробити висновки про середній рівень обізнаності студентської молоді із проблемою вільного часу (та його ролі в особистісному становленні і розвитку людини) та низький рівень обізнаності із проблемою дозвілля, сутністю поняття «культура дозвілля» та способами організації ефективного, змістовного дозвілля засобами музичного мистецтва. Результати засвідчили досить незначне місце видів музично-дозвіллєвої діяльності у системі вільного часу студентської молоді. Зведені результати за текстом констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчили домінування низького (60,24%) рівня вихованості культури дозвілля студентів, тоді як середній продемонстрували 27,22%, а високий, лише 12,54%.

Основні положення другого розділу представлені у публікаціях [15; 17; 21; 24; 27]. Подальше дослідження вимагає моделювання процесу виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва, розробки організаційно-педагогічних умов, а також перевірки їх ефективності.

Розділ 3
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ ДОЗВІЛЛЯ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

3.1. Моделювання процесу виховання культури дозвілля у студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами музичного мистецтва

Недостатній рівень вихованості культури дозвілля у студентської молоді, який було виявлено нами в результаті констатувального етапу проведення педагогічного експериментального дослідження, спонукав до пошуку ефективних шляхів розв’язання означеної проблеми, в ході якого ми скористалися методом моделювання, в результаті чого нами було розроблено модель виховання культури дозвілля у студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами музичного мистецтва. Означена модель включає *цільовий, методологічний, операційно-змістовий* і *результативний блоки*. Коротко розглянемо кожен з них.

Цільовий блок визначає мету, а саме – підвищення рівня вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

Методологічний блок визначає принципи, організаційно-педагогічні умови та методи виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва. Зокрема, серед *принципів виховання*, що є керівними ідеями, нормативними вимогами і рекомендаціями щодо організації виховної роботи, логіки її побудови, цілей і завдань, змісту, вибору форм і методів, стимулювання, планування і аналізу досягнутих результатів [54, с. 98-99], ми виокремили наступні:

– *принцип національної спрямованості виховання*, що передбачає формування моральної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до його культури, повагу та толерантність до культури інших народів;

– *принцип культуровідповідності*, що передбачає перетворення змісту історичного морально-етичного досвіду людства на джерело особистісного розвитку студента, умовою надбання ним загальнокультурних здобутків задля формування його «базису культури»;
– *гуманізації*, що передбачає ціннісне ставлення та повагу до особистості студента; створення умов для розвитку їх кращих якостей; стимулювання розвитку свідомого ставлення до життя (поведінки, діяльності, життєвих виборів тощо); розуміння та врахування вікових та індивідуальних запитів, інтересів та потреб сучасної студентської молоді в процесі організації спільної дозвіллєвої діяльності засобами музичного мистецтва [54, с. 161];
– *цілеспрямованості та системності*, який забезпечує системну організацію дозвіллєвої діяльності студентів засобами музичного мистецтва та спрямований на досягнення основної мети – виховання у студентської молоді культури дозвілля засобами музичного мистецтва шляхом озброєння їх знаннями щодо особистісної та соціальної цінності власного вільного часу, ефективних способів організації власного дозвілля та формування досвіду його організації засобами музичного мистецтва з метою власного духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкуванню, а також творчої самореалізації;
– *добровільності*, що передбачає певну незалежність позааудиторної виховної роботи, відсутність регламентації з боку адміністрації ВНЗ, деканатів та кураторів академічних груп; здатність студентів до організації власного дозвілля засобами музичного мистецтва; їх добровільну участь і вільний вибір різноманітних форм дозвіллєвої діяльності у галузі музичного мистецтва;
– *інтересу*, що передбачає врахування інтересів студентської молоді, відповідність напрямів роботи її нахилам та уподобанням у галузі музичного мистецтва; сприяє задоволенню існуючих та пробудженню

нових потреб і запитів у галузі музичного мистецтва; виступає як домінуючий мотив дозвіллєвої діяльності студентів.

Відповідно до мети та принципів нами було означено ряд організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва, а саме:

- забезпечення системної культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи у ВНЗ засобами музичного мистецтва;
- сприяння художньо-творчій самореалізації студентів у сфері музичного мистецтва;
- організація інтелектуально-розважального музичного дозвілля студентів;
- залучення студентів до організації та проведення музичних соціальних проектів благодійного характеру.

Означені нами принципи та організаційно-педагогічні умови дають підстави для виокремлення і відповідних груп *методів* виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва, а саме:

1. Методи стимулювання свідомості особистості *(розповідь, бесіда, дискусія, диспут, приклад).*

2. Методи організації та стимулювання діяльності та поведінки *(заохочення, змагання, створення ситуації успіху)*.

3. Методи емоційного впливу *(слухання музики, малювання музики, асоціативного сприйняття мистецьких творів, побудови візуалізаційних рядів, роздумів про музику).*

4. Методи самопізнання та самовиховання *(рефлексивні хвилинки («хвилини самороздумів та самозанурення»), емоційно-вольової саморегуляції).*

Операційно-змістовий блок моделі відображає напрями та форми організації дозвіллєвої діяльності, що були розроблені нами у відповідності до визначених вище організаційно-педагогічних умов, принципів та методів

виховання культури дозвілля. Зокрема, нами було визначено чотири основні *напрями позааудиторної виховної роботи у вищому навчальному закладі педагогічного спрямування*, а саме: культурно-просвітницький, художньо-творчий, інтелектуально-розважальний та соціально-благодійний.

В межах даного дослідження вважаємо за необхідне зупинитися на більш детальній характеристиці змісту операційно-змістового блоку моделі, що відображає специфіку виховання культури дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами музичного мистецтва у відповідності до чотирьох напрямів.

Культурно-просвітницький напрям організації позааудиторної виховної роботи спрямований на реалізацію виховної, ціннісно-орієнтаційної, когнітивної та комунікаційної функцій дозвілля через:

– формування у студентів системи знань про феномен вільного часу та дозвілля людини, його особистісну і соціальну цінність та способи організації власного дозвілля взагалі та засобами музичного мистецтва зокрема з метою власного духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкування і творчої самореалізації;

– формування у студентів системи знань про музичне мистецтво, його види (хорове, вокальне, інструментальне та симфонічне), стилі та жанри, особливості їх становлення та розвитку, життєвий та творчий шлях видатних діячів музичного мистецтва (композиторів, диригентів, виконавців) тощо з метою розвитку їх пізнавального інтересу до музичного мистецтва, формування потреби відвідувати культурно-просвітницькі заклади музичного характеру, розвитку слухацької культури та виховання естетичного смаку;

– створення комунікативно-інформаційного дозвіллєвого простору в умовах вищого навчального закладу.

Задля реалізації означених завдань ми скористалися такими формами позааудиторної виховної роботи, як:

- участь у роботі студентської проблемної групи;
- музична вітальня з випуском тематичної стінгазети;

- екскурсії, перегляд театральних вистав, відвідування концертних залів і філармонії.

Якщо участь у проблемній групі має носити наскрізний характер впродовж усього формувального етапу дослідження, то для проведення музичних віталень нами була розроблена програма, що включала 4 змістових модулі у відповідності до основних видів музичного мистецтва – хорового, вокального, інструментального та симфонічного. Кожен із модулів мав чітко визначену мету та заходи, спрямовані на її реалізацію. Зокрема:

– метою першого змістового модуля – *«У світі хорового мистецтва»* було: пробудити інтерес у студентів до хорового мистецтва, розширити музичний кругозір шляхом ознайомлення їх з історією його розвитку та становлення на теренах України; ознайомити із життєвим та творчим шляхом визначних композиторів, які творили і досі творять у галузі хорової музики, а також виховати національну свідомість, повагу та любов до духовної спадщини минуло і сьогодення шляхом представлення для слухання кращих зразків хорової музики;

– метою другого змістового модуля – *«У світі вокального мистецтва»* було: пробудити інтерес у студентів до вокального мистецтва, розширити музичний кругозір шляхом ознайомлення із його витоками та жанрами (романс, опера, вітчизняна та зарубіжна естрада); ознайомити із життєвим та творчим шляхом визначних композиторів, які творили і досі творять у цій галузі, а також виховати національну свідомість, повагу та любов до духовної спадщини минуло і сьогодення шляхом представлення для слухання кращих зразків вокальних творів;

– метою третього змістового модуля – *«У світі інструментального мистецтва»* було: пробудити інтерес у студентів до інструментальної музики, розширити музичний кругозір шляхом ознайомлення із витоками, життєвим та творчим шляхом цілої плеяди її творців, а також виховати національну свідомість, повагу та любов до духовної спадщини минуло шляхом представлення для слухання кращих зразків різноманітних інструментальних творів;

– метою четвертого змістового модуля – *«У світі симфонічного мистецтва»* було: пробудити інтерес у студентів до симфонічної музики,

розширити музичний кругозір шляхом ознайомлення із його витоками, життєвим та творчим шляхом цілої плеяди її творців, а також виховати національну свідомість, повагу та любов до духовної спадщини минуло шляхом представлення для слухання кращих зразків різноманітних симфонічних творів.

Окрім того, культурно-просвітницький компонент віталень посилювався під час екскурсій, перегляду театральних вистав та концертів. Орієнтовний перелік музично-дозвіллєвих заходів культурно-просвітницького напряму роботи представлено у таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1.

Тематичний план музично-дозвіллєвих заходів культурно-просвітницького напряму роботи

Модуль	Музично-дозвіллєві заходи
«У світі хорового мистецтва»	– музичні вітальні із випуском тематичних стінгазет на теми: • «Витоки українського хорового мистецтва» • «Творці вітчизняного українського хорового концерту М.Березовський, Д.Бортнянський та А.Ведель» • «Уславлений майстер обробки української народної пісні М.Д.Леонтович» • «Хорова творчість М.В.Лисенка». – відвідування філармонії: концерт Національного заслуженого академічного українського народного хору України ім.Г.Верьовки; – творчий вечір М.О.Балеми, за участю академічного козачого ансамблю пісні і танцю «Козаки Поділля» (м. Хмельницький) та ін.
«У світі вокального мистецтва»	– музичні вітальні із випуском тематичних стінгазет на теми: • «Трепетні звуки романсу» • «Світ оперного мистецтва: С.Гулак-Артемовський та його славнозвісна опера «Запорожець за Дунаєм»» • «Музика до кінофільмів творчості композиторів ХХ століття» – екскурсія до Львівського Національного Академічного театру опери і балету ім. С.Крушельницької на дитячу оперу М.Лисенка «Коза-дереза»; – концерт «Вечір романсу», за участю солістки Хмельницької обласної філармонії, народної артистки України М.Ясіновської.

«У світі інструментального мистецтва»	– музичні вітальні із випуском тематичних стінгазет на теми: • «Українські музики» • «Життя та творчість С.Рахманінова» • «Таємниці геніальності П.І.Чайковського» – екскурсія до музею П.Чайковського м.Браїлів (Вінницька область); – відвідування філармонії: концерт «Вечір фортепіанної музики з Лауреатом Міжнародних конкурсів Євгеном Геплюком», у виконанні якого прозвучать фортепіанні твори В.А.Моцарата і Л.ван.Бетховена.
«У світі симфонічного мистецтва»	– музичні вітальні із випуском тематичних стінгазет на теми: • «Витоки симфонічної музики: 104 симфонії Йозефа Гайдна» • «Стежками симфонічної творчості В.А. Моцарта та Л.В Бетховена» – екскурсія до Київського Національного Академічного театру опери і балету ім. Т.Шевченка: перегляд балетів М.Скорика «Лісова пісня» та С.Прокоф'єва «Ромео і Джульєтта».

Художньо-творчий напрям організації позааудиторної виховної роботи спрямований на реалізацію розвивальної, креативної, комунікативної та рекреаційної функцій дозвілля через:

– формування у студентів усвідомленої потреби у художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва;
– залучення студентів до художньо-творчої діяльності засобами музичного мистецтва з метою розвитку їх творчого потенціалу та створення сприятливих умов задля переживання студентами ситуації успіху у власному художньо-творчому самопрояві;
– створення художньо-творчого комунікативного простору в умовах позааудоторної виховної роботи у вищому навчальному закладі.

Для реалізації означених завдань ми скористалися такими формами організації виховної роботи, як:

• участь у роботі колективів художньої самодіяльності;
• конкурси на краще виконання музичних творів;
• концертна діяльність.

Інтелектуально-розважальний напрям організації позааудиторної виховної роботи спрямований на реалізацію розвивальної, розважальної, рекреаційної, а також креативної та комунікативної функцій дозвілля через:

– створення умов для інтелектуального розвитку студентів у процесі музично-дозвіллєвої діяльності розважального характеру;
– створення музично-розважального комунікативного простору в умовах студентського дозвілля;
– залучення студентської молоді до самостійної планування свого вільного часу шляхом організації та участі в інтелектуально-розважальних заходах музичного характеру;
– формування у сучасної студентської молоді досвіду якісного та висококультурного проведення власного дозвілля засобами музичного мистецтва.

Для реалізації означених завдань ми скористалися такими формами організації виховної роботи, як:

- інтелектуально-розважальні ігри;
- музичні розваги;
- дискотеки.

Соціально-благодійний напрям організації позааудиторної виховної роботи спрямований на реалізацію виховної, духовної, ціннісно-орієнтаційної та соціальної функцій дозвілля через:

– виховання у студентської молоді усвідомлення соціальної цінності власного часу;
– виховання у них потреби залучатися до організації і проведення благодійних соціальних проектів музичного характеру для вихованців дитячих будинків, інтернатів та притулків, а також дітей, що перебувають у дитячих лікувальних закладах.

Для реалізації означених завдань ми скористалися такими формами організації виховної роботи, як:

- підготовка і проведення благодійних музичних вистав;
- підготовка і проведення благодійних музичних лекцій та концертів;
- участь в благодійному проекті «Веселий лікар».

Орієнтовний перелік музично-дозвіллєвих заходів художньо-творчого, інтелектуально-розважального та соціально-благодійного напрямів роботи представлено у таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2.

Тематичний план музично-дозвіллєвих виховних заходів художньо-творчого, інтелектуально-розважального та соціально-благодійного напрямів

Напрям	Форми організації дозвілля
Художньо-творчий	– участь у роботі колективів художньої самодіяльності; – «Конкурс на краще виконання календарно-обрядових пісень весняного циклу «А вже весна…» та ін; – «Конкурс на краще виконання творів сучасного зарубіжного естрадно-вокального мистецтва»; – конкурс на краще виконання фортепіанних творів, що увійшли до складу збірки дитячих творів П.Чайковського «Дитячий альбом» в межах музичної вітальні на тему: «Таємниці геніальності П.І. Чайковського»; – участь у концертах факультетських та університетських рівнів з нагоди: Дня студента, Дня першокурсника, Дня вчителя, Дня святого Валентина, Дня 8-го Березня, 9-го травня, святкування тижнів факультетів.
Інтелектуально-розважальний	– гра «Поле чудес»; – гра «Вгадай мелодію»; – музична вікторина на тему: «Стежками музичного мистецтва»; – «Музична гуморина» присвячена всесвітньому дню гумору. – проведення студентських вечорниць на тему: «Від зірниці до зірниці хай лунають вечорниці» присвячених святкуванню дня Андрія Первозванного, за участю студентів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії; – проведення дискотек.
Соціально-благодійний	– благодійні вистави для дітей, які перебувають у дитячих будинках та притулках з нагоди Святого Миколая, Різдва та Нового року; – благодійні музичні розваги з нагоди різних свят (новорічних, різдвяних, присвячених дню гумору); – благодійний проект «Веселий лікар».

Останній блок нашої моделі – ***результативний*** – відображає кінцевий результат виховного процесу, зокрема: підвищення рівня вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва, що проявляється у зростанні таких показників, як: знання сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистісної та соціальної цінності; обізнаність із формами цікавого та змістовного музичного дозвілля (когнітивно-раціональний критерій); мотиваційні характеристики самоорганізації власного дозвілля; потреба брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру (мотиваційно-ціннісний критерій) і участь в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема; здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля (рефлексивно-діяльнісний критерій), а також рівнів вихованості культури дозвілля студентської молоді (високого, середнього та низького). Модель даного процесу представлено у додатку Е.

Таким чином, цінність запропонованої нами моделі полягає, на нашу думку в тому, що вдало визначені організаційно-педагогічні умови, принципи, методи та форми дозвіллєвої діяльності дозволять так організувати позааудиторну виховну роботу, щоб максимально врахувати інтереси сучасної студентської молоді у відповідності із їх нахилами та уподобаннями. Системне та цілеспрямоване їх залучення до кращих шедеврів музичного мистецтва, знайомство із життєвим та творчим шляхом композиторів, диригентів та митців забезпечить вплив на ціннісну сферу студентів та формування досвіду системної організації власної дозвіллєвої діяльності з метою раціонального використання вільного часу.

Щодо участі у соціальних проектах благодійного характеру, то така робота створить необхідні умови для виховання у молоді гуманізму, милосердя та доброчинності. Це все, беззаперечно, сприятиме її підвищенню рівня вихованості культури дозвілля, усвідомленню особистісної та соціальної цінності власного вільного часу, обізнаністю із ефективними способами організації власного дозвілля та здатністю до його організації засобами музичного мистецтва з метою

власного духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкування і творчої самореалізації.

3.2. Методика реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва

Експериментальна апробація розробленої моделі організаційно-педагогічних умов проводилася нами на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії у період з 2012-2016 років (довідка № 818 від 06.12.2016р.); Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/55 від 27.12.2016); Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (довідка № 2164 від 27.12.2016р.); Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (довідка № 6224/01-55/02 від 29.12.2016р.).

Позааудиторна виховна робота в експериментальних групах здійснювалася у відповідності до розробленої нами моделі та мала на меті виявити тенденцію зростання культури дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів та збільшення ролі музичного мистецтва у ньому, в той час як у контрольних групах уся робота відбувалася за традиційною моделлю у відповідності до існуючи планів виховної роботи і включала переважно лише виховні години, участь у гуртках, зрідка – відвідування культурно-просвітницьких закладів та концертну діяльність окремих студентів.

В межах даного підрозділу розкриємо специфіку реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

3.2.1. Забезпечення системної культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи у ВНЗ засобами музичного мистецтва

Однією із важливих умов виховання у студентської молоді культури дозвілля засобами музичного мистецтва є організація системної культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи у вищих навчальних закладах. Упродовж формувального етапу нашого педагогічного експерименту цю організаційно-педагогічну умову ми реалізовували через *культурно-просвітницький напрям*, де відбувалося:

– щотижневе залучення студентів у роботу проблемної групи під назвою: «Любителі музичного мистецтва»;
– щомісячна підготовка та проведення музичних віталень із випуском стінгазети присвяченої її тематиці;
– екскурсії та перегляд театральних вистав, відвідування концертних залів і філармонії.

В межах даного підрозділу спробуємо максимально глибоко розкрити особливості реалізації означеної умови через перераховані форми. Перш за все вважаємо за необхідне зупинитися на описі організації такої форми виховної роботи у вищому навчальному закладі, як проблемна група.

Проблемна група – це тимчасова організація, до якої входить група людей, що цікавляться якоюсь науково-методичною проблемою і бажають її досліджувати. З метою реалізації першої педагогічної умови нами було створено проблемну групу під назвою «Любителі музичного мистецтва», до роботи у якій були залучені члени ЕГ. Щотижнево залучаючи студентів у роботу цієї групи, ми мали на меті виховати культуру дозвілля сучасної студентської молоді шляхом пошуку способів його організації засобами музичного мистецтва. Заради оптимізації пошуку цих способів, свою діяльність ми спрямували на формування інтересу членів проблемної групи до музичного мистецтва шляхом здійснення наукових розвідок (наприклад – присвячених життєвому та творчому шляху видатних діячів музичного мистецтва, історичними довідками про написання окремих творів музичного мистецтва тощо), підготовці інформаційних

повідомлень та виступів під час проведення музичних віталень, лекцій та концертів (наприклад – з історії становлення та розвитку музичного мистецтва, його жанрів та стилів). Окрема увага приділялася залученню членів групи до підготовки і наступного проведення музичних віталень та випуску тематичних стінгазет як інформаційно-пізнавального супроводу до них, завдяки чому і самі члени проблемної групи, і більш широкий студентський загал мали можливість познайомитися із світом хорового, вокального, інструментального та симфонічного мистецтва.

В процесі організації роботи проблемної групи нами було використано традиційні *методи стимулювання свідомості особистості*. Зокрема, у своїй роботі ми успішно скористалися методом *бесіда*, що дозволило створити комфорту атмосферу діалогічної взаємодії та налаштувати студентів на щире, відверте спілкування. Саме завдяки використанню методу бесіда нам у короткий час вдавалося познайомитися із учасниками проблемної групи, діагностувати мотиви відвідування групи, а також – вияснити їх власне ставлення до проблеми вільного часу, познайомитися із досвідом його використання, вивчити дозвіллєві та музичні уподобання.

Методом *розповіді* ми скористалися із метою донесення студентам інформації щодо роботи проблемної групи, а саме – здійснення наукових розвідок та підготовки інформаційних повідомлень, випуску тематичних стінгазет та психологічного налаштування на виступ тощо.

Окремо кілька слів хочемо сказати щодо застосування дискусійних методів виховання, оскільки саме *диспут* (вільний, жвавий обмін думками в ході колективного обговорення питань, що хвилюють його учасників) та *дискусія* (метод групового обговорення проблеми із метою з’ясування істини шляхом зіставлення різних думок виявилися особливо цінними під час обговорення актуальних проблем дозвілля сучасної студентської молоді). Нерідко диспути розпочиналися із проблемного запитання, що ставилося нами групі, зокрема:

– «Вільний час та дозвілля – то є синонімічні чи самостійні поняття?»

– «Що є первинним, а що вторинним: вільний час є складовою дозвілля чи, навпаки, дозвілля є складовою вільного часу?»
– «Які види дозвіллєвої діяльності є найбільш захопливими для сучасної студентської молоді і чому?»
– «Наскільки зацікавлена наша держава сьогодні у організації якісного, змістовного дозвілля дітей та молоді?» та ін.

Окрім спонтанних дискусійних, учасникам проблемної групи пропонувалися і теми для планових обговорень гострих злободенних питань, пов'язаних із культурою студентського дозвілля, що були виявлені під час констатувального етапу нашого дослідження. Зокрема, студентам пропонувалося здійснити невеличкі статистичні розвідки з приводу відвідувань студентською молоддю театральних вистав та концертів класичної музики, падіння показників з відвідувань музеїв, тощо та дати коментарі з приводи тих чи інших даних.

Ще однією наскрізною організаційною формою реалізації означеної умови нами була обрана ***музична вітальна***, головним призначенням якої є організація цікавого спілкування особистостей, які мають спільні інтереси у галузі музичного мистецтва. Основними перевагами музичної вітальні є те, що її організація та проведення сприяє розширенню музичного світогляду, як її організаторів так і слухачів; сприяє цілеспрямованому, систематичному залученню до культурно-просвітницької діяльності; сприяє формуванню у студентської молоді високого рівня слухацької культури, естетичних смаків та ідеалів на кращих зразках світових музичних шедеврів різних композиторів; формує національну свідомість та повагу до спадщини минулих поколінь в процесі ознайомлення студентів із життєвим шляхом та творчою скарбницею видатних композиторів, диригентів та виконавців.

Структура кожної музичної вітальні передбачає обов'язкове визначення теми, мети, обладнання, відповідних презентаційних матеріалів, основних завдань попередньої підготовки та складається з вступної, основної і заключної частин.

У *вступній частині* відбувається привітання всіх учасників, оголошення теми та коротка характеристика її змісту.

В *основній частині* звучать виступи учасників проблемної групи «Любителі музичного мистецтва» щодо історії становлення та особливості розвитку різних видів та жанрів мистецтва (хорового, вокального, інструментального чи симфонічного), життєвого та творчого шляху композиторів, історії творення кращих шедеврів світового музичного мистецтва тощо. Усі доповіді супроводжуються презентаціями, фото та відео демонстрацією. Також відбувалося залучення студентів до прослуховування кращих музичних шедеврів як у аудіо записі, так і живому звучанні (у виконанні гостей вітальні, викладачів та студентів), що сприяло розвитку слухацької культури студентської молоді, вихованню їх естетичних смаків та потреби долучатися до сприйняття кращих шедеврів світового музичного мистецтва.

Заключна частина характеризується підведенням підсумків музичної вітальні.

В межах даного підрозділу доцільним вважаємо подати короткий опис однієї із таких віталень. Зокрема, в межах першого змістовного модуля ми провели музичну вітальню на тему: *«Витоки українського хорового мистецтва».* Нами було поставлено триєдину мету, що включала: *пізнавальну*, яка передбачала ознайомлення студентів із витоками українського хорового мистецтва та особливостями становлення та розвитку вітчизняного хорового церковного і світського мистецтва; *розвивальну,* що сприяла формуванню у студентської молоді високого рівня слухацької культури та естетичного смаку на кращих зразках вітчизняного народного хорового мистецтва; *виховну*, що спрямована на виховання інтерес до українського хорового мистецтва, розуміння його ролі у житті сучасної людини, а також формування національної свідомості та поваги до спадщини минулих поколінь шляхом ознайомлення студентів із представниками хорового мистецтва різних епох.

Попередня підготовка до проведення вітальні містила підготовку інформаційних повідомлень студентів, учасників проблемної групи «Любителі музичного мистецтва»; підбір ілюстративного аудіо матеріалу для слухання;

підготовку презентації; випуск стінгазети. Зразки презентаційних матеріалів музичних віталень представлено у Додатку З.

У якості *обладнання* ми використали: заздалегідь підготовлені студентами стінгазети, присвячені життю та творчості видатних вітчизняних композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, а також такі технічні засоби навчання, як проектор, ноутбук, екран.

Вступна частина кожної вітальні містила традиційне привітання та анонсування її теми і короткого змісту. Найбільш інформаційно-насиченою є *основна частина,* в процесі якої учасниками проблемної групи «Любителі музичного мистецтва» було представлено заздалегідь підготовлені інформаційні повідомлення, які супроводжувалися демонстрацією презентації з фотографіями, ілюстраціями, відео та аудіо фрагментами музичних творів. Тематика цих повідомлень:

– «Українська народнопісенна творчість», що супроводжувалася переглядом відео фрагменту характеристики календарно-обрядових та родинно-побутових пісень, слуханням української народної пісні «Туман яром», а також обрядових пісень «Як діждемо літа» та «А ми коровай ліпили»;
– «Церковна музика та поява професійних культурно-освітніх закладів», що була проілюстрована зразками стародавнього співу України XII-XIII ст. «З нами Бог!» і партесного співу XVII століття «Кто не розлучит от любові Божія»;
– «Витоки світської музики в Україні» із звучанням романсу «Не питай чого в мене заплакані очі» та української народної пісні в обробці М. Леонтовича «Ой, там за горою».

У *заключній частині* нами було підбито підсумки проведеної музичної вітальні та оголошено дату та тему наступної зустрічі. Розгорнуті плани-конспекти представленої та наступних музичних віталень розміщені у Додатку Ж.

Із метою здійснення інформаційно-пізнавального супроводу до кожної музичної вітальні ми вирішили запустити традиційний випуск тематичних

стінгазет, що характеризується як рукотворне видання і виготовлене певною групою людей, має власну назву і звучить як привітання або є носієм певної інформації. Така стінгазета, зазвичай, містить декілька інформаційних колонок, а її статті часто супроводжуються самодіяльними малюнками чи наклеєними зображеннями з друкованих видань, поштівок і плакатів. Так, на засіданні проблемної групи було створено редакційну колегію, до обов'язків якої входило: збір матеріалу для стінгазети, її художньо-естетичне оформлення та безпосередній випуск. На презентованих стінгазетах висвітлювалися питання, які були пов'язані із тематикою музичних віталень, що дало змогу більш глибше розкрити та доповнити їх зміст, наприклад: біографії композиторів, цікаві факти з їх життя та творчості, інформація про музичні стилі та жанри.

За доцільне вважаємо подати приклад стінгазети, присвяченої творчості М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя, яка відповідає тематиці музичної вітальні «Витоки хорового мистецтва». Вона містить рубрики: цікаві факти з життя та творчість композиторів, їх фотографії, а також невеликий перелік їх окремих хорових шедеврів. Така пошуково-інформаційна робота дала змогу студентам розширити свій музичний світогляд, творчий потенціал та проявити неабияку креативність. Зразки вищезазначеної та наступних тематичних стінгазет представлені у Додатку К.

Пропонуємо подати короткий опис ще однієї із віталень – другого змістового модулю на тему: *«Трепетні звуки романсу».* Її *пізнавальна* мета полягала в ознайомленні студентів із жанром вокального мистецтва – романсом, його творцями, виконавцями та напрямами: російським, циганським і українським; *розвивальна* мета спрямована була на формування у студентської молоді високого рівня слухацької культури та естетичного смаку на кращих зразках зарубіжного та українського романсу. Визначаючи *виховну* мету, ми прагнули: виховати у студентів інтерес до такого жанру вокального мистецтва, як романс, розуміння його ролі у житті сучасної людини, а також формування національної свідомості та поваги до спадщини минулих поколінь та сьогодення

шляхом ознайомлення студентів із яскравими представниками та виконавцями романсів різних країн.

Попередня підготовка до проведення вітальні містила підготовку інформаційних повідомлень студентів, учасників проблемної групи «Любителі музичного мистецтва»; підбір ілюстративного аудіо матеріалу для слухання; підготовка презентації; випуск стінгазети, запрошення гостей.

У якості *обладнання* ми використали: заздалегідь підготовлені студентами стінгазети присвячені романсу, портрети композиторів А. Аляб'єва, А. Варламова, А. Гурильова, О. Малініна, О. Погудіна, а також такі технічні засоби навчання: як проектор, ноутбук, екран.

У *вступній частині* ми привіталися з усіма учасниками, представили нашу гостю (солістку Хмельницької обласної філармонії, народну артистку України М. Ясіновську), оголосили тематику музичної вітальні, а також підготували коротку характеристику її змісту. Найбільш інформаційно-насиченою є *основна частина,* в процесі якої учасниками проблемної групи «Любителі музичного мистецтва» було представлено свої заздалегідь підготовлені інформаційні повідомлення, які супроводжувалися фотографіями, відео фрагментами, а також музичними творами. Тематика цих повідомлень:

– «Російський романс», супроводжувався слуханням російських романсів у відеозаписі А. Аляб'єва «И я выйду ль на крылечко», А. Варламова у виконанні О. Погудіна «На заре ты ее не буди», О. Малініна «Берега»);

– «Циганський романс», що було здійснено під супровід циганських романсів у відеозаписі (Р. Ерденко «Не смущай», П. Чорного «Солнышко»);

– «Український романс», що супроводжувався слуханням українських романсів у виконанні нашої шанованої гості, солістки Хмельницької обласної філармонії, Народної артистки України Марії Ясіновської (*М. Петренка «Дивлюсь я на небо», Я. Степового «Розвійтеся з вітром»*).

У *заключній частині традиційно* було підбито підсумки музичної вітальні та оголошено дату і тему наступної зустрічі.

Випуск стінгазети присвячений романсу, що відповідає тематиці музичної вітальні «Трепетні звуки романсу», здійснювався аналогічно попереднього, де редакційною колегією було висвітлено інформацію про історію виникнення особливості романсу як жанру вокального мистецтва, його різновиди та назви найвідоміших з них. Окремої популярності у студентів заслужено набули портрети відомих композиторів: А. Аляб'єва, А. Варламова, А. Гурильова, М. Лисенка, М. Петренка; виконавців романсу – О. Малініна, О. Погудіна.

Презентуючи музичну вітальню третього змістового модуля на тему: *«Таємниці геніальності Петра Ілліча Чайковського»,* хочемо зазначити, що її *пізнавальна мета* полягає в: ознайомленні студентів і життєвим та творчим шляхом геніального російського композитора П. Чайковського та його збіркою фортепіанних творів «Дитячий альбом». *Розвивальна* мета сприяє формуванню у студентської молоді високого рівня слухацької культури та естетичного смаку на кращих зразках дитячих творів композитора, які увійшли до складу дитячої збірки. Поряд з цим, *виховна мета* полягає у вихованні інтересу до класичного фортепіанного мистецтва, розуміння його ролі у житті сучасної людини, а також формування національної свідомості та поваги до спадщини минулих поколінь шляхом ознайомлення студентів із життєвим шляхом та творчою скарбницею митця.

Попередня підготовка до проведення вітальні містила підготовку інформаційних повідомлень студентів, учасників проблемної групи «Любителі музичного мистецтва»; підбір ілюстративного аудіо матеріалу для слухання; підготовка презентації; випуск стінгазети, запрошення гостей.

У якості *обладнання* ми використали: заздалегідь підготовлені студентами стінгазети присвячені життєвому та творчому шляху П. Чайковського; портрети П.Чайковського; виставку нотних видань композитора та книг, присвячених П.Чайковському; технічні засоби навчання: проектор, ноутбук, екран.

У *вступній частині* ми привіталися з усіма учасниками, оголосили тематику музичної вітальні та підготували коротку характеристику її змісту. В *основній частині* прозвучали виступи учасників проблемної групи «Любителі музичного

мистецтва» із короткими інформаційними повідомленнями про життєвий та творчий шлях композитора, історію створення циклу мініатюр «Дитячий альбом» та його зміст. Варто зазначити, що усі доповіді супроводжувалися звучанням творів композитора у виконанні наших студентів. Зокрема, це твори: «Ранкова молитва», «Хвороба ляльки», «Нова лялька», «Мазурка», «Італійська пісенька», «Старовинна французька пісенька» та «Солодка мрія».

У *заключній частині* традиційно було підбито підсумки музичної вітальні, шляхом голосування учасників, визначено переможця конкурсу «За краще виконання дитячого твору» та нагороджено грамотою і призом, а також оголошену дату і тему наступної зустрічі.

Традиційно супроводжувалася черговим випуском стінгазети, присвяченої життєвому та творчому шляху П. Чайковського, музична вітальня на тему: «Таємниці геніальності П. І. Чайковського». Студенти у цікавій і доступній формі познайомили читачів із дитинством видатного композитора, представили його життєвий та творчий шлях, подали короткі відомості щодо історії створення збірки «Дитячий альбом», а також в ілюстративній формі зобразили окремі фрагменти його змісту.

Музична вітальня четвертого змістового модуля під назвою: *«Витоки симфонічної музики: 104 симфонії Й.Гайдна»* передбачала таку мету: *пізнавальну:* ознайомлення студентів із витоками симфонічної музики, біографічними даними та творчою спадщиною його творця Й. Гайдна; *розвивальну:* формування у студентської молоді високого рівня слухацької культури та естетичного смаку на кращих зразках симфонічних творів композитора; *виховну:* виховати інтерес до симфонічної музики, розуміння її ролі у житті сучасної людини, а також формування національної свідомості та поваги до спадщини минулих поколінь шляхом ознайомлення студентів із життєвим шляхом та творчою скарбницею її творця Й. Гайдна.

Попередня підготовка до проведення вітальні містила підготовку інформаційних повідомлень студентів, учасників проблемної групи «Любителі

музичного мистецтва»; підбір ілюстративного аудіо матеріалу для слухання; підготовка презентації; випуск стінгазети.

У якості *обладнання* ми використали: портрети Й. Гайдна, студентські стінгазети присвячені життєвому та творчому шляху композитора, технічні засоби навчання: проектор, ноутбук, екран.

У *вступній частині* ми привіталися з усіма учасниками, оголосили тематику музичної вітальні та підготували коротку характеристику її змісту.

В *основній частині* прозвучали виступи учасників проблемної групи «Любителі музичного мистецтва» із короткими інформаційними повідомленнями на тему:

– «Історія симфонічної музики», що супроводжувалося показом фото композиторів, її творців на екрані;
– «Біографічні дані Й. Гайдна», під час якого звучали: симфонія №45 «Прощальна», Ч.2 та симфонія №94 «Сюрприз» Ч.1.

У *заключній частині* традиційно було підбито підсумки музичної вітальні та оголошено дату і тему наступної зустрічі.

Матеріалами наступної стінгазети, присвяченої життєвому та творчому шляху Й. Гайдна, що відповідає тематиці музичної вітальні «Витоки симфонічної музики: 104 симфонії Йозефа Гайдна» були: допис про життєвий шлях композитора; цікаві відомості щодо його характерних рис творчості, а також повідомлення про творчу скарбницю. Фото стінгазет представлено у Додатку З.

В процесі організації та проведення музичних віталень нами було використано наступний комплекс методів:

1. Методи формування свідомості особистості. Це, традиційно: *розповіді* про життєвий та творчий шлях видатних діячів музичного мистецтва, історичні довідки про написання окремих творів музичного мистецтва, його стилі та жанри тощо; *бесіда* на тему: *«Улюблені пісні наших батьків?» приклад* – життєвий та творчий шлях видатних діячів мистецтва, з якими студенти познайомляться під час музичних віталень.

2. Методи стимулювання діяльності та поведінки, що покликані регулювати, коригувати та стимулювати поведінку. В межах нашого дослідження ми скористалися методом *створення ситуацій успіху*, що використовувався нами не лише під час організації та проведення музичних віталень, коли кожен виступ учасників проблемної групи був маленькою ситуацією успіху, під час якої студент мав змогу продемонструвати свої інтелектуальні та ораторські здібності. Також активно використовувався нами під час підготовки музичних віталень і *метод проектів*, зокрема – під та випуску студентами тематичних стінгазет до них.

3. Методи емоційного впливу. Серед них: метод *слухання музики* (під час прослуховування музики під час музичних віталень); *малювання музики* та *асоціативного сприйняття мистецьких творів, побудови візуалізаційних рядів*, наприклад: в контексті музичної вітальні на тему: «Антоніо Вівальді та його безсмертний Концерт для скрипки з оркестром «Пори року» студентам було ілюстровано під час звучання циклу фортепіанних творів А. Вівальді «Пори року» пейзажі відповідних пір року. Аналогічна ситуація відбувалася в процесі проведення музичної вітальні на тему: «М. Мусоргський та його цикл фортепіанних творів «Картинки з виставки», де, прослуховування музичних творів супроводжувалося показом картин, які надихнули композитора на його написання. Також, з метою активізації емоційної чутливості, розвитку образного, мислення, уяви та фантазії студентів, під час проведення музичних віталень слухання музики супроводжувалося демонстрацією репродукцією картин та фотографій (наприклад: «Витоки українського хорового мистецтва», «Українські музики», тощо); *роздумів про музику* (наприклад, на теми: «Яку роль відіграє хорове мистецтво у житті сучасної людини?» в процесі проведення музичної вітальні на тему: «Витоки українського хорового мистецтва»; «Вплив симфонічної музики на формування молодого покоління» в процесі проведення музичної вітальні на тему: «Витоки симфонічної музики: 104 симфонії Йозефа Гайдна»).

Окрім вищезазначених форм, метою яких була організація культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи студентської молоді засобами

музичного мистецтва, нами використано і такі як організація культурного дозвілля, як ***екскурсії, відвідування концертів та перегляд театральних вистав***.

Екскурсія – це цілеспрямований наочний процес пізнання людиною довкілля, що побудований на заздалегідь підібраних об'єктах. З метою розширення музичного світогляду студентів нами було організовано екскурсії до:

- музею Петра Чайковського м.Браїлів (Вінницька обл.);
- Львівського Національного Академічного театру опери та балету імені С. Крушельницької;
- Київського Національного академічного театру опери та балету імені Т. Шевченка.

В процесі екскурсії до музею П. Чайковського, що розташований у палацовій споруді родини підприємців фон Мекк, в місті Браїліві, найбільшу зацікавленість у студентів викликала оригінальна колекція видань творів П. Чайковського нотовидавничими фірмами Російської імперії. Поряд з цим, їх увагу привернула досить своєрідна «кімната-ліхтарик» – в минулому робочий кабінет композитора, експозиція якого розповідає про його життя і творчість. Наступний експозиційний комплекс розповів студентам про перебування П.Чайковського у містечку в 1878-1880 роках, де вони змогли ознайомитися із прижиттєвими виданнями творів музичного генія, що були розміщені у спеціальних вітринах. Також, багато вражень справила на студентів зала «Музична бібліотека Н. фон Мекк», у якій знаходиться унікальна колекція нотних видань провідних ното видавничих фірм Росії і України XIX століття, якими користувався П. Чайковський.

Формування слухацької культури студентів відбувалося під час відвідування Львівського Національного Академічного театру опери та балету імені С. Крушельницької, де вони мали можливість переглянути дитячу оперу М. Лисенка «Коза-дереза» та під час відвідування Київського Національного академічного театру опери та балету ім. Т. Шевченка, де відбувся перегляд балетів С. Прокофьєва «Ромео і Джульєтта» і М. Скорика «Лісова пісня».

Перегляд студентами високоякісних постановок опери «Коза-дереза» і балету «Ромео і Джульєтта» був, за їх словами одним і найяскравіших вражень, адже вони мали можливість, окрім візуальної краси самих будівель, насолоджуватися чистим звучанням голосів акторів та довершеними і витонченими рухами артистів балету, познайомитися із симфонічним оркестром та спостерігати за особливостями роботи його диригента тощо.

Окрім екскурсій, нами було організовано відвідування ряду концертів, які теж цілком спрямовані на зростання інтересу до музичного мистецтва, розширення світогляду студентської молоді та формування її слухацької культури. Серед заходів, що були нами організовані в межах експериментального дослідження, можна назвати:

– концерт Національного заслуженого академічного українського народного хору України ім. Г. Верьовки;
– концерт «Вечір романсу», за участю солістки Хмельницької обласної філармонії, народної артистки України М. Ясіновської;
– «Вечір фортепіанної музики з Лауреатом Міжнародних конкурсів Євгеном Геплюком», у виконанні якого прозвучать фортепіанні твори В. А. Моцарата і Л. ван. Бетховена;
– творчий вечір М. О. Балеми, за участю академічного козачого ансамблю пісні і танцю «Козаки Поділля» (м. Хмельницький) та ін.

Після перегляду кожного із вищезазначених концертів, ми зі студентами, обов’язково, обмінювалися думками з приводу почутого, а також ділилися враженнями. Варто зазначити, що кожен вид музичного мистецтва був по своєму їм цікавий, оскільки вони з великим захопленням вслухалися у чарівні звуки хорової, вокальної та інструментальної музики, тим самим підвищуючи свій рівень слухацької культури.

Щодо методів виховного впливу, то в процесі організації екскурсійної роботи нами було використано такі методи емоційного впливу, як: *слухання музики* – під час відвідування концертів та перегляду театральних вистав та *роздуми про музику*, зокрема – на теми: «Місце української народної пісні у житті

сучасної молоді» (після перегляду концерту Національного заслуженого академічного українського народного хору України ім. Г. Верьовки та творчого вечора М. Балеми, за участю академічного козачого ансамблю пісні і танцю «Козаки Поділля») та «Нет музыки печальнее на свете, чему музыка Прокофьева в «Ромео и Джульетте» (за результатами перегляду балету С. Прокофьева «Ромео і Джульєтта»).

Таким чином, організовуючи системну культурно-просвітницьку позааудиторну виховну роботу у вищому навчальному закладі педагогічного спрямування у відповідності до культурно-просвітницького напряму ми сподівалися отримати очікуваний кінцевий результат, зокрема: сформовану у студентів систему знань про феномен вільного часу та дозвілля людини, його особистісну і соціальну цінність та способи організації власного дозвілля взагалі та засобами музичного мистецтва зокрема; стійкий інтерес до музичного мистецтва, сформовану потребу відвідувати культурно-просвітницькі заклади та музично-дозвіллєві заходи різного спрямування; розвинену слухацьку культуру, а також естетичний смак завдяки проведенню музичних виховних заходів, відвідування концертів, перегляду театральних вистав та у час домашнього дозвілля.

3.2.2. Сприяння художньо-творчій самореалізації студентів засобами музичного мистецтва

Друга організаційно-педагогічна умова спрямована на сприяння художньо-творчої самореалізації студентської молоді засобами музичного мистецтва шляхом залучення до таких форм позааудиторної роботи, як:

– участь у роботі колективів художньої самодіяльності;
– конкурси на краще виконання музичних творів;
– концертна діяльність.

Важливим завданням вищих навчальних закладів є допомога студентам в організації свого дозвілля, під час якого вони б мали можливість виявити свої здібності і таланти. Цьому може найкраще сприяти залучення їх до участі в

різного роду ***колективах художньої самодіяльності*** – що визначається як сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю, інтересами, проектом. Їх організація є однією із найпоширеніших форм дозвіллєвої діяльності, в процесі якої у студентської молоді виховуються такі особистісні якості, як: колективізм, толерантність, почуття відповідальності, дисципліни, а також любов до рідної культури. Колективи художньої самодіяльності беруть участь у різноманітних конкурсах та концертах, що сприяє підвищенню їх виконавського рівня та виховує прагнення до професіоналізму. Залучення студентської молоді у їх роботу сприятиме її обізнаності у сфері музичного мистецтва, усвідомлення нею особистої та соціальної цінності власного вільного часу, а також стане стимулом для участі студентів у музично-дозвіллєвих заходах художньо-творчого характеру.

Сприяючи художньо-творчій самореалізації студентської молоді засобами музичного мистецтва, ми щотижнево залучали студентів у роботу колективів художньої самодіяльності, де у них виховували колективізм, толерантність, почуття відповідальності, дисципліни, любов до рідної культури, а також формували національну самосвідомості і культуровідповідності.

Впродовж останніх років члени ЕГ, яку було створено базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка та Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка брали участь у різноманітних, оригінальних за своєю діяльністю колективів художньої самодіяльності. Так, учасники ЕГ Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії регулярно відвідували: народні аматорські хорові колективи *«Подільський Модерн»* та *«Подільські музики»,* керівниками яких є старші викладачі кафедри теорії та методики музичного мистецтва Л. Будім і С. Пазій; фольклорний ансамбль *«Троїсті музики» та ансамбль бандуристів, під керівництвом* кандидата педагогічних наук, доцента кафедри теорії та методики музичного мистецтва Г. Яківчук.

Члени ЕГ Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського протягом експериментального дослідження були залучені до наступних колективів художньої самодіяльності: народного художнього колективу «Щедрик», народного ансамблю пісні і танцю «Веснянка», під керівництвом заслуженого діяча мистецтв, доц. М. Вацьо), та студентського ансамблю народної музики «Веселі передзвони» під керівництвом канд. пед. наук, доц. І. Барановської, народної хорової капели.

Учасники ЕГ Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка реалізовували свій творчий потенціал, відвідуючи народний театр-студія естрадного вокалу «Екстрим», художнім керівником, якої є доцент Н. А. Фоломеєєвої) та студію авторської пісні «Музика слова», під керівництвом В. О. Сироватського.

В свою чергу, студенти, які в ходили до складу ЕГ Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка були залучені до таких колективів художньої самодіяльності, як: український народний хор «Калина», художнім керівником, якого є професор Г. Левченко), народний чоловічий вокальний ансамбль «Чебрець», під керівництвом Л. Сівак), а також народний самодіяльний ансамбль танцю «Весна» керівником якого є старший викладач Л. Пригода.

Участь студентів в роботі таких колективів художньої самодіяльності, беззаперечно, сприяє розширенню їх музичного світогляду, власного духовного розвитку, творчої самореалізації, розвитку слухацької культури та естетичних смаків, виховує інтерес до українського вокального та хорового мистецтва, формує у студентської молоді національну свідомість та поваги до спадщини минулого і сучасності.

Для розкриття творчих здібностей студентської молоді, виявлення їх талантів ми використали і таку форму організації дозвілля, як ***конкурс на краще виконання музичного твору*** – змагання з метою виявлення найкращих серед його учасників. До прикладу, в межах формувального етапу нашого педагогічного експерименту нами було організовано такі конкурси, як:

– Конкурс на краще виконання фортепіанних творів, що увійшли до складу збірки дитячих творів П. Чайковського «Дитячий альбом» в межах музичної вітальні на тему: «Таємниці геніальності П. І. Чайковського»;
– «Конкурс на краще виконання творів сучасного зарубіжного естрадно-вокального мистецтва»;
– «Конкурс на краще виконання календарно-обрядових пісень весняного циклу «А вже весна…» та ін.

Зокрема, в межах другого змістовного модуля «У світі вокального мистецтва» студентам спеціальності «Музичне мистецтво» та усім, хто володіє грою на будь-якому музичному інструменті, була надана можливість взяти участь у конкурсі на краще виконання творів сучасного зарубіжного естрадно-вокального мистецтва. Попередньо учасникам було представлено перелік музичних творів, які вони обирали для себе шляхом жеребкування. На підготовку студенти мали один тиждень, за який вони повинні були вивчити зарубіжний хіт. Така форма позааудиторної виховної роботи мала на меті розвинути інтерес молодого покоління до музичного мистецтва, зокрема зарубіжного, виявити творчо обдарованих студентів, сприяти формуванню вмінь та навичок виконавської майстерності, виховати естетичні смаки, а також культуру слухання і виконання.

В межах третього змістового модуля «У світі симфонічного мистецтва» нами було проведено конкурс на краще виконання календарно-обрядових пісень «А вже весна…». Конкурс проходив у три етапи. З кожним етапом зменшувалася кількість учасників. У першому етапі взяло участь 25 студенті, у другому – 20. До завершального етапу пройшло лише 15 учасників, які отримали можливість позмагатися за призові місця. Традиційно, по закінченні конкурсу переможців було нагороджено грамотами та призами. Організовуючи таку форму роботи, ми мали на меті виховати інтерес у студентської молоді до усної народної творчості, зокрема української народної обрядової пісні – веснянки, її чарівності, милозвучності та краси, а також прищепити почуття поваги до фольклорної спадщини наших предків.

Не менш важливою для сприяння художньо-творчої самореалізації студентів є організація та безпосередня участь студентів у проведенні різноманітних концертів (як одноосібно, так і у складі колективів художньої самодіяльності). ***Концерт*** – це прилюдне виконання музичних творів, за заздалегідь підготовленою програмою. Він може бути як масштабним, видовищним, складним в організації заходом, так і являти собою скромне свято з виступом одного, або декількох виконавців. Варто зазначити, що концертна діяльність впливає не тільки на популярність її виконавців, а й підвищує їх рівень самопізнання, сприяє розвитку творчої ініціативи, самореалізації, творчого пошуку та самовдосконалення.

В межах формувального етапу нашого експерименту студенти, члени ЕГ, регулярно залучалися до концертної діяльності як у власному навчальному закладі (зокрема – з нагоди Дня студента, Дня першокурсника, Дня вчителя, Дня святого Валентина, Дня 8-го Березня, 9-го травня, святкування тижнів факультетів, тощо), так і за його межами. Систематично готуючись до різного роду концертів, студенти підвищують свій виконавський рівень, удосконалюють, професійну майстерність, розвивають слухацьку культуру та творчий потенціал. Варто відмітити неабияке захоплення студентів після такої видовищної форми роботи, оскільки гучні оплески слухачів надихають їх на подальшу творчу роботу, сприяють ще більшій потребі відвідувати колективи художньої самодіяльності задля художньо-творчої самореалізації засобами музичного мистецтва.

Щодо методів виховного впливу, то в процесі організації даного напрямку роботи ми застосували такий їх комплекс, як:

1. Методи організації і стимулювання діяльності та поведінки, що покликані регулювати, коригувати та стимулювати поведінку**.** В межах нашого дослідження ми скористалися методом *змагання*, що забезпечує випробування студентами своїх здібностей та сприяє розвитку індивідуальних здібностей та нахилів, виховує відчуття та формує досвід товариської взаємодопомоги. Обов’язковим для методів змагання є облік і порівняння результатів діяльності задля наступного *заохочення* – тобто подальшого відзначення найбільш успішних. Таким чином,

нагородження студентів грамотами та врученням подарунків дозволяє переможцям пережити *ситуацію успіху*, адже форма конкурсу, як і будь-якого концерту, вже є ситуацією успіху, бо «я вже виступаю (змагаюсь за перемогу), отже – я вже успішний!».

2. Методи самопізнання та самовиховання – ще одна група методів виховного впливу, що була використана нами у ході нашого дослідження. Зокрема, під час підготовки студентів до участі у концертних та конкурсних виступах як індивідуально, так і у складі колективів художньої самодіяльності, нами активно використовувалися методи *емоційно-вольової саморегуляції* з метою формування у студентів відповідних умінь та навиків, адже уміння справлятися зі своїми емоціями та міцні вольові якості є необхідною умовою успішного виступу.

Отже, реалізовуючи дану організаційно-педагогічну умову через художньо-творчий напрям у відповідності зазначених нами форм, ми сподівалися отримати кінцевий результат, зокрема: сформовану у студентської молоді потребу в художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва; участь студентів у художньо-творчій діяльності засобами музичного мистецтва з метою розвитку їх творчого потенціалу та створення сприятливих умов задля переживання студентами ситуації успіху у власному художньо-творчому самопрояві; реалізований терапевтичний та рекреаційний потенціалу музичного мистецтва і художньо-творчої діяльності; створений художньо-творчий комунікативний простір в умовах позааудоторної виховної роботи у вищому навчальному закладів.

3.2.3. Організація інтелектуально-розважального музичного дозвілля студентів

Означена умова передбачає залучення студентів до участі у інтелектуально-розважальних заходах музичного спрямування, що на нашу думку, безперечно, розширить їх світогляд у сфері музичного мистецтва, сприятиме інтелектуальному розвитку, стимулюватиме до регулярної участі у мистецьких заходах інтелектуально-розважального характеру, а також сформує вміння якісно

розважатися, самостійно організовуючи свій вільний час засобами музичного мистецтва. Цю організаційно-педагогічну умову було реалізовано через інтелектуально-розважальний напрям, який передбачає:

– інтелектуально-розважальні ігри;
– музичні розваги;
– дискотеки.

Інтелектуально-розважальні ігри виконують не тільки розважальну функцію, а сприяють формуванню інтелектуальних навичок та вмінь, розумовому і духовному розвитку студентів, їх потреби в пізнавальному ставленні до дійсності, пошуках істини. Як зазначають дослідники, такого роду ігри створюють позитивну емоційну картину, виявляють індивідуальні особливості кожного студента, а також дозволяють визначити його рівень знань та уявлень. Інтелектуально-розважальні ігри вимагають від їх учасників, вдумливості, рішучості, наполегливості, сміливості, а також плідної розумової діяльності. Таким чином, такого роду ігри цілком спрямовані на вирішення проблемних ситуацій, в процесі ігрової діяльності, дозволяючи удосконалювати свою інтелектуальну самостійність.

Із метою залучення студентів до участі в інтелектуально-розважальних іграх нами було використано такі виховні форми роботи, як: музична вікторина «Стежками музичного мистецтва», гра «Вгадай мелодію» та гра «Поле чудес».

Доцільним вважаємо подати короткий опис такої інтелектуально-розважальної гри, як музична вікторина на тему: «Стежинами музичного мистецтва». Її триєдина мета полягає у *пізнавальній*, що передбачає оволодіння знаннями про музичні інструменти, історії української та зарубіжної музики; *розвивальній*, яка спрямована на розвиток та вдосконалення розумових здібностей студентів, уваги, пам’яті, спостережливості, швидкості реакції; *виховній*, що сприяє вихованню у студентів духовно-моральних якостей, інтересу та любові до музики, естетичних смаків та ідеалів, формує культуру мислення.

У якості *обладнання* ми використали: наочний та роздатковий матеріал, ТЗН, секундомір. *Попередня підготовка* містила: ознайомлення студентів із переліком питань, які входять до складу вікторини, виготовлення декорацій.

У вступній частині ми привіталися із усіма учасниками, вболівальниками та глядачами інтелектуально-пізнавального шоу, виступили з коротким інформаційним повідомленням про музичне мистецтво, а також коротко проаналізували власне сам зміст гри.

В *основній частині* до слова було запрошено капітана першої команди під назвою *«Сміливчики»* та капітана другої команди під назвою: *«Креативні»,* які почергово представили свої команди, а також проголосили кожен свій девіз. Вся гра складалася із семи різнохарактерних конкурсів.

Під час *першого конкурсу* «Музична розминка» ведучий поставив командам 20 запитань із чотирма варіантами відповідей. Їх завдання полягало у тому, щоб вибрати з них правильну і назвати швидше за іншу. Кожне запитання оцінювалося в 1 бал, та команда, яка дала правильно відповіді на усі запитання, отримала 20 балів. Наприкінці першого конкурсу було оголошено результати.

Завданням *другого конкурсу* – «Битва капітанів», було лише за допомогою міміки та жестів допомогти своїй команді відгадати назву та автора пісні, яка у цей час звучала у навушниках капітана. Гру розпочинала та команда, у якої більша кількість балів після першого конкурсу. Даний конкурс оцінювався у 20 балів. Наприкінці другого конкурсу було оголошено результати і підсумок за два конкурси.

Під час *третього конкурсу* – «Вгадай, що за інструмент?», необхідно було за 1 хвилину відгадати назву музичного інструмента за його детальної характеристики, що її зачитував ведучий. Цей конкурс оцінювався у 10 балів. По закінченні традиційним було оголошення переможця і підбиття підсумків за три конкурси.

За умовами *четвертого конкурсу* кожній із команд були запропоновані українські народні пісні («Ой ти дівчино з горіха зерня» та «Ой, гарна я гарна»). Їх текст містився на проекторі, але деякі зі слів пісні замінено на неправильні.

Завданням команд було заспівати правильно текст. Змінено 10 слів, кожне вгадане слово – 1бал. Та команда, яка справилася з цим завданням найкраще, могла отримати до 10 балів. Традиційно, по закінченні конкурсу, ведучим було оголошено його переможця та здійснено підсумок за чотири конкурси.

За умовою *п'ятого конкурсу* кожній із команд було роздано картки, на яких розміщено слова у хаотичному порядку. Завдання полягало у тому, щоб якнайшвидше з цих слів скласти прислів'я про музику. Яка з команд впоралася швидше з цим завданням – та і стала переможцем у цьому конкурсі. Цей конкурс оцінювався у 10 балів.

Для проведення *шостого конкурсу* кожній із команд на проекторі було запропоновано дві колонки. У першій колонці зазначено прізвища композиторів, у другій – назва хорового твору. Завдання команд – правильно з'єднати: перу якого композитора належить відповідний твір? Кожна правильна відповідь оцінювалася в 1 бал, максимальна кількість балів за конкурс – 10.

Традиційно підбивши підсумки ми перейшли до *сьомого*, останнього конкурсу, завданням якого було розв'язання кросворду про життєвий та творчий шлях композиторів, тематику якого команди обрали самостійно, шляхом жеребкування. Та команда, яка швидше справилася з цим завданням отримала 40 балів. Тематика кросвордів була наступна: «М. А. Римський-Корсаков» та «М. В. Лисенко».

У *заключній частині* відбулося оголошення переможців конкурсу, підрахунок балів, оголошення переможців вікторини та нагородження призами і грамотами. Розробка музичної вікторини представлена у Додатку Л.

Спостереження за участю студентів у музичній вікторині, ступінь їх включення, азарт, з яким студенти боролися за перемогу, свідчить, що проведення таких інтелектуально-розважальних ігор сприяє оволодінню досвідом цікавого, змістовного дозвілля засобами музичного мистецтва розширенню їх кругозору у галузі музичного мистецтва, розвитку та удосконаленню розумових здібностей, уваги, пам'яті, спостережливості, швидкості реакції,естетичних смаків та ідеалів,

а також сприятиме вихованню у молодого покоління інтересу та любові до музики.

Також варто зазначити, що в ході гри спостереження за студентами показало прояв ними неабияких інтелектуальних здібностей, колективізму, вміння швидко реагувати на поставлені питання, вступати у дискусію, а їх позитивні відгуки та враження, ще раз підкреслюють необхідність проведення такої форми роботи.

Для реалізації інтелектуально-розважального дозвілля засобами музичного мистецтва нами також було використано таку форму роботи, як ***музичні розваги***, які, першочергово, спрямовані на задоволення розважальних та рекреаційних потреб студентської молоді шляхом організації цікавого, веселого та приємного дозвілля.

Так, в межах другого змістовного модуля «У світі вокального мистецтва» у переддень святкування дня Андрія Первозванного нами традиційно проводилися студентські вечорниці під назвою «Від зірниці до зірниці хай лунають вечорниці». Вечорниці супроводжувалися різноманітними забавами, іграми, традиційними піснями та ворожінням (кусанням «калити», випіканням балабушок, кидання чобота, тощо). Залучаючи студентську молодь до такої форми роботи, ми знайомимо їх із давніми народними звичаями та традиціями, виховуємо у них повагу та любов до традицій українського народу, народної пісні, розвиваємо їх творчий потенціал. Спостереження за студентами показало їх велике бажання вивчати минуле різного краю, а також прагнення зберігати та примножувати народні звичаї і обряди. Варто зробити акцент на тому, що під час обговорення студенти запропонували ввести традицію, щодо щорічного проведення такого роду вечорниць, що, беззаперечно, свідчить про доцільність проведення такої музичної розваги.

Також, з нагоди всесвітнього дня гумору нами було організовано та проведено «Музичну гуморину». Студентам пропонувалося виконати відому пісню незвичним способом, спародіювати відомих співаків, виконати частівки, заспівати пісню не з початку, а з кінця тощо. Організовуючи таку форму виховної

роботи, ми намагалися створити святкову, радісну атмосферу, викликати у студентів позитивні емоції, а також надати їм можливість проявити свої акторські та вокальні здібності, сформувати слухацьку культуру.

Сприяючи формуванню ціннісного та усвідомленого ставлення до власного вільного часу, ми скористалися і такою розважальною формою організації дозвілля як ***дискотека***, що характеризується як культурно-розважальний, танцювальний захід, який проводиться в спеціально визначеному місці. Дискотека на сьогодні залишається найбільш популярною і затребуваною формою організації дозвілля студентської молоді, що здатна синтезувати в собі найрізноманітніші види художньої творчості, любительського захоплення, створює прекрасні можливості для прояву творчої активності, розширення музичних знань та інтересів. Поряд з цим, варто зазначити, що така форма роботи дозволяє молоді реалізувати потребу у повноцінному, змістовному відпочинку і розвазі та цілком сприяє організації розважального музичного дозвілля студентів. В межах нашого дослідження ми регулярно організовували дискотеки, під час яких проводили різноманітні конкурси, зокрема: «Десятка найкращих хітів», де студенти мали можливість визначити рейтинг улюблених пісенних шедеврі; «Спів у караоке» з метою надання їм можливості проявити свої вокальні дані, заспівавши улюблену пісню; «Білий танець», під час якого, дівчата запрошували хлопців на танець, тим самим проявивши свою симпатію.

Таким чином, дискотека, як форма організації вечора відпочинку, дозволяє молоді реалізувати потребу в повноцінному змістовному дозвіллі та має особливість, що полягає у спеціально створеній атмосфері святкового середовища. Їх організація надає можливість молодому поколінню якісно розважитися, культурно відпочити, а також приємно поспілкуватися. Танці і улюблена музика є хорошим засобами для фізичної та психологічної розрядки після навчального тижня, а також зарядом позитивних емоцій. Спостерігаючи за студентами під час дискотеки варто відзначити доцільність організованих нами конкурсів, які сприяють новим знайомствам і підвищенню комунікабельності між студентами.

Серед методів виховання, що ми використовували під час реалізації даної організаційно-педагогічної умови, були вже традиційні методи емоційного впливу, серед яких – методи *слухання музики, роздумів про музику та асоціативного сприйняття музичних творів* під час проведення музичних розваг та дискотек. Окрім того, окрема увага приділялася використанню такого методу самопізнання та самовиховання, як *рефлексивні хвилинки* («хвилини самороздумів та самозанурення»), під час використання якого студенти мали змогу поміркувати над своїми музичними уподобання та їх місцем у системі власного вільного часу, їх впливом на власний особистісний розвиток.

Отже, реалізувавши означену організаційно-педагогічну умову через інтелектуально-розважальний напрям із застосуванням запропонованих форм організації дозвілля ми сподівалися отримати кінцевий результат, зокрема: створені відповідні умови для інтелектуального розвитку студентів у процесі музично-дозвіллєвої діяльності розважального характеру, а також музично-розважального комунікативного простору в умовах студентського дозвілля; вміння студентською молоддю самостійно планувати свій вільного часу шляхом організації та участі в інтелектуально-розважальних заходах музичного характеру; сформований досвід, щодо якісного та висококультурного проведення власного дозвілля засобами музичного мистецтва.

3.2.4. Залучення студентів до організації та проведення музичних соціальних проектів благодійного характеру

Вибір даної умови зумовлено виникненням нестабільної політичної та економічної ситуації в країні, яка призвела до загострення потреби у соціальній діяльності благодійного характеру. Залучаючи студентську молодь до організації та проведення музичних соціальних проектів, які мають благодійний характер, ми популяризуємо та пропагуємо благодійницьку діяльність серед молоді, виховуємо у неї розуміння та культуру благодійності, створюємо необхідні умови для виховання у студентів гуманізму, милосердя та доброчинності. Навчаючи молоде покоління творити добро, бути милосердним, виховуючи в них потребу

допомагати іншим, ми надаємо їм можливість знайти своє призначення, місце у суспільстві та соціально реалізувати себе.

Реалізація означеної організаційно-педагогічної умови через соціально-благодійний напрям передбачала:

– підготовку і проведення благодійних музичних вистав для вихованців дитячих будинків та притулків;
– благодійні музичні розваги з нагоди різних свят та лекції-концерти для вихованців дитячих будинків та притулків;
– участь в благодійному проекті «Веселий лікар» для дітей, що перебувають на лікуванні у медичних закладах міста.

Варто зазначити, що за час проведення формувального експерименту членами ЕГ для вихованців дитячих будинків було проведено низку благодійних музичних вистав та концертів, зокрема:

– *благодійні музичні вистави, присвячені Дню Святого Миколая.*

Із наближенням цього казкового свята студенти Вінницького держаного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського щороку відвідували вихованців дитячих будинків та притулків міста Вінниці та області. Так, із презентацією музичної казки Е.Бриліна «Пригоди Барвінка та Ромашки» студентська молодь завітала до дитячого будинку «Родинний дім», що розташований у смт. Вороновиця Вінницької області. Вистава відбувалися у святковому залі, де діти мали змогу із задоволенням переглянути казкові музичні сюжети. Перевтілившись у казкових героїв, студенти справляли на дітей неабияке враження; їх спів та акторська майстерність змушували дітей на мить поринути у світ казки, забувши про свої щоденні турботи. Наприкінці вистави малеча мала можливість познайомитися із дитячими музичними інструментами, що їх використовували студенти під час вистави, їх назвою та навіть спробувати себе у ролі виконавців. Світлини музичної казки представлені у Додатку М.

– *благодійні музичні розваги з нагоди різних свят та лекції-концерти.*

Наприклад – Різдво, це світле і радісне свято, якого з нетерпінням чекають і дорослі, і діти, стало приводом для чергової гостини до дітей дитячих будинків

міста Хмельницького із різдвяною розважальною програмою під назвою «Різдвяні розваги». До нашої концертної програми входило: водіння з дітьми хороводів, спів новорічних та різдвяних пісень, музичні конкурси («На краще виконання колядки», «Угадай мелодію», «Відгадай музичний ребус», «Відгадай загадку», тощо). Діти з великим задоволенням брали участь у конкурсах за що усі отримали смачні подарунки.

Сповнене великими емоціями та враженнями було проведення для вихованців дитячих будинків міста Хмельницького «Музичної гуморини», присвяченої всесвітньому дню гумору для дітей-сиріт, в процесі студенти пародіювали сучасних артистів вітчизняної естради. На сцені студенти перевтілювалися у різні образи, а діти із радістю вгадували кожен образ, підспівуючи разом зі студентами пісень. Варто зробити акцент на тому, що наприкінці гуморини діти мали можливість і себе спробувати у ролі пародистів, придумуючи власні різноманітні образи.

Залучити дітей до високого мистецтва, розширити їх музичний кругозір та сформувати слухацьку культуру ми мали на меті, коли разом зі студенти ЕГ відвідали черговий дитячий будинок міста Хмельницького із лекцією-концертом «Композитори дітям». Підростаюче покоління мало змогу ознайомитися із портретами, цікавими біографічними даними відомих композиторів, які присвятили частину своєї творчості дітям. У виконанні студентів прозвучали дитячі твори композиторів, зокрема це: російські композитори – Д. Кабалевский, П. Чайковський; українські – М. Лисенко, К. Стеценко, Я. Степовий, М. Леонтович, А. Філіпенко, Л. Дичко. Варто зазначити, що деякі із творів були вже відомі дітям, тому вони із радістю їх наспівували.

– *благодійні проекти «Веселий лікар».*

Студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, члени ЕГ впродовж кількох років регулярно приймали участь в організації та проведенні благодійної акції під назвою «Веселий лікар» для дітей, що перебували на лікуванні у медичних закладах міста. Так, студентська молодь, даруючи дітям неповторні миті подорожі у світ музичного

мистецтва, готувала концертні та святкові програми, влаштовувала різноманітні музичні розваги та конкурси, зокрема: «Угадай мелодію із кінофільму», «Назви музичний інструмент», «Відгадай загадку», «Зайвий стілець», «Конкурс на краще виконання пісні». А останнього разу на завершення студенти разом з маленькими пацієнтами заспівали пісню «Україна – це ми»! Світлини благодійного проекту представлені у Додатку Н.

Таким чином, реалізувавши дану умову через соціально-благодійний напрям із застосуванням запропонованих форм ми сподівалися отримати кінцевий результат, зокрема: вихованість у студентської молоді усвідомлення соціальної цінності власного часу та потреби залучатися до організації і проведення благодійних соціальних проектів музичного характеру для вихованців дитячих будинків, інтернатів і притулків, а також дітей, що перебувають у дитячих лікувальних закладах.

Отже, в межах даного параграфу було розкрито специфіку методики реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва, яка здійснювалася через запропоновані нами чотири напрями (культурно-просвітницький, художньо-творчий, інтелектуально-розважальний та соціально-благодійний), а також відповідно до них форми та методи позааудиторної виховної роботи.

Таким, чином, організовуючи таку системну культурно-просвітницьку, художньо-творчу, інтелектуально-розважальну та соціально-благодійну позааудиторну виховну роботу у вищому навчальному закладі педагогічного спрямування із впровадженням у виховний процес відповідних форм та методів ми отримаємо: сформовану у студентів систему знань про природу «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», їх особистісної та соціальної цінності; підвищення рівня обізнаності студентської молоді у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля; способи організації власного дозвілля взагалі та засобами музичного мистецтва зокрема; стійкий інтерес до музичного мистецтва, сформовану потребу відвідувати культурно-просвітницькі заклади та музично-

дозвіллєві заходи різного спрямування; розвинену слухацьку культуру, а також естетичний смак завдяки проведенню музичних виховних заходів, відвідування концертів, перегляду театральних вистав та у час домашнього дозвілля; формовану у студентської молоді потребу в художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва; участь студентів у художньо-творчій діяльності засобами музичного мистецтва з метою розвитку їх творчого потенціалу та створення сприятливих умов задля переживання студентами ситуації успіху у власному художньо-творчому самопрояві; створений художньо-творчий комунікативний простір в умовах позааудоторної виховної роботи у вищому навчальному закладі; створені відповідні умови для інтелектуального розвитку студентів у процесі музично-дозвіллєвої діяльності розважального характеру, а також музично-розважального комунікативного простору в умовах студентського дозвілля; вміння студентською молоддю самостійно планувати свій вільного часу шляхом організації та участі в інтелектуально-розважальних заходах музичного характеру; сформований досвід, щодо якісного та висококультурного проведення власного дозвілля засобами музичного мистецтва; вихованість у студентської молоді усвідомлення соціальної цінності власного часу та потреби залучатися до організації і проведення благодійних соціальних проектів музичного характеру для вихованців дитячих будинків, інтернатів і притулків, а також дітей, що перебувають у дитячих лікувальних закладах.

Варто зазначити, що під час проведення такого експериментального дослідження нами вже спостерігалося підвищення показників по всім напрямам. Аналізу числових показників буде присвячений наступний параграф.

3.3. Динаміка ефективності виховання у студентів педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтв

Із метою аналізу динаміки рівня вихованості культури дозвілля студентської молоді за результатами формувального етапу педагогічного експерименту нами було проведено контрольний етап дослідження, у ході якого ми повторно скористалися діагностичними методиками, що були використані під час

констатувального етапу експериментального дослідження. Так, для з'ясування рівня знань студентів щодо сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», особистої та соціальної їх цінності, а також обізнаності у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля (когнітивно-раціональний критерій), на *першому субетапі* ми знову скористалися опитувальником, побудованим за технологією Методики дослідження незакінчених речень Сакса й Леві.

Порівняльний аналіз зрізів констатувального та контрольного етапів нашого дослідження виявляє помітну динаміку в ЕГ з приводу опанування студентами знаннями щодо сутності природи вільного часу та дозвілля, їх особистісної та соціальної цінності. Варто зазначити, що рівень обізнаності цих студентів значно підвищився завдяки розширенню світогляду їх у сфері дозвіллєвої діяльності під час роботи проблемної групи, коли здійснювалося обговорення актуальних проблем вільного часу та дозвілля людини. Так, якщо на констатувальному етапі міркування учасника ЕГ, який був віднесений до IV групи (студенти, які не розкрили сутність даного поняття), з приводу сутності поняття «вільний час» виглядали так: *«час, який є вільним у житті людина»*, то на контрольному етапі експериментального дослідження спостерігаються позитивні зміни у його судженнях, а саме: *«вільний час – це вільний від навчання або роботи час, який спрямований на задоволення особистісних потреб»* (II група). Також варто відзначити і позитивну динаміку членів ЕГ, що на констатувальному етапі були віднесені до III групи (студенти, які частково розкрили сутність даного поняття). Так, якщо на контрольному етапі було дано визначення даному поняттю у формулюванні: *«це час, в який людина займається хобі, різними іншими захопленнями, тільки не роботою»*, то на контрольному етапі: *«це позаробочий та позанавчальний вільний від обов'язкових справ час, який спрямований на реалізацію особистих потреб та уподобань: відвідування гуртків та колективів художньої самодіяльності, відвідування театрів, концертів тощо»* (I група).

Поряд з цим позитивні зміни відбулися і у судженнях членів ЕГ з приводу сутності природи «дозвілля». Наприклад: студенти, які на констатувальному етапі

не дали означення даному поняттю взагалі і були віднесені до V групи, на контрольному потрактували його наступним чином: *«дозвілля – це частина вільного часу, який особистість проводить з метою реалізації своїх уподобань»*, або *«частина вільного часу, яка призначена для всебічного розвитку особистості»* (II група). В той же час у КГ під час другого зрізу ми не спостерігали значних змін у формулюванні студентам визначень досліджуваних понять.

Результати *першого підетапу* контрольного етапу нашого педагогічного експерименту по виявленню рівня обізнаності студентів з природою вільного часу та дозвілля особистості за «Методикою дослідження не закінчених речень Сакса і Леви» подані у таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1.

Порівняльна таблиця результатів визначення студентами сутності понять «вільний час» та «дозвілля» за результатами контрольного експерименту, %

№ п/п	Рівні усвідом-лення сутності термінів	Експериментальна група				Контрольна група			
		«Вільний час»		«Дозвілля»		«Вільний час»		«Дозвілля»	
		Конст. етап	Контр. етап	Конст. етап	Контр. етап	Конст. етап	Контр. етап	Конст. етап	Контр. етап
1.	*Високий рівень*	14,68	25,69	10,09	23,85	15,60	16,05	10,09	10,55
2.	*Середній рівень*	49,54	62,38	44,04	51,38	49,78	51,38	30,28	31,19
3.	*Низький рівень*	35,78	11,93	45,87	24,77	34,80	32,57	59,63	58,26

Аналогічні зміни відбулися і в усвідомленні студентами сутності поняття «культура дозвілля». Порівнюючи дані зрізів констатувального та контрольного етапів дослідження хочемо зазначити, що попри гранично низькі рівні (відсутній високий рівень) розкриття студентами сутності явища «культура дозвілля» за результатами констатувального етапу, коли у своїх відповідях вони описували

швидше поняття «дозвілля» ніж «культуру дозвілля», результати контрольного етапу в ЕГ показав суттєві зміни. Так, трактуючи поняття «культура дозвілля», студенти вказували на такі її складові, як ступінь обізнаності із різними формами організації власного дозвілля; рівень майстерності у володіння вмінням не лише планувати свій час, а використовувати його на власний розвиток і розширення кругозору; збільшення частки часу, спрямованого на творчу самореалізацію тощо. Так, порівнюючи судження учасника ЕГ, який на констатувальному етапі експериментального дослідження був віднесений до 5 групи (студенти, які не дали означення поняттю взагалі), варто відзначити позитивні зміни на контрольному, де культуру дозвілля визначається вже як *«обізнаність особистості із різними формами дозвіллєвої діяльності, а також участь в їх організації та проведенні»* (III група). Аналогічні зміни відбулися у міркуваннях членів ЕГ, які були віднесені IV групи (студенти, які не розкрили сутність даного поняття), наприклад: *«культура дозвілля – це вільний час, який людина використовує для свого культурного збагачення»* – тобто, на констатувальному етапі замість поняття «культура дозвілля» студент розкриває поняття «дозвілля», тоді як на контрольному – *«культура дозвілля – це спосіб організації свого вільного часу, який має бути наповнений змістом задля всебічного розвитку особистості»* (II група).

Таблиця 3.3.2.

Порівняльна таблиця результатів визначення сутності поняття «культура дозвілля» студентами ЕГ та КГ, %

№ п/п	Рівні усвідомлення сутності термінів	Визначення сутності поняття «культура дозвілля»				Динаміка	
		ЕГ		КГ		ЕГ	КГ
		Конст. етап	Контр. етап	Конст. етап	Контр. етап		
1.	Високий рівень	0	13,76	0	1,83	+13,76	+1,83
2.	Середній рівень	29,36	40,38	30,28	31,19	+11,02	+0,91
3.	Низький рівень	70,64	45,86	69,72	66,98	–24,78	–2,74

Порівняльні результати визначення студентами ЕГ та КГ сутності поняття «культура дозвілля» представлено у вище поданій таблиці 3.3.2.

Результати обстеження за когнітивно-раціональним критерієм студентів контрольної й експериментальної груп до та після формувального експерименту, %

№ п/п	Рівні	ЕГ		КГ		Динаміка	
		до	після	до	після	ЕГ	КГ
1.	Високий рівень	8,26	22,02	9,17	9,63	+13,76	+0,46
2.	Середній рівень	34,86	44,95	34,86	36,24	+10,09	+1,38
3.	Низький рівень	56,88	33,03	55,96	54,13	–23,85	–1,83

Завданням *другого субетапу* контрольного експерименту було проаналізувати зміни в основних мотиваційно-ціннісних характеристиках організації власного дозвілля та ступені сформованості потреби студентської молоді брати участь в музично-дозвіллєвих заходах різного характеру (мотиваційно-ціннісний критерій). Задля реалізації означеної мети студентам було знову запропоновано написати міні-твір (роздуми) на тему: «Проблема вільного часу у житті сучасної людини», де вони мали висловити свою думку з даного питання, розкрити свої світоглядні позиції на проблему вільного часу, ціннісні судження, переконання та власні мотиви. Порівнюючи дані, варто відзначити позитивну динаміку стосовно думок та міркувань учасників ЕГ. Аргументовані судження з приводу цієї проблеми доводять високий рівень усвідомлення студентами цінності вільного часу та дозвілля. Варто відзначити позитивні моменти, які прослідковувалися у їх відповідях, де вони визначають «вільний час», як «*найважливішу сферу життєдіяльності людини*», роблячи акцент на необхідності «*його належної організації та обґрунтованому врегулюванні відповідно до своїх можливостей*». Привертає увагу у відповідях студентів і те,

що вони, на відмінну від попереднього зрізу, у своїх творах піднімають питання щодо свідомого та змістовного вибору дозвіллєвих занять. Так, порівнюючи судження учасника ЕГ, який на констатувальному етапі експериментального дослідження був віднесений до 3 групи (низький рівень обізнаності студентської молоді щодо основних мотиваційно-ціннісних характеристик самоорганізації власного дозвілля) і не розкрив суть даної проблеми зазначаючи лише те, що *«Ця проблема є досить поширеною, оскільки весь наш вільний час ми витрачаємо на роботу, або навчання»,* на контрольному був переконливіший у своїх міркуваннях стверджуючи, що *«Вільний час є важливою сферою життя людини, в якій відбувається фізичне, духовне формування та становлення особистості, але відсутність вибору занять призводить до неефективного його використання»* (I група). Поряд з цим, учасник ЕГ, що на констатуючому етапі експериментального дослідження був віднесений до II групи (середній рівень обізнаності студентської молоді, щодо основних мотиваційно-ціннісних характеристик самоорганізації власного дозвілля), частково розкрив суть даної проблеми, акцентуючи свою увагу лише на нестачі вільного часу для здійснення хороших справ та задумів з різних причин, на контрольну етапі максимально ґрунтовно, змістовно та логічно розкрив ціннісну складову даної проблеми та навів доречні приклади *(«Вільний час є однією із сфер людини. Від сформованих звичок та цінностей залежить вибір того чи іншого способу проведення дозвілля. Варто зазначити, що не організований належним чином вільний час несе в собі велику небезпеку в антикультурному його проведенні. Тому його врегулювання має бути обґрунтованим із використанням усіх наявних можливостей. Свій вільний час потрібно проводити з користю, обираючи такі форми роботи, як: відвідування різноманітних концертів, участь у хорах, ансамблях, тощо».*

Загалом, якщо за результатами констатувального зрізу високий рівень мотиваційно-ціннісних характеристики самоорганізації студентами власного дозвілля показали 19,27% студентів, то за результатами контрольного – 33,03% студентів (динаміка становить + 13,76%). Якщо за результатами констатувального зрізу середній рівень показали 34,86% студентів то за результатами контрольного

– 44,04% студентів (динаміка становить + 19,18%). Якщо за результатами констатувального зрізу низький рівень показали 45,87% студентів то за результатами контрольного – 22,93% студентів (динаміка становить – 22,91%).

Поряд з цим, у студентів КГ не відбулося значних змін, хоч у порівняні із попередніми судженнями прослідковується не значна динаміка зміни їх думок, в процесі яких вони зазначають на необхідності його раціонального використання. Загалом, якщо за результатами констатувального зрізу високий рівень показали – 20,18% студентів, то за результатами контрольного – 21,10% студентів (динаміка становить + 0,92%). Якщо за результатами констатувального зрізу середній рівень показали 34,86% студентів, то за результатами контрольного – 35,32% студентів (динаміка становить + 0,46%). Якщо за результатами констатувального зрізу низький рівень показали 44,96% студентів, то за результатами контрольного – 43,58% студентів (динаміка становить – 1,37%).

Поряд з цим, аналіз порівняльних даних щодо ступеню сформованості потреби студентської молоді брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру також дає можливість стверджувати про позитивні зміни стосовно думок та міркувань учасників ЕГ. Варто відзначити значні позитивні моменти, які прослідковувалися у їх відповідях, де вони вбачають потребу не для того, щоб «зайнятися улюбленою справою, розважитися», а з метою «всебічного розвитку». У зв’язку з цим, більша частина респондентів наголошують на необхідності відвідування різноманітних гуртків, колективів художньої самодіяльності, концертів, а також театральних вистав.

Так, якщо за результатами констатувального зрізу високий рівень ступеню сформованості потреби студентської молоді брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру показали 13,76% студентів, то за результатами контрольного – 28,44% студентів (динаміка становить + 14,68%). Якщо за результатами констатувального зрізу середній рівень показали 22,02% студентів, то за результатами контрольного – 35,78% студентів (динаміка становить + 13,76%). Якщо за результатами констатувального зрізу низький рівень показали

аж 64,22% студентів, то за результатами контрольного – лише 35,78% студентів (динаміка становить – 28,44%).

Варто відзначити не значні зміни, що відбулися у міркуваннях студентів КГ. Так, за результатами констатувального зрізу високий рівень показали – 14,22% студентів, то за результатами контрольного – 15,60% студентів (динаміка становить + 1,38%). Якщо за результатами констатувального зрізу середній рівень показали 22,48% студентів, то за результатами контрольного – 23,39% студентів (динаміка становить + 0,91%). Якщо за результатами констатувального зрізу низький рівень показали 63,30% студентів, то за результатами контрольного – 61,01% студентів (динаміка становить – 2,29%).

Таблиця 3.3.3.

Результати обстеження за мотиваційно-ціннісним критерієм студентів контрольної й експериментальної груп до та після формувального експерименту, %

№ п/п	Рівні	ЕГ		КГ		Динаміка	
		до	після	до	після	ЕГ	КГ
1.	Високий рівень	16,51	30,27	16,97	17,43	+13,76	+0,46
2.	Середній рівень	28,44	46,79	28,44	29,36	+18,35	+0,92
3.	Низький рівень	55,05	22,94	54,59	53,21	–32,11	–1,38

Метою *третього субетапу* контрольного етапу нашого педагогічного експерименту дослідження було з’ясування змін у реальному стані студентського дозвілля та здатності членів ЕГ та КГ організовувати власне дозвілля взагалі та засобами музичного мистецтва зокрема через аналіз якісних та кількісних змін їх безпосередньої участь в організації та проведенні музично-дозвіллєвих заходів.

Порівняльний аналіз експериментальних даних щодо значущості різних напрямів та видів дозвіллєвої діяльності дозволяє виявити позитивні зміни у членів ЕГ. Зокрема, замість роботи з комп’ютером у рейтинговій таблиці першу позицію посіла культурно-просвітницька діяльність, що свідчить про динамічні

зміни, зумовлені ефективністю культурно-просвітницького напряму виховної роботи під час проведення формувального етапу дослідження (нагадаємо, що за результатами попереднього зрізу культурно-просвітницька діяльність посіла шосте місце у рейтинговій таблиці). Достовірність отриманих даних підтвердилася і тим, скільки часу студенти приділяють означеним видам дозвіллєвої діяльності. Анкетування засвідчило, що після проведення формувального етапу експериментального дослідження студенти більше часу стали приділяти таким формам музично-дозвіллєвої діяльності. Так, якщо за результатами констатувального експерименту тривалість часу проведення культурно-просвітницького дозвілля більшість студентів оцінювали, у кращому випадку, в 3 бали («не дуже багато»), то за результатами контрольного – в 4 бали («багато вільного часу») та 5 балів («увесь вільний час»).

На жаль, художньо-творча та суспільно-громадська діяльність продовжують залишатися на передостанніх позиціях рейтингової таблиці, проте по кожному із них ми констатували приріст +13,76% та +21,10% відповідно. Зміни, що відбулися в суспільно-громадській діяльності, ми пояснюємо активним залученням студентів до організації та проведення благодійних вистав та музичних розваг для дітей-сиріт та вихованців дитячих будинків. Формування досвіду такої роботи сприяло зростанню бажання продовжувати займатися волонтерською діяльністю, про що неодноразово заявляли студенти впродовж нашого експерименту. Підвищення цього виду діяльності на декілька щаблів рейтингової таблиці свідчить про активну роботу зі студентами під час впровадження методики, яка передбачала включення студентів у підготовку та проведення соціально-благодійних проектів. Поряд з цим, у КГ відбулися незначні зміни стосовно таких видів діяльності, як суспільно-громадський, що обумовлено великою популярністю і необхідністю займатися волонтерською діяльністю в умовах сьогодення. Тому показники цього виду дещо збільшилися, в той час, як спортивно-оздоровча діяльність зменшилася у відсотках. Це, на нашу думку, обґрунтовується, тим, що студенти просто лінуються відвідувати спортивні

майданчики та секції. Порівняльні результати цього виду опитування на контрольному етапі представлено у Таблиці 3.3.4.

Таблиці 3.3.4.

Зведена таблиця результатів анкетування, %

№ п\п	Види діяльності	ЕГ			КГ		
		Конст. етап	Контр. етап	Динаміка	Конст. етап	Конт. етап	Динаміка
1.	Культурно-просвітницька діяльність	27,52	51,38	+23,86	28,44	29,36	+0,92
2.	Комунікативна діяльність	39,45	39,45	+0	39,45	38,99	
3.	Робота з комп'ютером	50,46	36,70	–13,76	55,96	58,26	+2,3
4.	Науково-пізнавальна діяльність	28,44	37,61	+9,17	28,44	28,90	+0,46
5.	Спортивно-оздоровча діяльність	35,78	35,78	+0	36,24	38,53	+2,29
6.	Суспільно-громадська діяльність	13,76	34,86	+21,10	14,68	16,97	+2,29
7.	Художньо-творча діяльність	12,84	26,60	+13,76	13,30	15,14	+1,84
8.	Розважальна діяльність	36,70	22,93	–13,77	37,15	39,45	+2,30

Окрім того, результати контрольного зрізу засвідчили суттєві зміни у мотивах, що ними студенти обумовлюють вибір тих чи інших дозвіллєвих занять. У порівняні з констатувальним етапом, де домінувало бажання *«розважитися, відпочити»*, на контрольному етапі ми спостерігаємо домінування пізнавальних мотивів, зокрема: *«реалізувати свій потенціал»* та *«бути корисним суспільству»*. Така мотивація студентської молоді, на нашу думку, з одного боку обумовлюється сучасним становище в країні, коли конче необхідна підтримка один одному та допомога у будь який спосіб, тоді як з іншого – наше робота з

організації соціально-благодійного напряму виховної роботи, у ході якої студенти було неодноразово залучені до організації та проведення музичних вистав та розваг для дітей, що перебувають у дитячих будинках, притулках, а також лікувальних закладах. Також варто зазначити, що у відповідях студентів з'явився новий мотив, а саме: *«заради духовного розвитку».* Саме таке твердження є вагомим доказом того, що студентська молодь переоцінила свої життєві цінності і намагається жити у гармонії із собою та світом, формуючи у собі ті риси та життєві установки, що становлять її ідеал.

Також результати контрольного зрізу засвідчили позитивну динаміку у здатності студентської молоді до аналізу ефективності обраних нею форм організації свого дозвілля. У порівнянні із констатувальним, де більша частина респондентів оцінила свою здатність у 3б. («здатний до аналізу на середньому рівні» – 45% опитаних) та 2б. («здатні до аналізу на низькому рівні» – 40%.), на контрольному етапі педагогічного експерименту 35% опитуваних ЕГ зазначили, що «здатні аналізувати ефективність обраних ними форм дозвілля на високому рівні» (5б.); 43% – на достатньому рівні (4б) і, лише, 22% – на середньому рівні. Жоден із студентів ЕГ не зазначив, що зданий до аналізу на низькому рівні (2б.).

Поряд з цим, аналогічні зміни відбулися і у оцінюванні респондентів свого рівня культури дозвілля. Так, у порівнянні з контатувальним етапом педагогічного експерименту, де більша частина студентів наголосили на низькому рівні культури дозвілля (2б.), а це аж 65%, на контрольному ми маємо можливість спостерігати досить позитивну динаміку. Зокрема, 32% респондентів оцінюють свою культуру дозвілля у високий рівень (5б.); 48% – у достатній і 20% – у середній, в той час як низький рівень відсутній взагалі (2б.).

Така позитивні динаміка обумовлюється, на нашу думку, участю студентської молоді у різноманітних цікавих, змістовних формах дозвіллєвої діяльності (участь у проблемній групі, музичних вітальнях, колективах художньої самодіяльності, концертній діяльності, відвідування концертів, тощо), що, в свою чергу, сприяло підвищенню її здатності до аналізу їх ефективності та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля.

Метою *четвертого субетапу* контрольного експериментального педагогічного дослідження було отримати додаткову інформацію про участь студентської молоді в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема, а також їх уміння здійснювати самоаналіз ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля. *запропонувавши їм створити* колажів на тему: «Мій вільний час». Порівняння результатів аналізу продукту художньо-творчої діяльності студентів засвідчив:

– появу нових форм організації дозвілля, яких ми не спостерігали у їхніх продуктах творчості на констатувальному етапі, зокрема – музичного характеру, серед яких «участь у роботі колективів художньої самодіяльності», «конкурсах», «відвідування концертів», «екскурсії до театрів», «участь у благодійності»;
– зменшення, в порівнянні з констатуючим експериментом, кількості образів, що символізували «Шопінг», «Прогулянки з друзями», «Відвідування дискотек», «Догляд за зовнішнім виглядом», «Соціальна мережа», «Розмови по телефону». Беззаперечно, такі позитивні зміни відбулися тому, що наша студентська молодь переоцінила особисту та соціальну цінність вільного часу, дозвілля та культури дозвілля, стала брати участь в організації та проведенні різноманітних музично-дозвіллєвих заходів різного характеру.

Поряд з цим, результати КГ суттєво не різняться із результатами констатувального етапу. Єдиним позитивний моментом стало те, що студенти у своїх колажах зазначили такий вид діяльності, як «Відвідування театрів», що знаходиться на сьомій сходинці рейтингової таблиці. Це, на нашу думку, обґрунтовується тим, що проведення формувального етапу дослідження активізували інтерес інших студентів до музичного мистецтва через дружні стосунки, що мали учасники ЕГ з КГ, оскільки така робота кураторів мала б мати відповідний вплив і раніше. Зведені результати аналізу арт-колажів представлені у таблиці 3.3.5.

Таблиця 3.3.5.

Рейтинг видів дозвіллєвої діяльності студентів ЕГ та КГ за результатами арт-колажу на тему: «Мій вільний час», %

№ п\п	Види діяльності	ЕГ			КГ		
		Конст. етап	Контр. етап	Динаміка	Конст. етап	Контр. етап	Динаміка
1.	Шопінг	50,46	11,01	–39,45	51,38	52,29	+0,91
2.	Прогулянка з друзями	49,54	18,35	–31,19	49,54	-	-
3.	Відвідування дискотек	41,28	43,12	+1,84	42,20	44,49	+2,29
4.	Догляд за зовнішнім виглядом	39,45	-	-	40,37	39,91	–0,46
5.	Соціальна мережа	38,53	-	-	39,45	40,37	+0,92
6.	Розмови по телефону	32,11	22,01%	–10,10	32,11	31,19	–0,92
7.	Заняття спортом	29,36	-	-	30,27	-	-
8.	Відпочинок у колі рідних	28,44	18,35	–10,09	29,36	30,73	+1,37
9.	Перегляд фільмів	22,02	11,01	–11,01	22,93	20,64	–2,29
10.	Читання художньої літератури	22,02	20,18	–1,84	22,02	23,39	+1,37
11.	Відпочинок на свіжому повітрі	20,18	-	-	20,64	21,10	+0,46
12.	Участь у колективах художньої самодіяльності	-	60,55	+60,55	-	-	-
13.	Участь у конкурсах	-	59,63	+59,63	-	-	-
14.	Участь у концертах	-	57,80	+57,80	-	-	-
15.	Екскурсії до театрів	-	54,13	+54,13	-	-	-
16.	Участь у благодійності	-	43,12	+43,12	-	-	-

Таблиця 3.3.6.

Результати обстеження за рефлексивно-діяльнісним критерієм студентів контрольної й експериментальної груп до та після формувального експерименту, %

№ п/п	Рівні	ЕГ		КГ		Динаміка	
		до	після	до	після	ЕГ	КГ
1.	Високий рівень	11,93	25,69	12,84	14,22	+13,76	+1,36
2.	Середній рівень	18,35	50,46	18,35	20,64	+32,11	+2,29
3.	Низький рівень	69,72	23,85	68,81	65,14	–45,87	–3,67

Підбиваючи підсумки результатів контрольного етапу експериментального дослідження, варто відзначити позитивні зміни у ЕГ, серед яких:

- зростання рівня знань студентами щодо сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистісної та соціальної цінності;
- зростання рівня обізнаності студентської молоді у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля;
- зміна мотиваційних характеристик самоорганізації студентською молоддю власного дозвілля;
- сформувалася здатність респондентів організовувати власне дозвілля взагалі і засобами музичного мистецтва зокрема;
- сформувалася здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля.

Результати аналітичної роботи надають всі підстави для визначення характеристик культури дозвілля членів ЕГ та КГ у відповідності до визначених нами критеріїв. З цією метою для характеристики отриманої сукупності значень та визначення числових показників рівнів вихованості культури дозвілля ми знову обчислили *середню арифметичну величину*, яка дозволила узагальнити кількісні ознаки низки однорідних показників кожного учасника дослідження. Отримані в

результаті статистичної обробки емпіричних даних показники надають всі підстави для визначення наступних рівнів вихованості культури дозвілля респондентів:

Високий рівень продемонстрували студенти, які глибоко розуміються із сутністю природи «вільного часу» і «дозвілля» та усвідомлюють їх особистісну і соціальну цінність. Студенти цього рівня досить обізнані із ефективними способами організації власного вільного часу та дозвілля, цікавими і змістовними формами музичного дозвілля, повною мірою мотивують самоорганізацію власного дозвілля, відчувають потребу у художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва, беручи активну участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру. Вони, у повній мірі аналізують ефективності обраних форм організації власного дозвілля, а також здійснюють адекватну самооцінку рівня прояву власної культури дозвілля. До цього рівня нами було віднесено 25,99% студентів ЕГ та 18,81% КГ.

Середній рівень продемонстрували студенти, які частково обізнані із сутністю природи вільного часу та дозвілля, а також їх особистісної та соціальної цінності. Вони не в повному обсязі володіють інформацією щодо різноманітних форм цікавого, змістовного дозвілля, зрідка проявили бажання у художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва, а також участь в музично-дозвіллєвих заходах різного характеру. Поряд з цим, як засвідчили результати експерименту, студенти не завжди здатні до аналізу ефективності обраних форм організації дозвілля, завищуючи самооцінку рівня прояву власної культури дозвілля. До цього рівня нами було віднесено 47,40% студентів ЕГ та .23,85% КГ.

Низький рівень продемонстрували студенти у котрих відсутні: рівень знань щодо сутності природи вільного часу та дозвілля, а також бажання взагалі замислюватися про їх особистісну та соціальну цінність. Вони не вміють організовувати власне музичне дозвілля та не виявили потреби в участі у будь-яких музично-дозвіллєвих заходах. Студенти цього рівня не здійснили аналіз ефективності обраних форм організації власного дозвілля та не оцінили свій

рівень прояву культури дозвілля. До цього рівня нами було віднесено 26,61% студентів ЕГ та 57,34% КГ.

Порівняльні результати зведених, сукупних показників ЕГ рівнів вихованості у студентів експериментальної групи культури дозвілля представлено у рисунку 3.3.1.

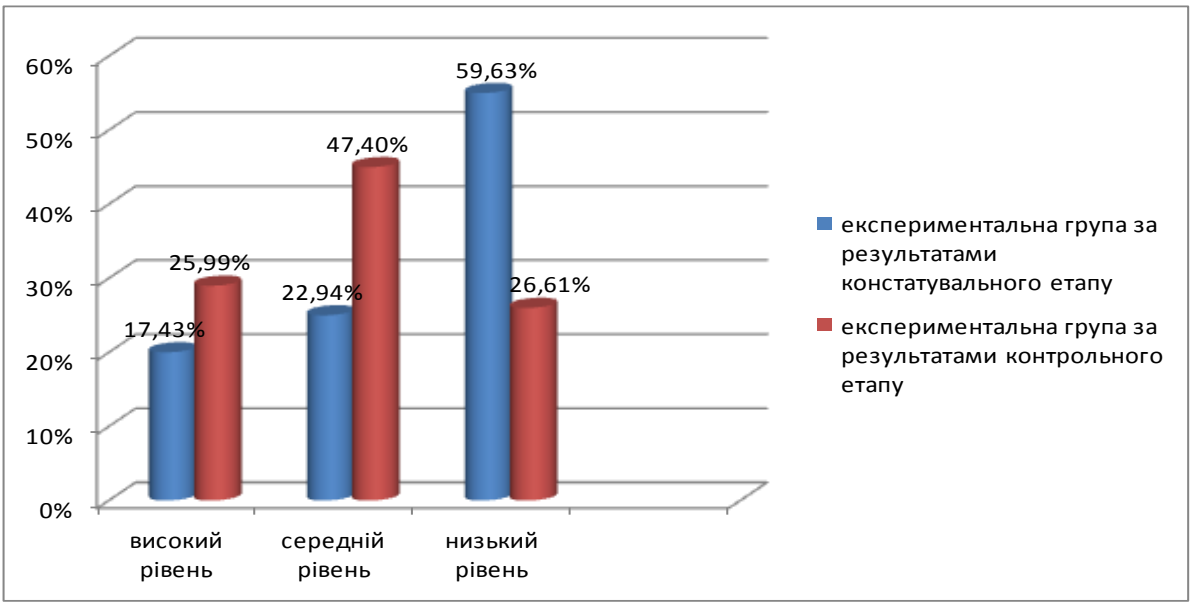

Рисунок 3.3.1. *Порівняльні результати вихованості культури дозвілля у студентів експериментальної групи*

Порівняльні результати рівнів вихованості культури дозвілля у студентів контрольної групи представлено у рисунку 3.3.2.

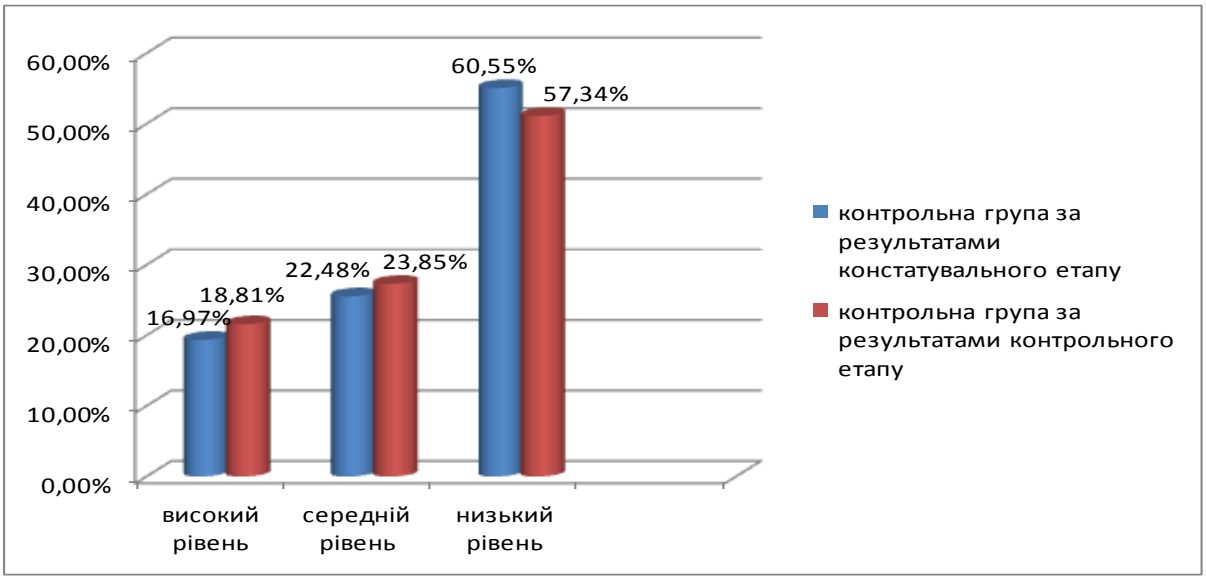

Рис. 3.3.2. *Порівняльні результати вихованості культури дозвілля у студентів контрольної групи*

Таблиця3.3.7.

Динаміка виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва, %

Рівні вихованості культури дозвілля	Експериментальна група		Динаміка,%	Контрольна група		Динаміка, %
	початок експерименту	кінець експерименту		початок експерименту	кінець експерименту	
	%	%		%	%	
Високий	17,43	25,99	+8,56	16,97	18,81	+1,84
Середній	22,94	47,40	+24,46	22,48	23,85	+1,37
Низький	59,63	26,61	–33,02	60,55	57,34	–3,21

Для перевірки результативності експериментальної методики ми скористалися t-критерієм Стьюдента. Усі розрахунки представлені в Додатку Р.

Отже, порівняльний аналіз рівнів вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля свідчить, що впровадження розроблених нами організаційно-педагогічних умов сприяє як кількісним, так і якісним змінам у їх розвитку. Такі зміни демонструють позитивну динаміку в зростанні рівня знань студентами щодо сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистісної та соціальної цінності; обізнаності студентської молоді у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля; посиленні мотиваційних характеристик самоорганізації студентською молоддю власного дозвілля; їх здатності організовувати власне дозвілля взагалі та засобами музичного мистецтва зокрема, а також здійснювати аналіз ефективності обраних форм організації власного дозвілля.

Таким чином, впровадження запропонованого нами методичного інструментарію на основі музичного мистецтва та організаційно-педагогічні умови, які забезпечують успішність його організації у позааудиторному

виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу є основою виховання культури дозвілля студентської молоді.

Аналіз отриманих результатів, порівняння результатів діагностичних процедур засвідчили суттєве зростання рівня вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля в експериментальній групі внаслідок цілеспрямованого педагогічного впливу, що свідчить про ефективність організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

Висновки до розділу 3

1. Запропонована нами модель виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного є цінною саме у вдало визначених організаційно-педагогічних умовах, принципах, методах, напрямах та формах дозвіллєвої діяльності, які дозволять так організувати позааудиторну виховну роботу, щоб максимально врахувати інтереси сучасної студентської молоді у відповідності до їх нахилів та уподобань. Системне та цілеспрямоване залучення студентів до кращих шедеврів музичного мистецтва, знайомство із життєвим та творчим шляхом композиторів, диригентів та митців забезпечить вплив на їх ціннісну сферу та формування досвіду системної організації власної дозвіллєвої діяльності з метою раціонального використання вільного часу, а участь у соціальних проектах благодійного характеру створить необхідні умови для виховання у молоді гуманізму, милосердя та доброчинності. Це все, беззаперечно, сприятиме її високому рівню культури дозвілля, усвідомленню особистої та соціальної цінності власного вільного часу, обізнаністю із ефективними способами організації власного дозвілля та здатністю до його організації засобами музичного мистецтва з метою власного духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкування і творчої самореалізації.

2. Розкриваючи специфіку реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва варто зазначити, що нами така робота

здійснювалася через чотири напрями (культурно-просвітницький, художньо-творчий, інтелектуально-розважальний та соціально-благодійний), кожен з яких передбачав використання своїх форм та методів виховної роботи. Так, організовуючи системну культурно-просвітницьку, художньо-творчу, інтелектуально-розважальну та соціально-благодійну позааудиторну виховну роботу у вищому педагогічному навчальному закладі із впровадженням у виховний процес відповідних форм та методів ми отримали: сформовану у студентів систему знань про природу вільного часу та дозвілля людини, його особистісну і соціальну цінність, способи організації власного дозвілля взагалі та засобами музичного мистецтва зокрема; стійкий інтерес до музичного мистецтва, сформовану потребу відвідувати культурно-просвітницькі заклади та музично-дозвіллєві заходи різного спрямування; розвинену слухацьку культуру, а також естетичний смак завдяки проведенню музичних виховних заходів, відвідування концертів, перегляду театральних вистав та у час домашнього дозвілля; формовану у студентської молоді потребу в художньо-творчій самореалізації засобами музичного мистецтва; участь студентів у художньо-творчій діяльності засобами музичного мистецтва з метою розвитку власного творчого потенціалу та власного художньо-творчого самопрояву; вміння студентською молоддю самостійно планувати свій вільного часу шляхом організації та участі в інтелектуально-розважальних заходах музичного характеру; сформований досвід щодо якісного та висококультурного проведення власного дозвілля засобами музичного мистецтва; усвідомлення соціальної цінності власного часу та потреби залучатися до організації і проведення благодійних соціальних проектів музичного характеру для вихованців дитячих будинків, інтернатів і притулків, а також дітей, що перебувають у дитячих лікувальних закладах.

3. За результатами аналітичної роботи контрольного (заключного) етапу експериментального дослідження, метою якого було виявлення динаміки вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва, ми можемо констатувати позитивну динаміку за усіма критеріями та показниками у членів експериментальної групи.

Студентів, які виявили високий рівень вихованості культури дозвілля у ЕГ під час констатувального обстеження було 17,43%, а під час контрольного – 25,99%, тобто відбулася позитивна динаміка (+ 8,56%), в той час як в КГ частка студентів, що були віднесені до високого рівня збільшилася з 16,97% до 18,81% (позитивна динаміка становить + 1,84%). До формувального етапу експериментального дослідження у 22,94% студентів ЕГ і 22,48% студентів КГ виявили середній рівень вихованості культури дозвілля, тоді як після завершення формувального експерименту в ЕГ таких студентів виявилося 47,40% (позитивна динаміка + 24,46%), а в КГ – 23,85% (позитивна динаміка + 1,37). Поряд з цим, низький рівень вихованості культури дозвілля у ЕГ притаманний лише 26,61% студентів (до експерименту – 59,63%) – позитивна динаміка – 33,02%, в той час як учасникам КГ 57,34% (до експерименту 60,55%) – позитивна динаміка лише – 3,21%.

Таким чином, опрацювавши підсумкові дані, ми отримали суттєві статистичні вірогідні відмінності між результатами другого зрізу в ЕГ та КГ. Аналіз отриманих результатів, порівняння якості виконання діагностичних процедур студентів ЕГ і КГ після формувального етапу експерименту показали прогнозовані результати рівня вихованості культури дозвілля в КГ саме у наслідок реалізації використання організаційно-педагогічних умов та застосування методичного інструментарію.

Основні результати досліджень по розділу представленні у статтях [19; 20].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Розгляд проблеми виховання в контексті об’єкта наукової рефлексії в педагогічній спадщині минулого та сучасності засвідчив значну увагу до цього питання з боку філософів, педагогів різних історичних епох, які цей процес розглядають як мистецтво, застосування якого повинно удосконалюватися багатьма поколіннями, розвиваючи людську природу так, щоб вона досягала свого призначення. Початок XXI століття характеризується зміною освітніх парадигм, за яких увага освітян зосередилася на питаннях створення відповідних умов для саморозвитку і самовираження молодого покоління, а виховний процес ґрунтується на засадах демократизму, де розвиток особистості здійснюється вільно, без примусу, з усвідомленням самоцінності кожної особистості як суб’єкта своєї життєдіяльності.

Здійснений ретроспективний аналіз наукових праць із проблем вільного часу та дозвілля людини дозволив констатувати, що «вільний час – це частина позанавчального часу, атрибутивною ознакою якого є вільна діяльність за власним вибором », тоді як «дозвілля – це частина вільного часу, використання якого пов’язане з активним освоєнням культурних цінностей, розважальною діяльністю та фізичною активністю». Виходячи із тлумачення даних термінів варто зазначити, що саме організація вільного часу є значним фактором впливу на формування дозвіллєвої культури дітей та дорослих. Не зважаючи на зовнішню подібність, поняття «вільний час» не можна підміняти поняттям часу «відпочинку». Вільний час може проводитися у формі дозвілля, але повністю до нього не зводиться, оскільки у дозвіллєвий сфері відбувається залучення до життєвих цінностей, звеличуються універсальні потреби і здібності, здійснюється багатогранна соціально-значима життєдіяльність, вільне виявлення здібностей людини. Пріоритетним у дозвіллєвий діяльності науковці вважають саме активну участь людини у створенні культурно-освітніх цінностей, а не просто їх споживання.

Аналіз наукових праць присвячених питанням теоретико-методологічних засад організації дозвіллєвої діяльності дітей та молоді засвідчив наявність у їх

змісті понять «культура дозвілля» та «дозвіллєва культура особистості», трактування яких дало можливість для формування нами власного бачення цього явища. Так, у межах нашого дослідження поняття «культура дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів» ми розглядаємо як інтегративну особистісну якість, що характеризується усвідомленням особистісної та соціальної цінності вільного часу і дозвілля, обізнаністю з ефективними формами дозвіллєвої діяльності та спроможністю організовувати власне дозвілля з метою духовного розвитку, самовдосконалення, відпочинку, спілкування і творчої самореалізації.

Окрім того, в межах роботи здійснено дослідження специфіки реалізації виховного потенціалу музичного мистецтва в зарубіжній і вітчизняній педагогічній теорії та практиці. Доведено, що мистецтво, як засіб реалізації «верховинних цінностей шляхом культивування вищих людських якостей», завжди було «значною цінністю, що прикрашає життя людини, робить її шляхетною, збагачуючи духовний світ». Виховний потенціал мистецтва, взагалі і музичного, зокрема, є потужним інструментом впливу на свідомість і самосвідомість молодої людини. Саме мистецтво справляє на людину цілісний і особистісний вплив, який, передусім, визначається включенням у процес художнього сприймання всієї особистості людини через взаємодію в художньому переживанні всіх рівнів її психіки: відчуттів, почуттів, уявлень, інтелекту, пам’яті, інтуїції тощо.

Здійснений аналіз теоретичних та методологічних засад музичного виховання дозволив визначити його специфіку та сутність через призму таких його категорій, як мета, завдання, принципи, форми, методи музичного виховання та обґрунтувати цінність музичного мистецтва в системі чинників виховання культури дозвілля студентської молоді.

2. Із метою вивчення реального стану вихованості культури дозвілля студентів вищих педагогічних навчальних закладів під час констатувального етапу педагогічного експерименту ми визначили критерії та показники: когнітивно-раціональний, що відображає рівень знань студентської молоді щодо

сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистісної та соціальної цінності; їх обізнаність у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля; мотиваційно-ціннісний, що відображає мотиваційні характеристики самоорганізації власного дозвілля; потребу брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру; рефлексивно-діяльнісний, що відображає участь студентів у організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та у музично-дозвіллєвих, зокрема; здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля. Означені критерії дозволили встановити рівні вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля: високий, середній та низький.

Результати проведених діагностичних зрізів дозволили зробити висновки про середній рівень обізнаності студентської молоді із проблемою вільного часу(та його ролі в особистісному становленні і розвитку людини) та низький рівень обізнаності із проблемою дозвілля, сутністю поняття «культура дозвілля» та способами організації ефективного, змістовного дозвілля засобами музичного мистецтва. Результати засвідчили досить незначне місце видів музично-дозвіллєвої у системі вільного часу студентської молоді (про що свідчить розміщення художньо-творчого та культурно-просвітницького видів дозвіллєвої діяльності на останніх позиціях рейтингової таблиці). Зведені результати констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчили домінування низького (60,24%) рівня вихованості культури дозвілля студентів, тоді як середній продемонстрували 27,22%, а високий, лише – 12,54%.

3. У відповідності до поставлених завдань дослідження нами була розроблена модель виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва, спрямована на підвищення у них рівня вихованості культури дозвілля засобами музичного мистецтва, що включала цільовий, методологічний, операційно-змістовий і результативний блоки, визначено й обґрунтовано організаційно-педагогічні умови виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля

засобами музичного мистецтва (забезпечення системної культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи у ВНЗ; сприяння художньо-творчій самореалізації студентів засобами музичного мистецтва; організація інтелектуально-розважального музичного дозвілля студентів; залучення студентів до організації та проведення музичних соціальних проектів благодійного характеру). Реалізація визначених організаційно-педагогічних умов здійснювалася у відповідності до обґрунтованих у методологічному та операційно-змістовому блоці моделі принципів, методів та організаційних форм виховання культури дозвілля через культурно-просвітницький, художньо-творчий, інтелектуально-розважальний та соціально-благодійний напрями позааудиторної виховної роботи у вищому навчальному закладі педагогічного спрямування.

4. Експериментальна перевірка ефективності розробленої методики реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва на контрольному етапі наукового дослідження засвідчила наявність позитивної динаміки студентів експериментальної групи у порівнянні з констатувальним етапом. Так, кількість студентів з низьким рівнем вихованості культури дозвілля зменшилася в ЕГ до 26,61% проти 57,34% у КГ. Кількість студентів ЕГ, що продемонстрували середній рівень вихованості культури дозвілля зросла до 47,40% проти 23,85% у контрольній групі. В експериментальній групі порівняно з контрольним зросла кількість студентів з високим рівнем вихованості культури дозвілля до 25,99% проти 18,81%.

Таким чином, аналіз результатів дослідницько-експериментальної перевірки ефективності реалізації розроблених організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва підтвердив їх педагогічну доцільність та ефективність. Про це засвідчили: підвищення рівня знань студентської молоді щодо сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистісної та соціальної цінності, їх обізнаність у формах цікавого, змістовного музичного

дозвілля; адекватні мотиваційні характеристики самоорганізації власного дозвілля та сформована потреба брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру.

Окремою цінністю вважаємо активну участь студентської молоді в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та у музично-дозвіллєвих зокрема, а також сформовану здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля

Отже, мети дослідження досягнуто, гіпотезу підтверджено, завдання виконано. Методичні матеріали, що були розроблені та апробовані під час дослідження можуть використовуватися при організації виховної роботи у вищому навчальному закладі. Здійснене дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективним вважаємо розв’язання проблеми виховання світоглядної культури у студентів педагогічних вищих навчальних закладів засобами художньо-трудової діяльності. Подальше вирішення проблеми потребує дослідження можливостей спеціальної підготовки викладачів вищих навчальних закладів щодо виховання культури дозвілля майбутніх учителів засобами музичного мистецтва та можливої трансформації традицій організації позааудиторної виховної роботи у вищих навчальних закладах педагогічного спрямування.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, вважаємо доцільним впровадити у виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів авторську модель виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Ю. П. Мастерство воспитателя / Ю. П. Азаров. – М. : Просвещение, 1971. – 126 с.

2. Азаров Ю. П. Радость учить и учиться / Ю. П. Азаров. – М. : Политиздат, 1989. – 335 с. – (Б-чка семейного чтения).

3. Акімова О. В. Теоретико-методологічні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти : [монографія] / О. В. Акімова. – Вінниця : Вінницька міська друкарня, 2007. – 352 с.

4. Алчевська Х. О. Твори / Х. О. Алчевська [упорядн. передм. та приміт. Л. М. Гузинської]. – К. : Дніпро, 1990. – 558 с.

5. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Мн. : Университетска, 1990. – 560 с.

6. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 578 с.

7. Андрущенко В. П. Человек в системе духовной культуры развитого социализма (методолого-социологические аспекты проблемы) / В. П. Андрущенко. – К. : Вища школа, 1984. – 168 с.

8. Аристотель. Поэтика / Аристотель // Аристотель и античная литература. – М. : Наука, 1978. – С. 111-163.

9. Аристотель. Риторика / Аристотель // Аристотель и античная литература. – М. : Наука, 1978. – С. 164-229.

10. Аристотель. Метафизика : соч. в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1975. – Том 1. – С. 65-448.

11. Аристотель. Никомахова Этика. Политика : соч. в 4 т. \ Аристотель. – Мысль, 1981. – Том 4. – 385 с.

12. Асафьев Б. В. Избранные труды // Избранные работы о русской музыкальной культуре и зарубежной музыке / Б. В. Асафьев. – М. : Академия наук СССР. – Том 4. – 1955. – 440 с.

13. Байкова В. Г., Соколов В. М. Труд и досуг / В. Г. Байкова., В. М. Соколов. – М. : Профиздат, 1975. – 64 с.

14. Баранецька Ю. Виховання культури дозвілля студентської молоді засобами музичного мистецтва : методичний посібник / Ю. Баранецька. – Хмельницький : Центр мистецтва і дизайну. ХГПА, 2016. – 108 с.

15. Баранецька Ю. М. Виховний потенціал музичного мистецтва як об'єкт науково-педагогічної рефлексії / Ю. М. Баранецька // Актуальні питання мистецької педагогіки : зб. наук. праць [гол. ред. І. М. Шоробура]. – Хмельницький : Поліграфіст-3, 2016. – С. 4-8.

16. Баранецька Ю. М. До питань виховання підростаючого покоління у творчій спадщині вітчизняних педагогів / Ю. М. Баранецька // Сьомі педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського: професійна компетентність педагогів в умовах реформування сучасної освіти : матеріали всеукр. наук.-практ. конференції. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – С. 27-29.

17. Баранецька Ю. М. До питань музично-педагогічної діяльності К. Г.Стеценка / Ю. М. Баранецька // Питання професійної компетентності майбутнього вчителя музики : навчально-методичний посібник [упорядн. М. В. Ярова, Л. Д. Ковтонюк, Р. С. Гуцал, І. А. Гавран та ін.]. – Хмельницький : НВВ ХГПА, 2013. – Вип. 1. – С. 61-66.

18. Баранецька Ю. М. Ідеї виховання підростаючого покоління у педагогічній спадщині вітчизняних педагогів-гуманістів А. Макаренка та В. Сухомлинського / Ю. М. Баранецька // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць [гол. ред. І.М. Шоробура]. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 14. – С. 39-42.

19. Баранецька Ю. М. Методичні засади виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К. : Гнозис, Вип. 37-1. – Том 5(73). – 2017. – С. 52-60.

20. Баранецька Ю. М. Моделювання процесу виховання культури дозвілля у студентів вищих педагогічних навчальних закладів // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід : зб. наук. праць [редкол. : Р. С. Гуревич (голова) та ін.]. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. – Вип. 47. – С.131-135.

21. Баранецька Ю. М. Постать Євгена Козака на теренах українського хорового мистецтва / Ю. М. Баранецька // Хорова музика в контексті мистецької освіти : матеріали обласн. наук.-практ. конф., 14 трав. 2015 р., м. Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 16-20.

22. Баранецька Ю. М. Проблема виховання в історії педагогічної думки: ретроспективний огляд / Ю. М. Баранецька // Традиции и инновации в педагогике начальной школы : матер. междунар. науч.-практ. конф. – Симферополь : ФЛП НОСКОВ А.В., 2012. – Вып. 3. – С. 83-86.

23. Баранецька Ю. М. Проблема виховання дітей та молоді в історії зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки: філософсько-культурологічний аспект / Ю. М. Баранецька // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць [редкол. І.А. Зязюн (голова) та ін.]. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – Вип. 32. – С. 79-84.

24. Баранецька Ю. М. Стан сформованості культури дозвілля студентської молоді на сучасному етапі розбудови вітчизняної системи освіти (за результатами констатувального експерименту) / Ю. М. Баранецька // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць [внесений до Переліку наукових фахових видань України з педагогічних наук та до міжнародної науково-метричної бази INDEX COPERNICUS]. – Кам'янець-Подільський : Вип. 20 (2), ч.1. – С. 26-32.

25. Баранецька Ю. М. Хоровий колектив як один із видів організації гурткової форми позакласної виховної роботи в ВНЗ / Ю. М. Баранецька // Питання професійної компетентності майбутнього вчителя музики : навчально-

методичний посібник [упорядн. М. В. Ярова, Л. Д. Ковтонюк, Р. С. Гуцал, І. А. Гавран та ін.]. – Хмельницький : НВВ ХГПА, 2015. – Вип. 3. – С. 28-29.

26. Баранецька Ю. М. Сучасна хорова музика як засіб музично-естетичного виховання дітей : теоретичний аспект/ Ю. М. Баранецька // Питання професійної компетентності майбутнього вчителя музики : навчально-методичний посібник [упорядн. М. В. Ярова, Л. Д. Ковтонюк, Р. С. Гуцал, І. А. Гавран та ін.]. – Хмельницький : НВВ ХГПА, 2015. – Вип. 2. – С. 10-14.

27. Баранецькая Ю. Н. Проблема воспитания культуры досуга будущих учителей в педагогической теории и практики / Ю. Н. Баранецькая // Социально-педагогическая и медико-психологическая поддержка развития личности онтогенеза : сб. науч. трудов. – Брест. : 2016. – С. 45-49.

28. Безкоровайна О. В. Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. В. Безкоровайна ; Ін-т пробл. виховання НАПН України – Київ : [б. в.], 2010. – 39 с.

29. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці : [монографія] / О. В. Безкровна. – М во освіти і науки України. – Рівне : РДГУ, 2009. – 470 с.

30. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь. 2008. – 848 с.

31. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).

32. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).

33. Бєлецька І. Вплив організації вільного часу на становлення особистості учня / І. Бєлецька, Т. Гашіна // Соц. педагогіка: теорія і практика. – 2007. – №3. – С. 30-33.

34. Бєлецька І. В. Специфіка та зміст молодіжного дозвілля / І. В. Бєлецька // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – №2. – С. 26-31.

35. Бойко А. Методологія, теорія, практика виховання – єдина система / А. Бойко // Рідна школа. – 2008. – № 1-2. – С. 16-21.

36. Бойчев І. І. Підготовка майбутнього вчителя до організації культурно-дозвіллєвої діяльності учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. І. Бойчев. – Одеса, [б. в.], 2005. – 24 с.

37. Болотина Л. Р. Методика внеклассной воспитательной работы в начальных классах / Л. Р. Болотина, Д. И. Латышина // Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2121 «Педагогика и методика нач. обучения». – М. : «Просвещение», 1978. – 197 с.

38. Большая советская энциклопедия: в 50 т. – 2-е изд. – М. : Том 24. – 1953. –

39. Бочелюк В. Й. Дозвіллєзнавство : навчальний посібник / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.

40. Брилін Б. А. Дозвіллєва діяльність: поняття, реалії, проблеми / Б. А. Брилін // Музична педагогіка : актуальні проблеми теорії та практики // Матеріали звітної наук.-практ. конф. викладачів і студентів ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця. : 2012. – Частина 2. – С.11-15.

41. Брилін Б. А. Педагогічні основи музично-твочого розвитку учнів старших класів у сучасних формах дозвілля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Б. А. Брилін. – Київ [б. в.], 1998. – 40 с.

42. Брилін Б. А. Педагогічні проблеми організації вільного часу школярів / Б. А. Брилін // Педагогіка і психологія, 1996. – №4 (13). – С. 72-78.

43. Бурячківська Т. Концепція музичного виховання Золтана Кодая / Т. Бурячківська // Матеріали звітної наукової конференції викладачів і студентів музично-педагогічного факультету за 2000 рік. – Вінниця, 2000. – С. 94-95.

44. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навчальний посібник / Г. П. Васянович. – К. : Академвидав, 2011. – 256 с.

45. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.

46. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусель]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1140 с.

47. Верещагіна О. Є. Історія української музики ХХ століття : навчальний посібник для студентів музичних спеціальностей ВНЗ / О. Є. Верещагіна, Л. П. Холодкова. – вид. 2-ге, доп. – Тернопіль : «Видавництво Астон», 2010. – 280 с.

48. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики) / О. Вишневський. – Дрогобич : видавець Святослав Сурма, 2010. – 160 с.

49. Воловик А. Педагогіка дозвілля: підручник / А. Воловик, В. Воловик. – Харків. : ХДАК, 1999. – 332 с.

50. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский . – М. : Искусство, 1986. – 573с.

51. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / К. А. Гельвецій. – Київ. : Основи, 1994. – 416 с.

52. Гімро І. В. Історія та теорія дозвілля / І. В. Гімро // Позашкільна освіта, 2012. – №11. – С. 2-6.

53. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – С.183.

54. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.

55. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с.

56. Гуревич Р. С. Інформаційно-телекомунікаційні технології у навчальному процесі професійних навчальних закладів: досвід, проблеми // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці

фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – [редкол. І. А. Зязюн та ін.] / Р. С. Гуревич. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – Вип.16. – С.58-63.

57. Гурткова та клубна робота Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії : інформаційний збірник [уклад. Онищенко О. І, Войтова Л. Д, Птащук І. В]. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – 40 с.

58. Гутник І. М. Педагогічні засади організації дозвілля підлітків засобами української народної педагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітницької діяльності» / І. М. Гутник – Київ [б. в.], 2006. – 22 с.

59. Даль В. Толковый словарь живого великорусского язика / В. Даль. – М. : Рус. яз, 1981. – Т.1. – С. 481.

60. Деркач О. О. Виховний потенціал групових арт-терапевтичних технік // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – [редкол. І. А. Зязюн та ін.] / О. О. Деркач. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2007. – Вип.15. – С.77-81.

61. Деркач О. О. Концептуальні засади реалізації виховного потенціалу арт-педагогіки в умовах освітнього простору вищого навчального закладу у світлі оновлення освітніх парадигм // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : зб. матеріалів науково-практичної конференції викладачів та студентів інституту педагогіки, психології і мистецтва (Вінниц., ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 11-12 квітня, 2015 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко. – Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця. : ТОВ «Нілан ЛДТ», 2015. – Вип. 3. – С.21-27.

62. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.

63. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога : [монографія] / О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. – 366 с.

64. Дубасенюк О. А. Інноваційні методи професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – [редкол. І. А. Зязюн та ін.] / О. А. Дубасенюк. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – Вип.16. – С.74-78.

65. Дмитриева Д. Г. Методика музыкального воспитания в школе : учебное пособие учащихся / Д. Г. Дмитриева, Н. М. Черноиваненко. – М. : Просвещение, 1989. – 207 с.

66. Дубовик С. Роль позакласної роботи у формуванні творчої особистості учня / С. Дубовик // Рідна школа. – №3. – березень, 2012. – С. 61-63.

67. Енциклопедія Сучасної України / [за ред. І. М. Дзюби, А. І. Жуковського]. – К. : 2008. – Т.8. – 950 с.

68. Завальнюк А. Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи / А. Завальнюк. – До 125-річниці від дня народження. – Вінниця : «Поділля-2000», 2002. – 256 с.

69. Закон України «Про вищу освіту» // Голос України, 2002. – 5 березня. – С. 10-15.

70. Закон України «Про освіту» (Постанова Верховної Ради України від 23.03.96 р. № 100/96 – ВР.

71. Закон України «Про позашкільну освіту». – 2002.

72. Закон України про виховання дітей та молоді / Проект освіта України. – Вересень. – 2004. – №72. – С. 4-6.

73. Законодавство про освіту : збірник законів. – К. : Парламентське видавництво, 2002. –159 с.

74. Звєкова В. К. Підготовка майбутніх учителів до організації здоров’язберігаючого дозвілля школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. К. Звєкова. – Одеса [б.в.], 2009. – 20 с.

75. Зязюн І. Естетичні засади розвитку особистості // Мистецтво у розвитку особистості / І. Зязюн : монографія [за ред., передмова та післямова Н. Г. Ничкало]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 224 с.

76. Зязюн І. А. Філософія виховання особистості / І. А. Зязюн // Миротворча діяльність школи і вузу : зб. наук. праць / [ред. кол. Демянчук С. Я, Мітюров Б. Н, Міщук В. В, Петрюк А. П, Глускін В. В.]. – Рівне : Тетіс, 1997. – С. 79-83.

77. Іванова Л. Педагогічні ідеї М. Леонтовича / Л. Іванова // Музика в школі : збірник статей. – К. : Музична Україна, Вип.8. – 1982. – 72 с.

78. Кабалевский Д. Воспитание ума и сердца : кн. для учителя / Д. Кабалевский / [сост. В. И.Викторов]. – М. : Просвещение, 1981. – 192 с.

79. Кабалевский Д. Прекрасное пробуждает доброе / Д. Кабалевский. – М. : Педагогика, 1973. – 336 с.

80. Кант И. Избранное в 3 т / И. Кант. – Калининград : Кн. изд-во, 1995. – Т.1. – 1995. – 248 с.

81. Кант И. Сочинения : в 6 томах / И. Кант. – М. : Мысль, 1966. – Том 5. – 567 с.

82. Каптерев П. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2001. – 224 с. – (Антология гуманной педагогике).

83. Киричук О.В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України // Рад. Школа. – 1991. – № 5. – С. 33-40.

84. Коберник О. М. Управління виховним процесом у загальноосвітньому навчальному закладі : [монографія] / О. М. Коберник. – Київ : Науковий світ, 2003. – 230 с.

85. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: в 2 томах / Я. А. Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Том 1. – 656 с.

86. Конфуций и его школа / [сост. В.В. Малявин]. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2002. – 176 с. – («Антология гуманной педагогики»).

87. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 46. – С. 18-25.

88. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах // Педагогічна газета. – 2001. – № 12. – С. 7-8.

89. Кремень В. Г. Інноваційне мислення в контексті трансформації особистості в сучасній цивілізації // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – [редкол. І. А. Зязюн та ін.] / В. Г. Кремень. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – Вип.16. – С.3-9.

90. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.

91. Крюкова О. І. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі сприйняття музики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. І. Крюкова. – Київ [б. в.], 2004. – 17 с.

92. Кузнєцова А. М. Гурток – основа пізнавально-практичної діяльності дитячого центру / А.М. Кузнєцова // Позашкільна освіта, 2011. – №1. – С. 3.

93. Куришев Є. В. Теорія і практика музично-естетичного виховання за системою К. Орфа: навч. посібник / Є. В. Куришев, Л. К. Куришева. – К. : ІСДО, 1994. – 72 с.

94. Куцевол О. М. Креативний підхід до організації позааудиторної роботи студентів у системі професійно-методичної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – [редкол. І. А. Зязюн та ін.] / О. М. Куцевол. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – Вип.16. – С.85-90.

95. Кушка Я. С. Методика музичного виховання дітей : навчальний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв І-ІІ рівнів акредитації у 2-х частинах / Я. С. Кушка. – вид. друге, доопрац. – Вінниця : Нова книга, 2007. – Ч. 1. – 216 с.

96. Лаврінчук О. В. Педагогічні погляди Б. Л. Яворського на розвиток творчих здібностей учнів / О. В. Лаврінчук // Матеріали доповідей звітної конференції викладачів та студентів музично-педагогічного факультету за 1998 рік. – Вінниця : 1998. – 89 с.

97. Локарєва Г. В. Теоретичні та методичні засади застосування художньо-естетичної інформації у підготовці соціального педагога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. В. Локарєва. – Київ [б. в.], 2005. – 45с.

98. Локарєва Г. В. Художньо-естетична інформація в підготовці соціального педагога до професійного спілкування: теорія та практика: [монографія] / Г.В. Локарєва. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – 376 с.

99. Луганська Л. М. Формування духовної культури студентів педагогічного коледжу засобами музики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти / Л. М. Луганська. – Луганськ [б. в.], 1998. – 24 с.

100. Макаренко А. С. Лекції про виховання дітей : книга для батьків / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1972. – С. 260-326.

101. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко / [сост. и авт. вступ. статьи В. С.Хелемендик]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.

102. Мартиненко М. Гуртки та секції за інтересами / М. Мартиненко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – листопад, 2011. – С. 26.

103. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі : посібник для вчителів / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Бєлкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Х. : Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.

104. Миропольська Н. Є Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. Є. Миропольська. – Київ [б. в.], 2003. – 39 с.

105. Мистецтво у розвитку особистості : монографія / [за ред., передмова та післямова Н. Г. Ничкало]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 224 с.

106. Михайличенко О. В. Музыкальная педагогика как отрасль педагогической науки и теория музыкального учебно-воспитательного процесса / О. В. Михайличенко. – Мистецька освіта в Україні : теорія і практика / О. П. Рудницька [та ін.]. – [заг. ред. О. В. Михайличенко, редактор Г. Ніколаї]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 71.104.

107. Мозгальова Н. Г. Інтелектуальна складова в структурі інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музики // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – [редкол. І. А. Зязюн та ін.] / Н. Г. Мозгальова. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2013. – Вип. 36. – С. 369-372.

108. Монтень М. Опыты: в 3-х книгах / М. Монтень // Книга первая и вторая. – М. : Рипол Классик. – 928 с.

109. Національна державна комплексна програма естетичного виховання [уклад. І. А. Зязюн, О. М. Семашко]. – Рідна школа. – грудень, 1995. – №12. – С. 29-52.

110. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 23 квітня. – 2002.

111. Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры : записки педагога / Г. Нейгауз. – М. : Музыка, 1988. – 240 с.

112. Нестерович Б. І. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до позакласної музично-виховної роботи з молодшими школярами : дис. …канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Б. І. Нестерович. – Вінниця [б. в.], 2009. – 293 с.

113. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов [под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю.Шведовой]. – 19-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 750 с.

114. Отич О. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти: монографія / О.Отич / [за наук. ред. І.А.Зязюна]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2008. – 440 с.

115. Отич О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Отич. – Київ [б. в.], 2009. – 47 с.

116. Отич О.М. Педагогічні умови формування художньо-естетичної культури учнівської молоді у середніх загальноосвітніх навчальних закладах естетичного профілю / О. М. Отич // Мистецтво у розвитку особистості: монографія / [за ред., передмова та післямова Н. Г. Ничкало]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 475-479.

117. Панчук К. М. Дозвіллєва діяльність молоді як наукова проблема / К. М. Панчук // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наукових праць. – Камянець-Подільський: видавець Зволейко Д. Г., 2009. – Вип.13. – Кн.1. – С. 526-533.

118. Педагогіка : модульний курс / І. П. Анєнкова, М. А. Байдан, О. А. Горчакова [та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2010. – 567 с.

119. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: в 2 томах / И. Г. Песталоцци. – Педагогика, 1881. – Т.1. – 336 с.

120. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов / [сост. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок]. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с. – (Пед. б-ка).

121. Піддачий В. М. Концептуальні підходи до визначення сутності мистецтва / В. М. Піддачий // Педагогічна майстерність як система професійно-мистецьких компетентностей: зб. матеріалів IX Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам’яті професора О. П. Рудницької / [гол. ред. І.А.Зязюн]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2011. – Вип. 3(7). – С. 227-229.

122. Пішун С. Г. Дозвіллєвий простір учнівської молоді як рекреаційний ресурс у міському середовищі / С. Г. Пішун // Педагогічні науки: теорія, історія,

інноваційні технології. Наук. журнал № 8 (26). – Суми: видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2012. – С. 402-408.

123. Пішун С. Г. Педагогічний ресурс формування та функціонування субкультури учнівської молоді в сегменті дозвіллєвої діяльності / С. Г. Пішун // Педагогічна освіта: історія, технології, педагогічна майстерність, професіоналізм. Педагогічні науки (вип. 1.40 (92). Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського, 2013. – С.18-21.

124. Пішун С. Г. Формування культури дозвілля студентів вищих навчальних закладів в умовах роботи студентського клубу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.0 «Теорія і методика виховання» / С. Г. Пішун. – Київ [б. в.], 2005. – 23 с.

125. Піча В. М. Культура вільного часу / В. М. Піча // Філософсько-соціальні аспекти. – Львів. : Світ, 1990. – 152 с.

126. Платон. Держава / Платон. – К. : Основи, 2005. – 356 с.

127. Подрєзов В.А. Формування духовної культури майбутнього вчителя засобами музичного мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. А. Подрєзов. – Луганськ [б. в.], 2009. – 20 с.

128. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Внутрішній світ, 2012. – 280 с.

129. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие / [ред-сост. Д. Я. Райгодский]. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2005. – С. 117-121.

130. Процик С. Педагогічні ідеї П. Козицького / С. Процик // Музика в школі: збірник статей. – К. : Музична Україна, 1982. – Вип.11. – С. 48-53.

131. Процюк В. М. Підготовка майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості : дис. …канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. М.Процюк. – Київ [б. в.], 2007. – 250 с.

132. Ростовський О. Я Методика викладання музики в основній школі : навч.-метод. посібник / О. Я. Ростовський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.

133. Ростовський О. Я Методика викладання музики у початковій школі : навч.-метод. посібник / О. Я. Ростовський. – 2-е вид., доп. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 216 с.

134. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посібник / О. Я. Ростовський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.

135. Роттердамський Е. Похвала глупоті / Е. Роттердамський. – К. : Дніпро, 1981. – 166 с.

136. Руденко І. С. Музичне виховання в системі Е. Жак-Далькроза / І. С. Руденко // Матеріали звітної наукової конференції викладачів і студентів музично-педагогічного факультету за 2000 рік. – Вінниця, 2000. – С. 91-93.

137. Рудницька О. П. Педагогіка : загальна та мистецька: навчальний посібник / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

138. Рудницька О. П. Психолого-педагогічні проблеми загальної та мистецької освіти // Мистецтво у розвитку особистості : монографія / [за ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 36-55.

139. Рудницька О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі : навчальний посібник / О. П. Рудницька. – К. : ЕксОб, 2000. – 208 с.

140. Румер М. Эмиль Жак-Далькроз / М. Румер // Музыкальное воспитание в школе : сборник статей в помощь учителю пения общеобразовательной школы / [сост. О. Праксина]. – М. : Музыка, 1965. – 72 с.

141. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.

142. Руссо Ж.-Ж. Избранные сочинения: в 2 томах / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1961. – Том 1. – 852 с.

143. Сажнєва А. М. Формування духовної культури майбутнього вчителя як професійної якості його особистості / А. М. Сажнєва // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б.Хмельницького. – Серія «Педагогіка», 2010. – № 5. – С. 7-14.

144. Сазонова М. Діяльність Б. Асаф'єва в галузі естетичного виховання школярів / М. Сазонова // Музика в школі : зб. статей. – К. : Муз. Україна, 1982. – Вип. 8. – 72 с.

145. Сергієнко С. М. Виховання культури дозвілля підлітків у позаурочній та позашкільній діяльності засобами педагогічної анімації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. М. Сергієнко. – Київ [б. в.], 2013. – 29 с.

146. Скнар О., Реброва К. Арт-техника «коллаж» : диагностический и терапевтический потенциал // Простір арт-терапії : зб. наук. пр. / ЦІППО АПН України, ГО «Арт-терапевтична асоціація» [редкол. : В.Семіченко, А.Чупріков. та ін.]. – К. : ТОВ ВРПФ «МЕГА», 2009. – Випуск 2 (6). – С. 106-117.

147. Сковорода Г. Твори: в 2 томах / Г. Сковорода.– К. : АН УРСР, 1961. – Том 1. – 640 с.

148. Словник української мови : в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства ; [за ред. І.К.Білодіда]. – Київ : Наукова думка, 1973. – Том 4. – 840 с.

149. Созонов В. П. Організація виховної роботи у класі / В. П. Созонов. – Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2007. – 160 с.

150. Соловейчик С. – М. : Издат. Дом Шалвы Амонашвили, 2007. – 224 с. – (Антология гуманной педагогики).

151. Сорочинська В. Є. Соціально-педагогічні основи превентивної виховної роботи зі студентською молоддю // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – [редкол. І. А. Зязюн та ін.] / В. Є. Сорочинська. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2007. – Вип.15. – С.429-434.

152. Стельмахович М. Г. Українська етнопедагогіка / М. Г. Стельмахович. – Українознавство : посібник [уклад. В.Я. Мацюк, В. Г .Пугач]. – К. : 1994. – С. 239-252.

153. Сторінками життя та творчості видатних українських композиторів : навчальний посібник / [упорядн. Ю.М. Баранецька]. – Віньківці : Редакція газети «Сільські новини», 2013. – 88 с.

154. Струве Г. А. Музыка для всех / Г. А. Струве / [под ред. Е. Луцкой]. – М. : Мол. гвардія, 1978. – 206 с.

155. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека : этика коммунистического воспитания. Педагогическое наследие / В. А. Сухомлинский / [сост. О.В. Сухомлинская]. – М. : Педагогика, 1990. – 288 с.

156. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский / [сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик]. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1975. – 272 с.

157. Сухомлинська О. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін / О. Сухомлинська // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – №2. – 2004. – С. 2-6.

158. Сухомлинська О. В. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія: науково-теоретичний та інформаційний журнал АПНУ, №7 (17). – К. : Педагогічна думка, 1997. – С. 109-125.

159. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є. І. Сявавко – К. : Наук. думка, 1974. – 150 с.

160. Тарасенко Г. Виховний потенціал учителя в контексті його професійної культури / Г. Тарасенко // Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету. Серія: педагогічна. – Кам’янець-Подільський, 2008. – Вип. 15. – С. 30-32.

161. Тарасенко Г. Виховний процес у контексті оновлення парадигмальних підходів до сучасної освіти / Г. С. Тарасенко // Сучасні інформаційні технології навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. – К. : Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2010. – С. 96-101.

162. Тарасенко Г. Взаємозв’язок естетичної та екологічної підготовки вчителя у системі професійної освіти : [монографія] / Г. С.Тарасенко. – Черкаси «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2006. – 308 с.

163. Теплов Ю. М. Избранные труды: в 2 томах / Ю. М. Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – Том 1. – 329 с. (Психология музыкальных способностей).

164. Толстой Л. Н. Собрание сочинений в 8 томах. – Педагогика. Искусство. Философия : статьи, очерки, трактаты / Л. Н. Толстой. – М. : Лексика, 1996. – Том 8. – 768 с.

165. Українська радянська енциклопедія. – К. : УРЕ 1981. – Том 6. – С. 856 с.

166. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2 томах. – Теоретичні проблеми педагогіки / К. Д. Ушинський / [упорядн. Е.Днєпров]. – К. : Радянська школа, 1983. – Том 1. – 488 с.

167. Федотов Є. Кирило Григорович Стеценко / Є. Федотов. – К. : Музична Україна, 1977. – 104 с.

168. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / [сост. А.И. Пискунов]. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1981. – 528 с.

169. Цюлюпа С. Педагогічні умови формування культури вільного часу студентів : дис. … канд. пед. наук : 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітницької діяльності» / С.Цюлюпа. – Київ [б. в.], 2004. – 209 с.

170. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти : підручник / В. Ф. Черкасов. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 528 с.

171. Черніговець Т. Формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітницької діяльності» / Т. Черніговець. – Київ [б. в.], 2002. – С. 7.

172. Шахов В. І. Соціально-психологічні механізми принципу мінімізації виховного впливу / В. І. Шахов // Наукові записки Вінницького державного

педагогічного університету. Серія: Педагогіка і психологія. – 2010. – Вип. 30. – С. 25-31.

173. Шацкая В. Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества / В. Н. Шацкая. – М. : Педагогика, 1975. – 200 с.

174. Шевченко Г. Одухотворений образ Людини Культури XXI століття: процес його виховання у Вищій школі / Г. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць [гол. редактор Г. П. Шевченко]. – Сєвєродонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – Вип. 5(68). – С. 213-225.

175. Шевченко Т. Усі твори в одному томі / Т. Шевченко. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 842 с.

176. Штифурак В. Є. Соціально-педагогічні основи організації виховної роботи зі студентською молоддю : монографія / В. Є. Штифурак. – Вінниця : Діло, 2007. – 568 с.

177. Шуман Р. Жизненные правила для музыкантов / Р. Шуман. – М. : Госмузиздат, 1959. – С. 23-24.

178. Щербо А. Естетичне виховання учнів у початкових класах / А. Щербо, Д. Джола. – К. : Радянська школа, 1969. – С. 205-206.

179. Щолокова О. П. Методика викладання світової художньої культури : підручник / О. П. Щолокова. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – 288 с.

180. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

181. Якубова Л. А. Особливості організації позакласної роботи як засобу розвитку творчих здібностей підлітків / Л. А. Якубова // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – К. : Інститут проблем виховання. – 2008. – Вип. 12. – С. 388.

182. Яременко Н. В. Дозвіллєзнавство : навч. посібник / Н. В. Яременко. – Фастів : Поліфаст, 2007. – 460 с.

183. Яременко Н. В. Підготовка майбутніх учителів до організації дозвіллєвої ігрової діяльності учнів основної школі : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Яременко. – Біла Церква [б.в.], 2006. – С. 175-176.

184. Яцула Т. В. Теоретичні і методичні основи підготовки студентів ВПНЗ до організації дозвілля школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. В. Яцула. – Київ [б.в.], 2012. – 40 с.

185. Freidmann G. Le travailen miettes / Freidmann G. – P., 1964.

186. Janusz G. Podstawy aksjologiczne w kreowaniu wspolnoty narodowej i europejskiej jako priorytetowe problemy oswiatay w Polsce i na Ukrainie / Janusz G // Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції : зб. матеріал. міжнар. наук.-практ. конф. / [За ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої]. – К. : КІМ, 2009. – 45-51 с.

187. Kaplan M. Leisure : theopy and policy. – N.Y. – 1975.

188. Kodaly, Zoltan The Selected Writings of Zoltan Kodaly. – Lily Halapy and Fred Macnicol. London : Boosey&Hawkes, 1974.

189. Mead V.H., (1966)More Movement Dalcroze Eurhythmics. «Music Educator’s Journal 82» (4) 38-41 p.

190. Orff Karl; Keetman G. Musik fur Kinder i Mainz Schott. – 1950

191. Popp R. Freizeitpadogogik - eni neues Subsystem der Sozaalpadogogik / Sozialarbeit: «Gemeinwesenorientierung» und «Animation» als Bestimmengsmoment der «Freizeitpadogogik» // Konturen der Sozialarbeit. – Wien, 1995.

192. Shamrock, Mary Orff Shulwerk : An Integrated Method «Music Educator’s Journal 83». – May, 1997. – p.41-44.

193. Shivers J.S. Leisure and recreation concepts : a critical analysis. – Boston. – 1981.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОПИТУВАЛЬНИЙ ЛИСТ

Шановний друже!

Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією здійснюється вивчення обізнаності студентської молоді з природою «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля» та у формах цікавого змістовного музичного дозвілля. З цією метою пропонуємо доповнити зазначені речення:

*«ВІЛЬНИЙ ЧАС – ЦЕ…»*_____

_____

_____

_____

_____

*«ДОЗВІЛЛЯ – ЦЕ…»*_____

_____

_____

_____

_____

*«КУЛЬТУРА ДОЗВІЛЛЯ – ЦЕ…»*_____

_____

_____

_____

_____

_____

Додаток Б

Узагальнені результати комплексного обстеження за мотиваційно-ціннісним критерієм на основі написання студентами творів-роздумів на тему «Проблема вільного часу у житті сучасної людини», %

Рівні	Кількість студентів у %	Фрагменти творів
I	19,88	- «Вільний час – це дійсно проблема. Споглядаючи на те, як сучасна молодь його проводить, можна спостерігати низький рівень загальної культури та руйнування традиційних норм і цінностей, що є поштовхом до не здатності протистояти впливу негативних тенденцій (злочинності, алкоголізму). На мою думку, неорганізований належним чином вільний час містить у собі небезпеку і веде до деградації особистості, адже чим краще організоване життя, тим більше цікавих та корисних справ людина встигає зробити і тим менше часу залишається у неї для негативних думок і небезпечних занять. Вибір занять у свій вільний час я мотивую саме тим, наскільки вони сприяють моєму розвитку, а також самовдосконаленню моєї особистості. Я думаю, що свій вільний час потрібно проводити з користю, зокрема: відвідувати гуртки, концерти, театральні вистави, при цьому не забуваючи про спілкування з рідними, які наповнюють наше життя змістом».
II	34,86	- «На мою думку, проблема вільного часу таки існує, тому що багато людей скаржаться на його нестачу. Та проблема не у його нестачі, а у невмінні розподілити свою роботу і правильно проводити свій вільний час. Багато хто з нас захоплюється комп’ютерними іграми, сидить в соціальній мережі. Ми не помічаємо, як витрачаємо час не цінуючи його, який могли б провести з користю для себе та інших. Одним слово, ми не вміємо правильно користуватися своїм вільним часом. На мою думку, потрібно правильно організовувати своє дозвілля, обравши такі форми роботи, які б сприяли нашому всебічному розвитку».
III	45,26	- «Проблема вільного часу у житті людини зустрічається часто тому, що вона постійно зайнята роботою, або навчанням і їй його не вистачає»; - «Ця проблема є досить поширеною, оскільки весь наш вільний час ми витрачаємо на роботу, або навчання»; - «У моєму житті з вільним часом дуже скрутно, тому, що мені постійно не вистачає дня, щоб відпочити, вже не кажучи про те, щоб зайнятися улюбленою справою. Весь мій вільний час забирає навчання».

Додаток В

Анкета на вивчення реального стану організації вільного часу студентів та визначення місця видів музичної діяльності у його системі (за розробкою С.Цюлюпи)

Шановний друже!

З метою вивчення реального стану організації вільного часу студентів та визначення місця видів музичного мистецтва у його системі, просимо відповісти на запитання цієї анкети.

Перш ніж заповнити її, просимо уважно ознайомитися з запитаннями, а вже потім щиро відповісти на кожне з них.

1. Факультет _____
2. Курс _____
3. Якому виду діяльності у вільний час Ви надаєте перевагу (спочатку доповніть, потім визначте цифрами від 1 до 20 рейтинг найбільш привабливих занять у колонці «п.4. Рейтинг»)

п.4 Рейтинг	Види діяльності	п.5 Тривалість часу	п.6 Регулярність
	Науково-дослідна робота	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Участь у громадській роботі	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Самоосвіта: перегляд телепрограм науково-пізнавального характеру, читання науково-популярної літератури та інтернетджерел	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Участь у політичних акціях	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Відвідування спортивних секцій та заняття на спортмайданчиках, стадіонах.	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Участь у волонтерській роботі	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Перегляд телепрограм і телешоу розважального характеру	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Прослуховування музики	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Перегляд художніх фільмів	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Читання художньої літератури	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Час, проведений за комп'ютером: ігри, соц. мережа, тощо.	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Художня творчість	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Участь у гуртках художньої творчості та самодіяльності.	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Відвідування дискотек, клубів	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Прогулянки з друзями	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Побачення	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Відвідування театрів	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Відвідування музеїв, виставок	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Відвідування концертів	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Участь у хорі	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Відвідування мистецьких заходів	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Участь в конкурсах мистецького спрямування	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1
	Гра на музичних інструментах	5 4 3 2 1	5 4 3 2 1

5. Після визначення рейтингу, оцініть тривалість часу, який Ви приділяєте наведеним у пункті заняттям (обведіть необхідні бали визначеної графи у таблиці п.5 «Тривалість часу»):

увесь вільний час – 5
багато часу – 4
не дуже багато – 3
дуже мало часу – 2
зовсім не витрачаю часу на ці заняття – 1

6. Наскільки регулярно присвячуєте свій вільний час визначеним заняттям? (занесіть необхідні бали до графи «Регулярність» у таблиці п.6)

щоденно – 5
декілька разів на тиждень – 4
декілька разів на місяць – 3
декілька разів на рік – 2
епізодично – 1

7. У яких місцях Ви проводите свій вільний час? (позначте, як часто)

Місце проведення вільного часу	Увесь вільний час	Більшу частину вільного часу	Невелику частину вільного часу	Зовсім небагато часу	Ніколи не буваю
	5 б.	4 б.	3 б.	2 б.	1 б.
У навчальному закладі					
В клубних установах					
В закладах культури (театри, музеї, концертні зали)					
В молодіжному центрі					
В спортивно-оздоровчих установах					
В кінотеатрах					
На стадіоні, спортмайданчиках					
В кафе, барах					
Дискотеки, нічні клуби					
Масові гуляння					
За містом					
У друзів (вечірки)					
Дома					

8. З ким саме найчастіше проводите свій вільний час?

	Увесь вільний час	Майже увесь вільний час	Вихідні дні	Дуже рідко	Ніколи
	5.б	4.б	3.б	2.б	1.б
В оточенні рідних					
З однокурсниками					

У колі друзів					
Із сусідами-ровесниками					
З однодумцями по спільній справі					
З близькою людиною					
На одинці					

9. Які основні мотиви обумовлюють Ваш вибір тих чи інших занять у вільний час? (визначте основні мотиви і підкресліть):

1. Бути корисним суспільству;
2. Реалізувати свій потенціал;
3. Забезпечити власну кар'єру;
4. Спілкування у неформальному оточенні;
5. Розважитись, відпочити;
6. Престижність, намагання не відстати від кола друзів;
7. Побудувати особисте життя.

_____

_____

10. Визначте чинники, що заважають проводити вільний час відповідно Вашим бажанням, інтересам, потребам (підкресліть один, або декілька варіантів відповідей за рейтингом)

1. Навчальна завантаженість;
2. Втома після занять;
3. Заважають сімейні та побутові клопоти;
4. Відсутність навичок в самоорганізації вільного часу;
5. Бракує компанії, друзів для проведення дозвілля;
6. Не маю здібностей до будь-якої творчої діяльності;
7. Бракує коштів;
8. Не цікаво те, що пропонують заклади культури;
9. Проведення антикультурного дозвілля сучасними закладами відпочинку;
10. Високі розцінки – вкажіть, де: _____
11. Суто професійна спрямованість діяльності художніх колективів;
12. Незручний час роботи спортивних секцій, гуртків;
13. Складності у прояві ініціативи в організації вільного часу;
14. Використання вільного часу не поступаючись власними моральними принципами;
15. Обмежений вибір занять;
16. Брак умінь неформального спілкування, складності у становленні контактів з новими людьми;
17. Низький рівень організації вільного часу молоді, зокрема під час масових заходів.

11. Здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля:

здатний на високому рівні – 5;
здатний на достатньому рівні – 4;
здатний на середньому рівні – 3;
здатний на низькому рівні – 2;
не здатний – 1.

12. Оцініть рівень своєї культури дозвілля за наступною шкалою:

володію на високому рівні – 5;
володію на достатньому рівні – 4;
володію на середньому рівні – 3;
володію на низькому рівні – 2;
не володію – 1.

Додаток Д

Студентські колажі на тему: «Мій вільний час»

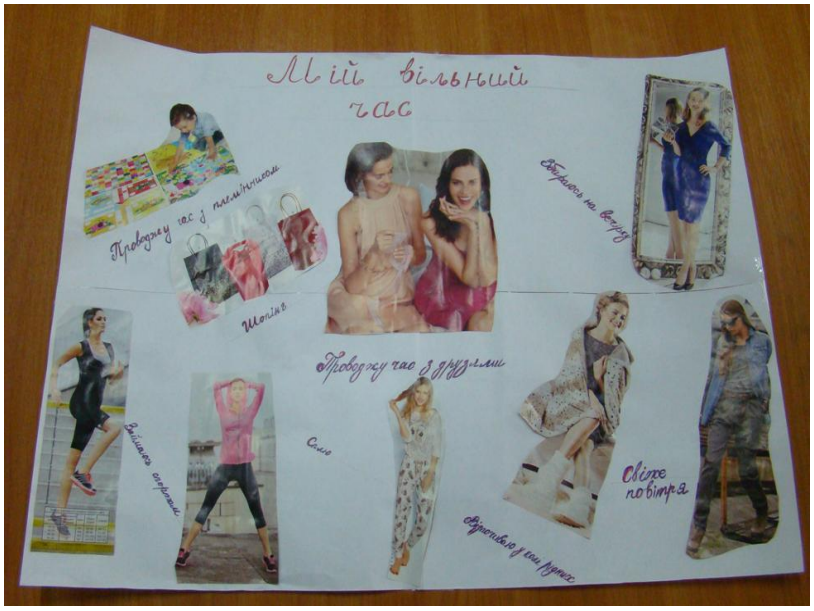

Додаток Е

Модель виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва

Цільовий блок

Мета: підвищення рівня вихованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва.

Методологічний блок

Принципи:
- національної спрямованості виховання;
- культуровідповідності;
- гуманізації;
- цілеспрямованості та системності;
- добровільності;
- інтересу.

Організаційно-педагогічні умови:
- забезпечення системної культурно-просвітницької позааудиторної виховної роботи у ВНЗ;
- сприяння художньо-творчій самореалізації студентів засобами музичного мистецтва;
- організація інтелектуально-розважального музичного дозвілля студентів;
- залучення студентів до організації та проведення музичних соціальних проектів благодійного характеру.

Методи виховання:
- методи стимулювання свідомості особистості *(розповідь, бесіда, дискусія, диспут, приклад)*;
- методи організації і стимулювання діяльності та поведінки *(заохочення, змагання створення ситуації успіху, метод проектів)*;
- методи емоційного впливу (слухання музики, малювання музики, асоціативного сприйняття мистецьких творів, побудови візуалізацій них рядів, роздумів про музику);
- методи самопізнання та самовиховання (рефлексивні хвилини («хвилини самороздумів та самозанурення», емоційно-вольової саморегуляції).

Операційно-змістовий блок

Напрями та форми виховної роботи

Культурно-просвітницький:	Художньо-творчий:	Інтелектуально-розважальний:	Соціально-благодійний:
• участь у роботі проблемної групи; • музична вітальня з випуском тематичної стінгазети; • екскурсії та перегляд театральних вистав, відвідування концертних залів.	• участь у роботі колективів художньої самодіяльності; • конкурси на краще виконання музичних творів; • концертна діяльність.	• інтелектуально-розважальні ігри; • музичні розваги; • дискотека.	• підготовка і проведення благодійних музичних вистав; • підготовка і проведення благодійних музичних лекцій та концертів; • участь в благодійному проектів «Веселий лікар».

Результативний блок

Критерії та показники: *когнітивно-раціональний* – знання сутності природи «вільного часу», «дозвілля» та «культури дозвілля», його особистісної та соціальної цінності; обізнаність у формах цікавого, змістовного музичного дозвілля; *мотиваційно-ціннісний* – мотиваційні характеристики самоорганізації власного дозвілля; потреба брати участь у музично-дозвіллєвих заходах різного характеру; *рефлексивно-діяльнісний* – участь в організації та проведенні дозвіллєвих заходів взагалі та музично-дозвіллєвих зокрема; здатність до аналізу ефективності обраних форм організації власного дозвілля та самооцінки рівня прояву власної культури дозвілля.

Рівні: високий, середній, низький.

Результат: позитивна динаміка підвищення рівня вихованості культури дозвілля у студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами музичного мистецтва.

Додаток Ж
Сценарії музичних віталень

МУЗИЧНА ВІТАЛЬНЯ №1.1.

ТЕМА: «ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА»

Мета:

- ***пізнавальна:*** ознайомлення студентів із витоками українського хорового мистецтва та особливостями становлення та розвитку вітчизняного хорового церковного і світського мистецтва;
- ***розвивальна:*** формування у студентської молоді високого рівня слухацької культури та естетичного смаку на кращих зразках вітчизняного народного хорового мистецтва;
- ***виховна:*** виховати інтерес до українського хорового мистецтва, розуміння його ролі у житті сучасної людини, а також формування національної свідомості та поваги до спадщини минулих поколінь шляхом ознайомлення студентів із представниками хорового мистецтва різних епох;

Обладнання: портрети композиторів Максима Созонтовича Березовського, Дмитра Степановича Бортнянського та Артемія Лук'яновича Веделя, студентські стінгазети на тему: «Краса та велич хорового мистецтва», технічні засоби навчання, аудіо та відеозаписи українських народних календарно-обрядових та родинно-побутових пісень, стародавнього співу України, обробок українських народних пісень і романсів.

Попередня підготовка: повідомлення студентів про витоки хорового мистецтва на різних етапах його становлення та розвитку, випуск стінгазети, вибір репертуару з хоровим колективом.

Хід вітальні:

Вступна частина

Ведуча. Доброго дня Вам, шановні студенти та усі присутні у цьому затишному залі. Ми раді вітати Вас на нашій музичній вітальні, яка від сьогодні розпочинає свою роботу та запрошує усіх бажаючих поринути разом з нами у

багатогранний світ музичного мистецтва. Сьогодні наша зустріч буде присвячений витокам українського хорового мистецтва. Ми з вами звернемося до історії виникнення хорової музики, безцінних скарбів народної, світської пісні та духовних піснеспівів, в яких втілено драматичну історію нашого народу та його прагнення до кращого життя, а також послухаємо кращі зразки пісенного та хорового мистецтва. А почнемо ми із, що запропонуємо вам інформаційне повідомлення на тему «Українська народнопісенна творчість».

Основна частина

Виступи студентів проблемної групи «Любителі музичного мистецтва»

Виступ 1. Українська народнопісенна творчість

Хорова культура України має міцні віковічні традиції. З давніх-давен гуртовий спів був частиною духовного життя українського народу, а породженням колективної хорової творчості українців, їх спільної праці та дозвіллєвої діяльності була багатоголосна пісня. Поряд з цим, саме піснями завжди супроводжувалися різноманітні ритуальні обряди, а також їх вважали одним із аспектів магії, оскільки, для того, щоб посилити заклинання, наші пращури робили наспіви, відповідно до душевного пориву. Основним джерелом для хорового співу завжди була українська народна пісня, закоханість в яку закорінена у глибинах підсвідомості нашого народу. За певних історичних умов, мандруючи світами у пошуку кращої долі чи рятуючись від репресій, українці здавна несли цю любов у своєму серці, передаючи її своїм нащадкам, популяризуючи фольклорні надбання народу. На підтвердження наших слів пропонуємо до вашої уваги прозвучить українська народна пісня «Туман яром». Вслухайтесь у її ліризм, відчуйте витонченість та милозвучність цього українського шедевру. *(Звучить українська народна пісня «Туман яром»).*

Як же не захопитися такою чарівною, ліричною та різнобарвною мелодією цієї чудової української композиції, музику та слова якої склав наш український талановитий народ. У цій пісні оспівується одвічне кохання хлопця до дівчини, який ладен на все, аби завоювати її прихильність.

Джерелом української хорової культури беззаперечно можна вважати український фольклор. Зокрема – календарні та родинно-побутові пісні, що були найрозповсюдженішими жанрами того часу. А зараз ми з вами розглянемо відео фрагмент, у якому міститься детальна характеристика календарно-обрядових та родинно-побутових пісень. *(Показ відео характеристики календарно-обрядових та родинно- побутових пісень).*

А зараз ми з вами послухаємо жниварську пісню «Як діждемо літа». Варто зазначити, що жниварські пісні відображають урочисту, відповідальну пору у житті хліборобів – збирання урожаю. Жали і співали у полі переважно жінки. У цих піснях звеличували хліборобську працю, уславляли господарів та женців. *(Звучить жниварська пісня «Як діждемо літа»).*

Весела, жвава, грайлива та життєрадісна музика притаманна цій обрядовій пісні. Це, звичайно пояснюється тим, що люди у всьому світі радіють зібраному врожаю на своїх колосистих та безкраїх нивах, а це, звичайно, є запорукою щасливого наступного року.

Поряд з цим, не менш важливими і цінними були також і родинно-обрядові пісні, якими супроводжували весільні, поховальні обряди, а також родини та хрестини. Якщо календарні обрядові дійства охоплювали все село і розгорталися за участю усіх його мешканців, то родинні виконувалися у вузькому родинному колі тільки його членами. Давайте послухаємо один із різновидів родинно-побутових пісень – весільні. *(Звучить весільна обрядова пісня «А ми коровай ліпили»).*

Варто зазначити, що колись, у давнину, весільний коровай пекли молоді жінки, які були щасливі у подружньому житті. Все це дійство проходило під супровід традиційних пісень, у яких віншувалося та пророкувалося прекрасне сімейне життя новоспеченої пари. Мелодія цієї пісні легка, лірична із частим розспівуванням складів. Ця традиція збереглася у деяким місцевостях і досі.

Ведуча. Таким чином, родинно-побутові пісні – це ліричні музичні твори, у яких оспівуються почуття, думки та переживання людини, пов’язані з її особистим життям, подіями в сім’ї, або ж родинними стосунками, а календарно-

обрядові пісні нерозривно пов’язані з певною порою року, відповідними звичаями і сільськогосподарськими роботами. Ці пісні були створені в усі епохи розвитку нації і передаючись з вуст в уста, збереглися у нашій пам’яті донині. А зараз Вашій увазі пропоную коротке інформаційне повідомлення на тему: «Церковна музика».

Виступ 2. Церковна музика

Українська народна багатоголосна пісня, що відображає складне і багате внутрішнє життя людини являлися своєрідним провідником появи в Україні церковної музики. Саме знання церковного співу поширювало духовенство, або вчителі співів. У XI столітті появилися перші богослужебні книги із музичними знаками, які були без лінійними і ставилися над словами текстів та приватні школи, де спів був одним із основних предметів. Саме в цей час Києво-Печерський монастир стає головним центром церковного хорового співу Київської Русі, при якому існувала відома школа співу, в якій відбувалося засвоєння багатих традицій візантійського церковного співу та поступово формувався старокиївський монодичний (одноголосний спів). Послухаймо один із таких творів. Зараз ми з вами послухаймо як звучить стародавній спів України XII-XIII століття «З нами Бог!». *(Звучить стародавній спів України, XII-XIII ст. «З нами Бог!»).*

Цей твір є стародавнім церковний співом України-Руси, якому притаманна протяжна мелодія з частим розспівуванням складів. Також у цій стародавні церковній пісні ми спостерігаємо елементи багатоголосся та соло, тобто спів однієї людини.

Вже другої половини XVII століття була поступово сформована багатоголосна церковна музика, яка носила назву *«партесний спів»*, що в перекладі з латинської означає «частина, партія», а партесний концерт став новим етапом у розвитку хорової музики та її «золотою добою», оскільки, саме в цей час, появляються авторські партесні твори і формується перша українська композиторська школа. Поряд з цим, важлива роль належала також кантовому жанрові (старовинна триголосна куплетна пісня, яка виконувалася ансамблем

співаків, або хором без інструментального супроводу), де поряд із духовними появляються світські канти, що були тісно пов'язані, знову ж таки, з фольклором.

Варто зазначити, що першими представниками української композиторської школи другої половини XVIII століття були Максим Созонтович Березовський, Дмитро Степанович Бортнянський та Артемій Лук'янович Ведель, завдяки яким відбулося оновлення духовної музики та виникнення духовних циклічних концертів нового стилю. *(Звучать партесний спів XVII століття «Кто не розлучит от любові Божія»).*

Цей церковний спів, дещо схожий на попередній, оскільки одна і та ж сама мелодія оспівується почергово різними голосами. Вона також протяжна, лірична, наспівна.

Вже наприкінці XV століття в Україні виникла велика потреба у розвитку освіти, науки та мистецтва, тому вже в середині XVI до початку XVII століття появилися так звані «братські школи», що стали головним осередком, де культивувався хоровий спів. Перші з них почали діяти у Львові, Острозі, Києві та Луцьку**.** Вже у 1632 році Київська братська школа дістала назву «Києво-братська колегія», а згодом Києво-Могилянська академія**.** З її стін вийшло багато визначних діячів культури, про яких ми уже сьогодні згадували, а саме – М.Березовський, Д.Бортнянський, А.Ведель, Г.Сковорода та ін.

Ведуча. Отже, саме українська народна пісня стала поштовхом до появи багатоголосної церковної музики, яка і досі супроводжує християнське церковне богослужіння. Проте не тільки народними піснями та церковними співами славетне українське хорове музичне мистецтво. Початок XIX століття характеризується розвитком світської музики. Саме про це нам розповість наступний доповідач. А зараз Вашій увазі пропоную інформаційне повідомлення на тему: «Світська музика».

Виступ 3. Світська музика

Початок XIX століття характеризується розвитком нових жанрів світської музики – пісні-романсу та музично-драматичних творів. Зараз до вашої уваги

прозвучить пісня-романс «Не питай, чого в мене заплакані очі». *(Звучить романс «Не питай чого в мене заплакані очі»).*

Тематика цього романсу присвячена коханню. Мелодія, яку ми з вами почули є протяжною, ліричною, наспівною і супроводжується інструментальною музикою.

Світська музика в цей період набуває все більшого значення. Композитори починають створювати не тільки церковну музику, але й різноманітні за тематикою багатоголосні пісні, які знаходять своє відображення у хоровій творчості таких композиторів, як: М.Вербицького, автора нашого славетного гімну України, С.Гулака-Артемовського та М.Лисенка. Останній, взявши за основу здобутки свої попередників, створив і розпочав нову епоху в розвитку національної музичної культури. Водночас, саме його творчість стала основою та справила значний вплив для його послідовників – К.Стеценка, та М.Леонтовича, Середина XIX століття характеризується появою нових форм музичного спілкування, а саме становлення концертно-хорової композиції – протяжної пісні, душевних розспівів, що, в свою чергу збагатило тематизм музичних хорових творів

Вже на початку XX століття хорове мистецтво відіграло важливу роль у становленні української музичної культури, оскільки саме хорова обробка української народної пісні набула статусу професіонального хорового мистецтва, в якій органічно поєднувалися взаємодія традицій селянського пісенного побуту, культова музика та концертна хорова практика. У розвитку жанру обробок українських народних пісень величезна роль належить Миколі Дмитровичу Леонтовичу, а його хорові мініатюри являються одними із вершин українського музичного хорового професіоналізму. Послухайте одну із його обробок. *(Звучить хорова обробка української народної пісні М.Леонтовича «Ой там, за горою»)*.

Прослухавши цю хорову мініатюру варто зазначити, що це щедрівка. Її мелодія хвилеподібна, весела, жвава, життєрадісна, виконується у швидкому темпі. У цьому творі присутні елементи підголосків у чоловічій партії.

Поряд з цим, продовжувачами творення хорових мініатюр є такі композитори, як: Л.Дичко, Є.Козак, М.Колесса, Б.Фільц та ін.

Заключна частина

Ведуча. Отже, українська хорова культура – неоціненний скарб національного значення, яка впродовж століть проявляла себе, як справжнє творіння величезного таланту та потенціалу українського народу. Саме хорове мистецтво втілювало цілісність та багатогранність внутрішнього світу як минулих поколінь, так і сучасного українського народу, а також було, є і буде його душею, виразником почуттів, найзаповітніших мрій та бажань.

Дякуємо Вам увагу та з нетерпінням буде чекати наступної зустрічі.

Продовження Додатку Ж

МУЗИЧНА ВІТАЛЬНЯ№ 2.2.

ТЕМА: «ТРЕПЕТНІ ЗВУКИ РОМАНСУ»

Мета:

- ***пізнавальна:*** ознайомлення студентів із витоками жанру вокального мистецтва – романсу, особливостями становлення та розвитку російського, циганського і українського романсу, а також його творцями і виконавцями;
- ***розвивальна:*** формування у студентської молоді високого рівня слухацької культури та естетичного смаку на кращих зразках російського, циганського та українського романсу;
- ***виховна:*** виховати інтерес до вокального мистецтва, зокрема романсу, розуміння його ролі у житті сучасної людини, а також формування національної свідомості та поваги до спадщини минулих поколінь та сьогодення шляхом ознайомлення студентів із яскравими представниками та виконавцями романсів різних країн.

Обладнання: портрети композиторів А.Аляб'єва, А.Варламова, А.Гурильова та виконавців А.Вертинського, В.Паніна, студентські стінгазети присвячені тематиці музичної вітальні, технічні засоби навчання, аудіо чи відеозаписи російського, циганського та українського романсів.

Попередня підготовка: повідомлення студентів про напрями романсу, випуск стінгазети, запрошення гостів.

Хід вітальні:

Вступна частина

Ведуча. Вельмишановні учасники чергової музичної вітальні. Безмежно раді знову вітати вас у цій затишній залі. Сьогодні ми з вами поринемо у світ російського, циганського та українського романсу, відчувши його трепетні і мелодійні звуки. Ми мали честь сьогодні запросити до нашої традиційної вітальні гостю – солістку Хмельницької обласної філармонії, Народну артистку України

Марію Ясіновську, яка, згодом, покаже усю свою майстерність виконання цього жанру вокального мистецтва.

Основна частина

Виступи студентів гуртка «Любителі музичного мистецтва».

Ведуча. У кого з нас не бринить душа, коли вслухаємося у задушевну, ліричну пісню, коли чуємо ніжні та ласкаві слова. В такі хвилини хочеться любити і прощати, сподіватися та вірити у краще. Все це відбувається під час того, як звучить його величність – «романс». Слово «романс» походить від іспанського слова «романсе». В Іспанії, на відмінну від церковних пісень, які завжди виконували латинською мовою, світські пісні співали у супроводі гітари іспанською. Ліричні пісні про кохання співали і прості селянські дівчата і панночки. Романс – це вокальний твір написаний на невеликий вірш ліричного змісту, переважно любовного. А зараз Вашій увазі пропонуємо інформаційне повідомлення про російський романс.

Російській романс.

Варто зазначити, що у Росії романс набув національні риси. Ним спочатку називали вокальний твір французькою мовою, а твір з текстом російською мовою «російською піснею». Але, згодом, з'явився жанр російського романсу, який швидко став популярним. Він характеризується за такими ознаками:

1. його зміст не виходить за межі лірики, а текст присвячений якомусь переживанню, зазвичай любовному;
2. йому притаманний один ліричний настрій, а мелодія тісніше, ніж у пісні пов'язана з віршем;
3. найважливіша якість романсу – інтимність та камерність;
4. являє собою тригранну структуру, в якій однаково значущі слово, музика і мова.

Чудові зразки російського романсу створили такі композитори, як: А.Аляб'єв, А.Варламов, А.Гурильов та ін., а його «золотий вік» прийшов на початок XX століття, коли жили і творили такі великі та самобутні виконавці та

композитори, як: А.Вертинського, В.Паніна та ін. *Пропонуємо послухати романс А.Аляб'єва «И я выйду ль на крылечко».*

Одвічне палке тривожне кохання оспівується у цьому прекрасному романсі. Йому притаманна лірична мелодія із деякими нотками драматизму, а слово музика та мова нерозривно пов'язані між собою.

Сьогодні чарівними романсами нас радують О.Малінін та О.Погудін.
До вашої уваги прозвучить романс А.Варламова у виконанні О.Погудіна «На заре ты ее не буди»).

У порівнянні з попереднім, у цьому романсі оспівується образ красивої жінки устами чоловіка. Мелодія лірична, душевна, трепетна та швидкоплинна.

Також вартий нашої уваги усім відомий сучасний виконавець романсів О.Малінін, творчість, якого сьогодні знаходиться на вершині п'єдесталу. Давайте помилуємося виконанням одного із них. *(Звучить романс О.Малініна «Берега»)*.

Порівнюючи цей романс з попередніми, варто зазначити, що він написаний вже в сучасних інтонаціях. Йому притаманний вільніший стиль композиторського письма, більш схожий до естрадної музики, хоч тематика залишається та ж сама – любовна. До вашої уваги інформаційне повідомлення на тему: «Циганський романс».

Циганський романс.

На основі російських народних пісень і побутових романсів у першій половині XIX століття провідні російські композитори створили жанр циганського романсу, який, згодом, був доопрацьований та доведений до високого рівня власне самими циганами під впливом своєї манери. Композитори-цигани часто були авторами текстів, які писалися виключно на російській мові, а інколи вони підлаштовували їх вже під відомі мелодії. Самі тексти романсів, які належали авторам-циганам опиралися на стиль текстів російських пісень. На початку XX століття романс набув свого розповсюдження на естраді. Це етап був перехідним від старих форм легкої розважальної музики до жанру музичної естради. Ця популярність обумовлена зверненням до нього відомих виконавців. В цей період його створюють: М.Зубов та Я.Пригожий та ін. Також романси

створювалися силами циган-виконавців, зокрема К.Орловою. А зараз до вашої уваги прозвучать старовинний циганський романс у виконанні Р.Ерденко «Не смущай».

На відміну від російського цьому романсу властива емоційна насиченість, поєднання співучості і декламаційності, специфічна гітарна фактура супроводу з переборами акордів.

Давайте послухаємо ще один романс, який називається *«Солнышко» у виконанні сучасного співака Петра Чорного.*

Прослухавши цей романс ми спостерігаємо, що на зміну гітари, як супроводу приходить фонограма, а тому виконання стає ближчим до естрадного, хоч мелодія та тематика залишаються тими ж. А зараз ми з вами ознайомимося з історією нашого українського романсу та послухаємо його зачаровані звуки.

Український романс.

Пісня-романс у нашій музичній культурі посідає особливе місце. Музикознавці вивчають її як жанр професійної музики, а отже – це велике і яскраве явище українського музичного мистецтва.

Довгий шлях пройшов український романс, коріння якого сягає одноголосних пісень без супроводу в їх кращих лірико-драматичних зразках. Розквіт у XVIII першій половині XIX століття ліричної поезії, захоплення інструментальною музикою сприяли формуванню пісні з супроводом, у якій помітно посилилася образна індивідуалізація та ліричне начало. Термін пісня-роман найбільш відповідає сутності жанру, що став переходом від народної ліричної пісні до романсу. Поряд з цим, важливу роль у становленні і розвитку пісні-романсу відіграли українські поети XVIII століття, музично освічені люди та численні невідомі автори. З тогочасних романсів слід назвати вокальні твори Г.Сковороди, який відіграв помітну роль у розвитку сольної пісні з супроводом. Ще за його життя стали відомими такі пісні, як: «Ой ти птичко жолтобоко», «Стоит явор над горою» та «Ах поле, поле зелены», а С.Климовського «Їхав козак за Дунай» назавжди увійшла до народної мистецької скарбниці. Не менш

популярними стали пісні-романси М.Петренка «Дивлюсь я на небо», В.Забіли «Не щебече соловейко» та ін. *Звучить романс М.Петренка «Дивлюсь я на небо».*

У цьому романсі автор відобразив одвічну мрію людини про небо, про волю. Починається твір риторичним питанням, у яких ліричний герой висловлює найпотаємніші сподівання соколом здійснитися в небо, щоб там знайти собі долю, адже тільки милуючись зорями, місяцем, ясним сонцем, забуває, що він сирота. Така ж сама і мелодія пісні широка, протяжна, лірична, в той же час схвильована.

Велике значення у розвитку української вокальної музики має творчість М.Лисенка, який працюючи над поезіями Шевченка збагатив стильову систему українського романсу. Це романс-монолог «Одна я, одна», романс-дума «У неділю вранці рано». Поряд з цим, нові образи увійшли в творчість українських композиторів разом з натхненною поезією І.Франка та Л.Українки (М.Лисенко «Місяцю-князю», Я.Степовий «Розвійтеся з вітром», «Мелодії», «Сім струн»). Також вартий нашої уваги романс Михайла Старицького «Ніч яка місячна» відомий усім. У житті письменника трапилася така подія: одного разу, біля річки він почув, як ніжно, сумовито і так дзвінко співає на березі юна дівчина, з тонким станом і чорною косою, що стояла босоніж у білій вишитій сорочці, чорній спідниці, викручуючи білизну та співаючи пісню. Це було кохання з першого погляду. Він одразу, не вагаючись, запросив її на вечорниці. Та вона відмовила, бо не мала черевиків, та й не гоже було наймичці гуляти з паничами. З великою любов'ю до дівчини та нерозділеного почуття кохання М.Старицький склав вірш, музику до якого написам М.Лисенко. Послухайте будь ласка його. *(Звучить романс М.Лисенка «Ніч яка місячна»).*

Варто відзначити, що у XX столітті до фольклору перейшла досить велика кількість романсів, серед яких слід назвати: «Плавай, плавай, лебедонько», «Вечірня пісня» К.Стеценка, «Тихо над річкою» М.Батюка, «Рідна мати моя» П.Майбороди, «Повія вітер степовий» та інші. Отже можна стверджувати, що пісня-романс, маючи досить тривалу історію є життєздатною, вона постійно розвивається та оновлюється, і далі продовжує своє життя як народнопісенний жанр.

А зараз до вашої уваги прозвучить романс Я.Степового «Розвійтеся з вітром» виконанні нашої шанованої гості солістки Хмельницької обласної філармонії, Народної артистки України Марії Ясіновської.

Ця чудова виконавиця, завдяки своїй професійній майстерності співу, передала нам весь ліризм та ясність мелодії, поєднавши слово, музику та мову в єдине ціле. Давайте ще раз подякуємо її оплесками.

Заключна частина

Ведуча. Отже, трепетні звуки романсу, які сьогодні прозвучали у цьому залі ще раз заставили стукатися наші серця в унісон, співпереживати та викликали найщиріші почуття. Усім дякуємо за увагу та до нових зустрічей.

Дякуємо Вам увагу та з нетерпінням буде чекати наступної зустрічі.

Продовження Додатку Ж

МУЗИЧНА ВІТАЛЬНЯ №3.6.

ТЕМА: «ТАЄМНИЦІ ГЕНІАЛЬНОСТІ П.І.ЧАЙКОВСЬКОГО»

Мета:

- ***пізнавальна:*** ознайомлення студентів і життєвим та творчим шляхом геніального російського композитора П.І.Чайковського та його збіркою фортепіанних творів «Дитячий альбом»;
- ***розвивальна:*** формування у студентської молоді високого рівня слухацької культури та естетичного смаку на кращих зразках дитячих творів композитора, які увійшли до її складу;
- ***виховна:*** виховати інтерес до класичного фортепіанного мистецтва, розуміння його ролі у житті сучасної людини, а також формування національної свідомості та поваги до спадщини минулих поколінь шляхом ознайомлення студентів із життєвим шляхом та творчою скарбницею митця;

Обладнання: портрет композитора П.І. Чайковського, студентські стінгазети присвячені життєвому та творчому шляху композитора.

Попередня підготовка: повідомлення студентів про життєвий та творчий шлях композитора, історію створення та зміст «Дитячого альбому», випуск стінгазети та вибір репертуару для виконання.

Хід вітальні:

Вступна частина

Ведуча. Шановні студенти та присутні у цьому залі. Вкотре безмежно раді вітати вас. Мандруючи далі світом інструментальної музики, сьогодні ми з вами познайомимося із геніальним її творцем – російським композитором Петром Іллічем Чайковським, розкриємо зміст його прекрасної збірки фортепіанних творів для дітей, яка називається «Дитячий альбом», а також прослухаємо деякі з них у виконанні наших студентів.

(Показ фото композитора на екрані).

Серед російських композиторів-класиків досить виділяється ім’я П.І.Чайковського, яке має досить велику цінність для любителів музики усього світу. Його твори захоплюють та хвилюють усіх людей – музикантів-професіоналів і широке коло слухачів. В музиці митця відображене життя людини з її радістю, смутком, надіями, боротьбою та розчаруванням.

Шановні глядачі. Сьогодні ви будете виступати не лише у якості слухачів, а й журі, оскільки ми оголошуємо конкурс-концерт на краще виконання студентами фортепіанного твору із «Дитячого альбому». Ви сьогодні маєте обрати три призові місця. Перед вами, на столі знаходяться конверти із назвами творів, які сьогодні будуть звучати у нашому залі та кружечки червоного (І місце), синього (ІІ місце) та зеленого (ІІІ місце) кольорів. Ваше завдання, шляхом голосування визначити ці місця. Наприклад: якщо твір у виконанні студента вам сподобався найбільше, то в конверт з його назвою ви ставите червоний кружечок; друге місце ви визначаєте синім кружечком, а третє – зеленим.

Отож, на вас покладена відповідальна місія, будьте дуже уважними та об’єктивними. Результати конкурсу ми оголосимо наприкінці музичної вітальні. А зараз Вашій увазі пропонуємо інформаційне повідомлення про дитинство та юність композитора.

<u>Основна частина</u>

Виступ студентів гуртка «Любителі музичного мистецтва» із доповіддю про життєвий та творчий шлях композитора, а також зміст його «Дитячого альбому».

Дитинство та юність. Петро Ілліч Чайковський народився 25 квітня 1840 року у невеликому містечку Воткінське, що на Уралі. Перші музичні враження майбутнього композитора пов’язані з піснями, які він слухав у дитинстві від своєї мами, родичів та народних співаків. Згадуючи про дитинство, Петро Ілліч писав: «я з самого раннього дитинства захопився красою характерних рис російської народної пісні». Тож не дивно, що здібності юного композитора проявилися досить у ранньому віці. Вже у п’ять років він вільно володів фортепіано, а у вісім – почав записувати свої перші музичні враження. Згодом, у 1849 році його сім’я

переїхала до міста Алапаєвська, а через рік – до Петербурга, де він навчався в правовому училищі. Саме тут він почав займатися серйозно музикою, яка викладалася тільки для бажаючих. Пропонуємо ознайомитися із сторінками творчого шляху композитора.

Творчий шлях.

Після закінчення училища митець отримав чин титулярного радника і місце у Міністерстві юстиції. Однак служба не приваблювала його, тому увесь свій вільний час він присвячував відвідуванню опери та театру, а згодом, у 1862 році, вступив до Петербурзької консерваторії, по закінченню якої був направлений на педагогічну роботу до Московської консерваторії. Саме тут він знайомиться з видатними музикантами, літераторами, артистами та займається своєю творчою діяльністю. З кінця 70-тих П.Чайковський здійснив багато подорожей за кордон у якості диригента, а в 1885 році його вибирають одним із директорів Московського відділу Російського музичного товариства.

Життя метра російської музики було повністю присвячене музикуванню. Ним було написано більше 80 творів, зокрема опери, балети, концерти для фортепіано, сюїти та струнні квартети. Яскравим творчим надбанням П.Чайковського є його цикл дитячих фортепіанних творів «Дитячий альбом» зміст якого нагадує, як один день з життя дитини з її іграми, веселощами та засмученнями. Варто зазначити, що фольклорність, дивовижна мелодика зробили цей цикл затребуваним і у наші дні.

Історія створення збірника. Задум композитора про написання цього дитячого циклу можна віднести до лютого 1878 року, коли Петро Ілліч перебував у закордонній подорожі, де і виникла така дивовижна ідея створення легких п’єс для дитячого виконання. Тому, вже у травні 1878 року опус був повністю закінчений. Історія його виникнення пов’язана саме з родиною сестри композитора, до якої він часто приїжджав весело проводячи час із дітлахами, яких було семеро. Тому саме сім’ї Давидових було присвячено це «Дитячий альбом».

Зміст «Дитячого альбому».

Програмний цикл дитячого альбому був вибудуваний композитором в певній послідовності. Мистецтвознавці логічно ділять його на ранок, день і вечір дитячого режиму.

Ранковий цикл складається із «Ранкової молитви», «Зимового ранку», «Гри в конячки», «Мами». Давайте з вами прослухаємо п'єсу «Ранкова молитва». **(Звучить п'єса «Ранкова молитва» у виконанні студентки ММ-21 групи Відлацької Аліни).**

З неї починався і закінчувався день дорослих та дітей. У музичній п'єсі композитор використав мелодику справжньої церковної молитви. Поряд з цим варто звернути увагу на те, наскільки чистою і дитячою безпосередністю інтонаційна бесіда дитини з Богом. Мелодія цієї п'єси протяжна, лірична та проникліва.

Денний цикл складається з «Маршу дерев'яних солдатиків», «Хвороби ляльки», «Похорону ляльки», «Вальсу» та «Нової ляльки».

Послухайте будь ласка п'єсу «Хвороба ляльки». **(Звучить п'єса «Хвороба ляльки» у виконанні студентки ММ-21 групи Слісарчук Олени).**

Прослухавши цю п'єсу варто зазначити, що переживання дівчинки про її хвору ляльку передано дивовижними музичними засобами. Варто звернути увагу на те, що у цьому творі відсутня цілісність мелодії, оскільки вона постійно переривається паузами-зітханнями. Для порівняння давайте послухаємо іншу п'єсу, яка називається «Нова лялька». **(Звучить п'єса «Нова лялька» у виконанні студентки ММ-31 групи Монастирської Ані).**

У порівнянні з попередньою, ця п'єса перейнята радістю та щастям. Живий біг, схвильоване биття серця передає музика цієї мініатюри. Стрімка мелодія увібрала в собі цілу гамму почуттів – захват і здивування.

Цикл *«Пісні і танці»* зібрав у собі воєдино російські пісні і бальні танці. До нього увійшли: «Мазурка», «Російська пісня», «Мужик на гармоніці грає», «Камаринська» та «Полька». Давайте послухаємо п'єсу із цього циклу, яка називається «Мазурка». **(Звучить п'єса «Мазурка» у виконанні студентки ММ-41 групи Гаврилової Людмили).**

Ця мініатюра, як ми бачимо, пройнята галасливими, живими акцентами та ритмічністю, однак цей альбом П.Чайковський задумував як насиченість внутрішніх переживань і дій дитини, тому навіть у рухомій мазурці прослуховується легкий перехід на смуток і мрійливість.

Циклі *«Пісні далеких країн»* композитор присвятив пісням далекого зарубіжжя, у яких з легкістю передає їх колорит. До нього увійшли: «Італійська пісенька», «Старовинна французька пісенька», «Німецька пісенька» та «Неаполітанська пісенька». Давайте послухаємо «Італійську пісеньку». **(Звучить «Італійська пісенька» у виконанні студентки ММ-21 групи Шустак Єви).**

У цій пісеньці П.Чайковський засобами музичної виразності точно передав акомпанемент гітари, або мандоліни, настільки улюблених в Італії. Енергійна, грайлива пісень нагадує вальс, але в ній немає плавності танцю, а притаманна південна жвавість і поривчатість. Для порівняння давайте послухаємо «Старовинну французьку пісеньку». **(Звучить «Старовинна французька пісенька» у виконанні студентки ММ-41 групи Данілової Наталії).**

Порівняно із попередньої, у цій пісеньці звучить сумний, народний мотив. Задумлива мрійливість була притаманна середньовічній Франції. Ця п’єса нагадує баладу стриману і задушевну.

«Вечірній цикл» нагадує про дитячу втому після денних забав. До нього увійшли: «Няніна казка», «Баба Яга», «Солодка мрія», «Пісня жайворонка», «Шарманщик співає» та «В церкві». **Давайте послухаємо п’єсу «Солодка мрія» у виконанні студентки ММ-41 групи Собчак Анастасії.**

Прослухавши цю п’єсу ми поринаємо знову у спокійну, задумливу мелодію, немов дитина, дивлячись у вікно на морозні візерунки, складає свою невигадливу казку у вечірніх сутінках.

<u>Заключна частина.</u>

Ведуча. Отже, підсумовуючи вищезазначене слід відмітити, що П.І.Чайковський став одним із перших російських композиторів, який написав цикл фортепіанних п’єс для дитячого виконання. Це технічно не складні мініатюри, доступні для розуміння дитини, кожна з якої являє собою цілісний

твір. Програючи їх, дитина вирішує різні художньо-виконавські завдання, оскільки плавність, співучість змінюється уривчастим маршем.

Оголошення переможців конкурсу та нагородження їх грамотами і призами.

Дякуємо Вам увагу та з нетерпінням буде чекати наступної зустрічі.

Додаток 3

Зразки презентаційних матеріалів музичної вітальні №1.1. «Витоки українського хорового мистецтва»

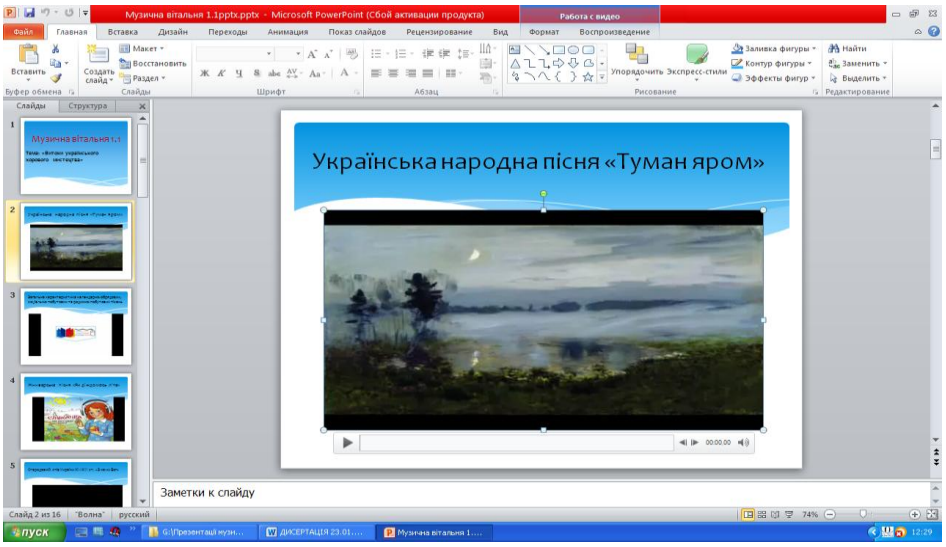

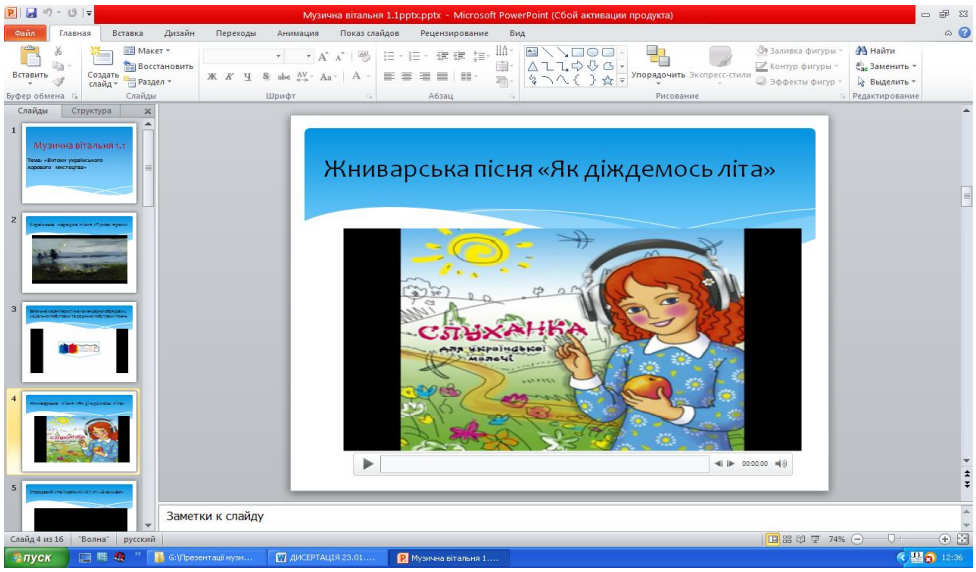

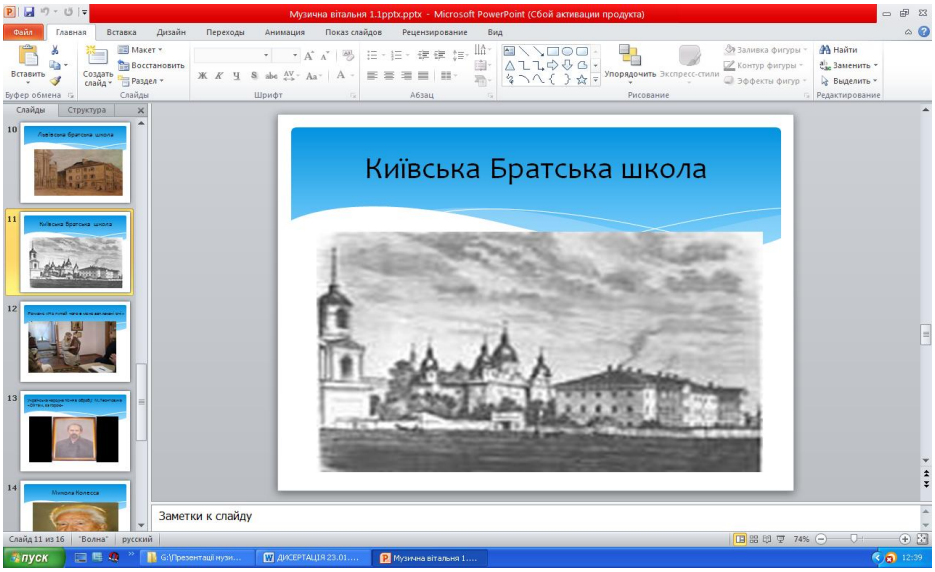

Продовження додатку 3

Зразки презентаційних матеріалів музичної вітальні №2.2. «Трепетні звуки романсу»

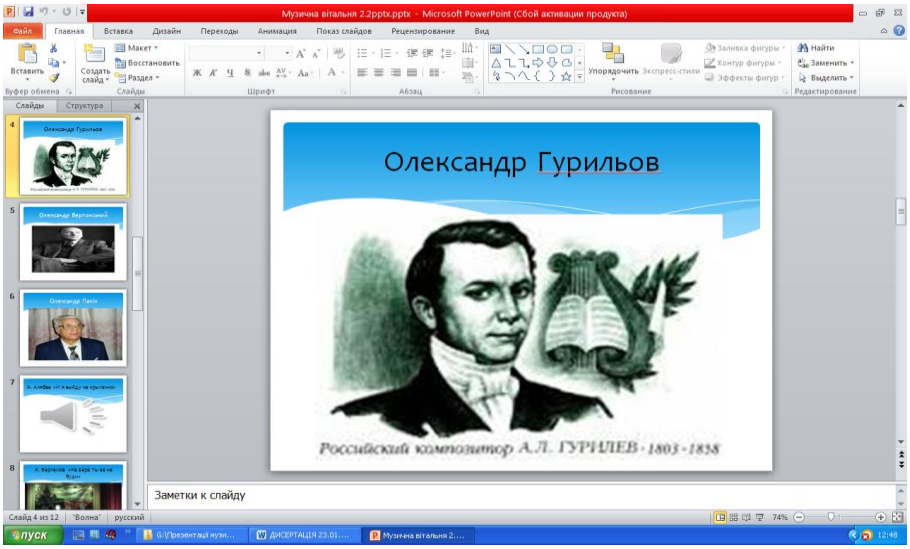

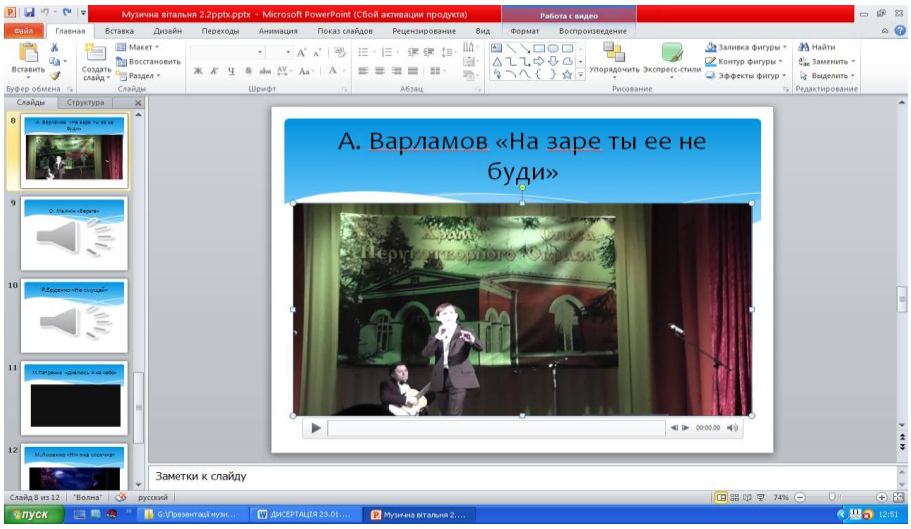

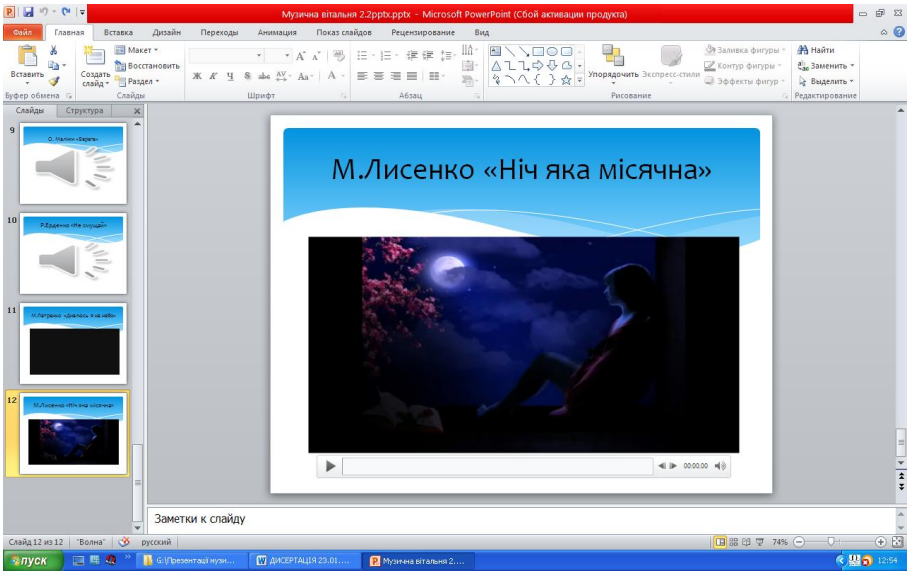

Продовження додатку 3

Зразки презентаційних матеріалів музичної вітальні №3.6. «Таємниці геніальності П. І. Чайковського»

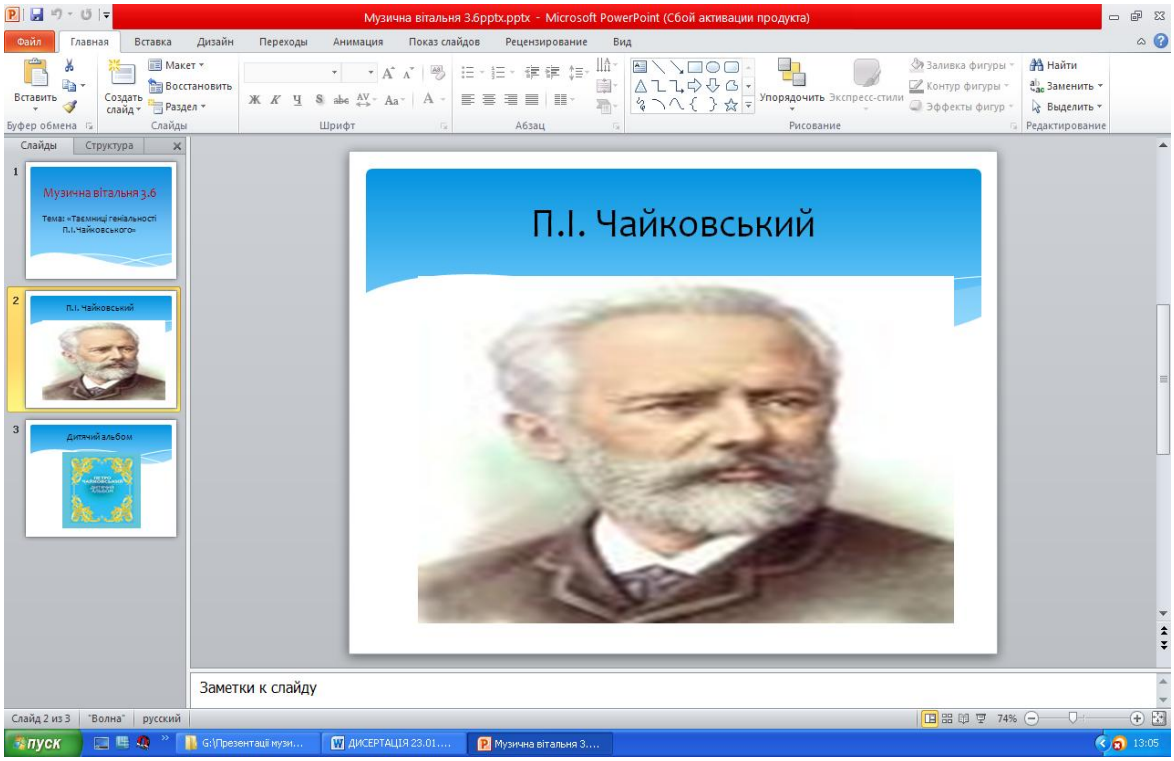

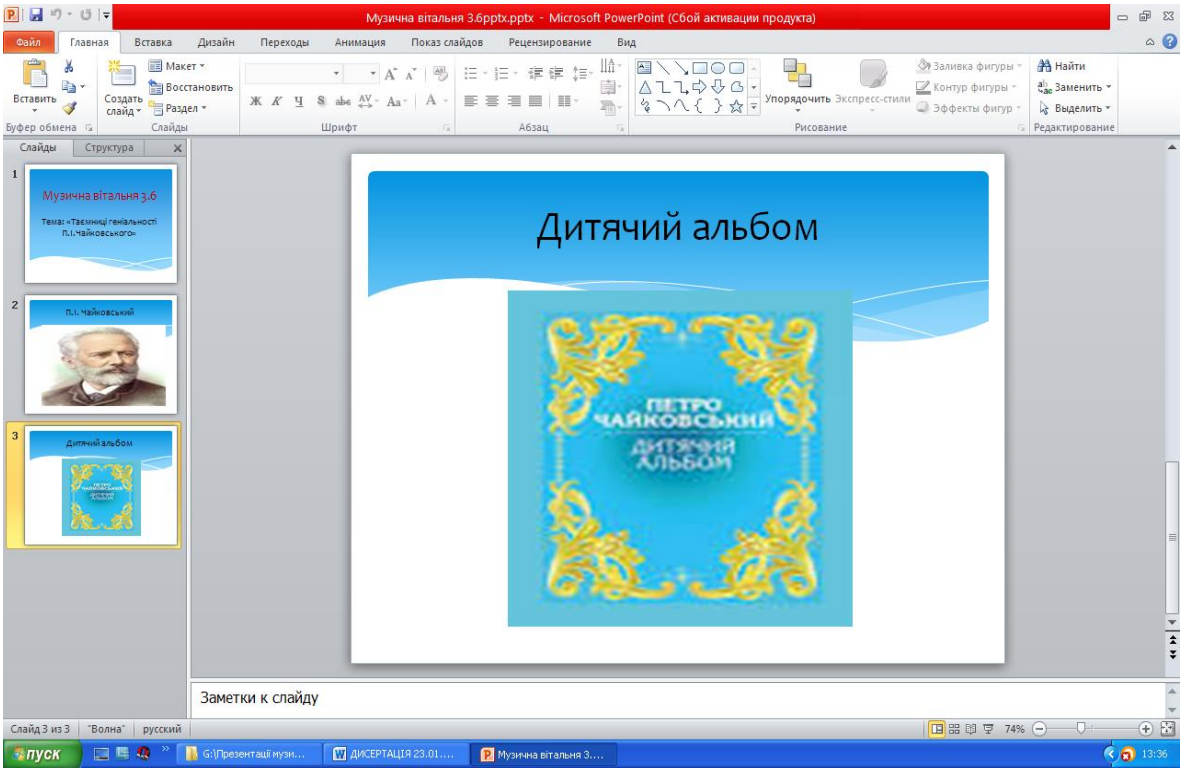

Додаток К

Студентські тематичні стінгазети, присвячені музичним вітальням

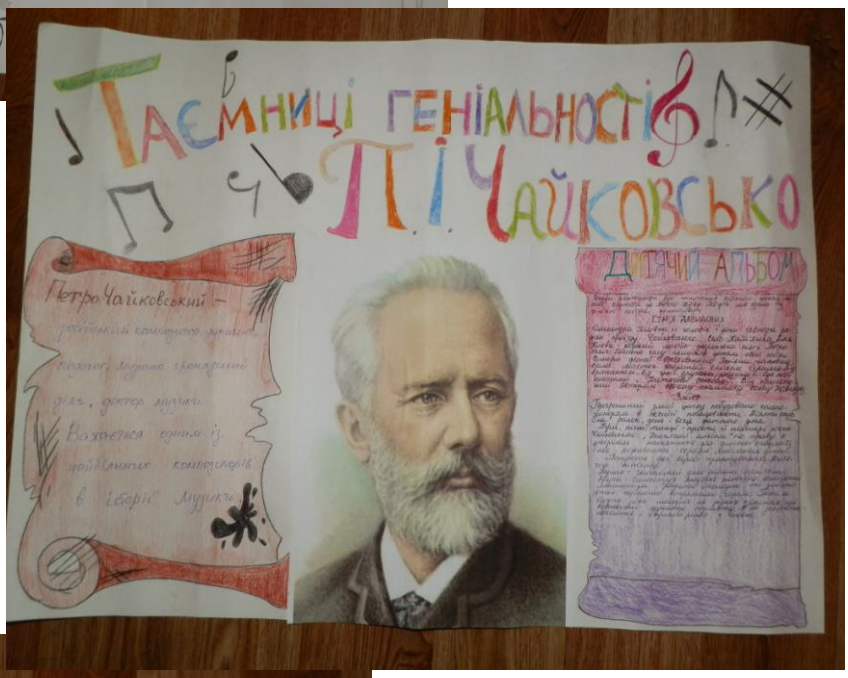

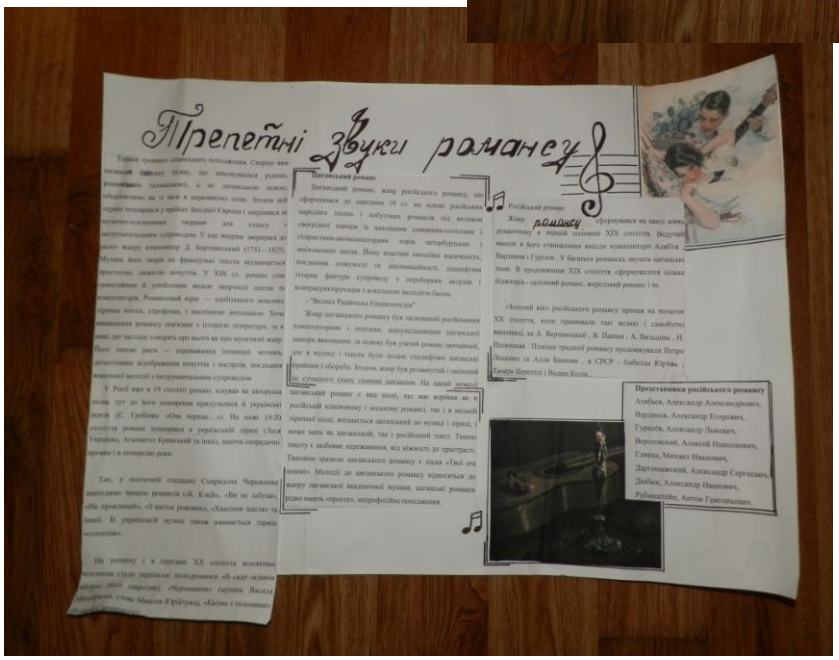

Додаток Л

СЦЕНАРІЙ МУЗИЧНОЇ ВІКТОРИНА

ТЕМА: «СТЕЖИНАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА»

Мета:

– ***пізнавальна:*** оволодіння знаннями про музичні інструменти, з теорії музики, історії української та зарубіжної музичної літератури, закріплення набутих знань, умінь та навичок.

– ***розвиваюча:*** розвиток та вдосконалення розумових здібностей студентів, уваги, пам'яті, спостережливості, швидкості реакції,

– ***виховна:*** виховання у студентів духовно-моральних якостей, інтерес та любов до музики, естетичні смаки та ідеали, формування культури мислення.

Обладнання: наочний та роздатковий матеріал, ТЗН, секундомір.

Попередня підготовка: ознайомлення студентів із переліком питань, які входять до складу вікторини, виготовлення декорацій.

Хід вікторини:

Вступна частина

Ведучий: Шановні гравці та усі присутні у цьому залі. Ми раді вітати вас на музичній вікторині.

З давніх-давен люди вважали, що музика має чудодійну силу. Народ складав про неї прекрасні поетичні перекази. Іноді її називали «мовою людського серця», оскільки не все те що ми чуємо і переживаємо, можна переказати словами, а як тільки зазвучить незнайома нам гарна мелодія, ми одразу помічаємо, що музика відповідає нашому настрою, сильніше ніж слова та допомагає виявити його. Шлях до розуміння музики полягає саме у спробі пройнятися почуттями та переживаннями, які висловив композитор, збагнути його задум, зрозуміти і разом з ним пережити. Тому сьогодні ми спробуємо поринути у світ музичного мистецтва, зокрема: теорії музики, музичних інструментів, народної пісні і ще раз звернутися до творчої скарбниці як українських, так і зарубіжних композиторів, застосовуючи свої теоретичні знання,

уміння та навички у практичній діяльності. Тому, переходимо до привітання команд. До слова запрошуємо капітанів ***(представлення команд (назви, логотипу, девізу).***

Основна частина

Ведучий: Подякуємо гучними оплесками, за таке чудове привітання, капітанів команд. Отже, переходимо до умов першого конкурсу, який називається «Музична розминка». Я задаватиму 20 запитань і називатиму чотири варіанти відповіді. Завдання команд: вибрати з них правильну і назвати швидше за іншу. Кожне питання оцінюється в 1 бал, та команда, яка дасть правильно відповіді на усі запитання, отримає 20 балів.

1. Увага! Перше запитання: Який з перерахованих інструментів не являється дерев'яним духовим:

   а) зурна в) гобой

   б) горн г) фагот

2. Колектив учасників, який складається з п'яти музикантів називається:

   а) тріо в) квартет

   б) дует **г) квінтет**

3. Який з цих інструментів являється українським народним?

   а) сакасафон в) акордеон

   б) бандура г) балалайка

4. Кортий з цих композиторів являється українським:

   а) М.Глінка **в) Є.Козак**

   б) Д.Шостакович г) Г.Свірідов

5. Який з цих жіночих голосів являється найвищим:

   а) колоратурне сопрано в) сопрано

   б) альт г) меццо-сопрано

6. Який з означених термінів у перекладі з латинської означає «пісня?»

   а) арія в) ораторія

   б) лібретто г) романс

7. Котрий із названих композиторів є автором книги «Про трьох китів та про інші цікаві речі»:

а) М.Леонтович в) М.Лисенко

б) Д.Кабалевський г) Б.Фільц

8. Перу якого композитора належить опера «Ніч перед Різдвом?»

а) О.Даргомижський в) А.Кос-Анатольський

б) М.Римський-Корсаков г) А.Шнітке

9. Який з цих російських композиторів не є представником XIX століття?

а) П.Чайковський в) М.Мусоргський

б) О.Бородін **г) Д.Шостакович**

10. Музична форма, у якій певний розділ повторюється багато разів, чергуючись з епізодами різного змісту – це:

а) серенада в) сарабанда

б) рондо г) скерцо

11. Який із перерахованих інструментів не відноситься до крупи «щипкові»:

а) мандоліна в) арфа

б) гуслі **г) клавесин**

12. Який з перерахованих музичних інструментів відноситься до групи «язичкові»:

а) гармоніка в) тромбон

б) фортепіано г) сопілка

13. Лірико-комедійна опера «Запорожець за Дунаєм» належить перу:

а) Б.Лятошинського в) В.Матюка

б) С.Гулака-Артемовського г) П.Ніщинського

14. Котрий з перерахованих композиторів являється італійським?

а) Ф.Шуберт **в) Д.Россіні**

б) І.Штраус г) В.-А.Моцарт

15. Котрий із перерахованих творів входить до творчої спадщини М.Леонтовича?

а) «Тихо-тихо Дунай воду несе» в) «Три шляхи»

б) «Заплету віночок» **г) «Щедрик»**

16. Котрий із цих композиторів є вихідцем з України?

а) П.Чайковський **в) С.Гулак-Артемовський**

б) С.Рахманінов г) Й.С.Бах

17. Котрий із цих композиторів навчався у Кам'янець-Подільській духовній семінарії?

а) М.Вербицький в) М.Лисенко

б) К.Данькевич **г) М.Леонтович**

18. Сценічна вистава розважального характеру з елементами розмовної мови – це:

а) оперета в) опера

б) ораторія г) ноктюрн

19. Котрий із перерахованих композиторів входить до «Могутньої кучки»?

а) М.Мусоргський в) К.Стеценко

б) Є.Козак г) Г.Сковорода

20. Музично-сценічний твір у якому використовуються різні жанри й засоби естрадної й побутової музики, опери, хореографії – це:

а) мюзикл в) арія

б) спектакль г) опера

(Оголошення балів, котрі команди набрали за перший конкурс).

Ведучий: Отже, давайте ознайомимося з умовами другого конкурсу, який називається «Битва капітанів». По черзі капітани виходять і стають обличчям до своїх команд, одягнувши навушники. Уважно слухають пісню, обрану їм суперниками. Завданням капітана є, лише за допомогою міміки та жестів, зробити так, щоб його команда відгадала назву та автора пісні за 1 хв. Розпочинає гру та команда, у якої більша кількість балів після першого конкурсу. Даний конкурс оцінюється у 20 балів.

(Оголошення переможця конкурсу).

Ведучий: Переходимо до третього конкурсу, який називається: «Вгадай, що за інструмент»? Ведучий, по черзі кожній з команд дає детальну характеристику музичного інструмента, а вони мають відгадати його назву за 1хвилину. Цей конкурс оцінюється у 10 балів.

– Російський струнний щипковий інструмент, родичка гітари, у якої дерев'яний, трикутний корпус і довгий гриф, на якому натягнуто три струни. Звук цього інструменту видобувається ударам вказівного пальця по усім струнам одразу **(балалайка).**

– Цей інструмент називають королевою оркестру. Найбільш розповсюджений струнний смичковий інструмент. Корпус цього інструмент досить витончений: з плавними заокругленнями, тонкою «талією». До корпусу прикріплений гриф, який закінчується завитком. Цей інструмент має чотири струни, які носять назву тих звуків, на які налаштовані: мі, ля, ре та соль **(скрипка).**

Ведучий ***(Оголошення переможця, підсумок балів за три конкурси).***

Умови наступного конкурсу наступні: для кожної із команд дається українська народна пісня. ЇЇ текст міститься на проекторі, але деякі із слів пісні замінено на неправильні. Завданням команд – заспівати правильно текст. Змінено 10 слів, кожне вгадане слово – 1бал. Та команда, яка справиться з цим завданням отримає 10 балів.

Звучать українські народні пісні «Ой ти дівчино з горіха зерня» та «Ой, гарна я гарна».

(Оголошення переможця конкурсу).

Ведучий: умовою п'ятого конкурсу є наступне: кожній із команд буде роздано картки, на яких розміщено слова у хаотичному порядку. Завдання команд полягає у тому, що якнайшвидше з цих слів скласти прислів'я про музику. Яка з команд впорається швидше та і стане переможцем у цьому конкурсі. Цей конкурс оцінюється у 10 балів.

(Оголошення переможця конкурсу. Підсумок балів за п'ять конкурсів).

Ведучий: І, нарешті, завданням останнього конкурсу є розв’язання кросворду. Його тематику ви оберете самостійно, шляхом жеребкування. Цей конкурс оцінюється в 40 балів, для того дати можливість кожній із команд шанс на перемогу. Та команда, яка швидше справиться з цим завданням отримає 40 балів.

Микола Андрійович Римський-Корсаков

Кросворд

								С		
		Т	И	Х		В	І	Н		
	Ш							І		
П	Е	Т	Е	Р	Б	У	Р	Г		
	Х							У		
	Е			В		Г		Р		
	Р			О		У		О		
	И			Л	И	С	Е	Н	К	О
	З			Х		Л		Ь		
С	А	Д	К	О		І		К		
	Д			В				А		
	А			А						

По горизонталі:

2. Місто, де народився композитор.

4. Місто, в якому він вчився і працював.

7. Учень М.Римського-Корсакова, видатний український композитор, автор опери «Тарас Бульба».

8. Опера-билина, лібрето якої написано композитором за участю В.Стасова, В.Бєльського, І.Тюменєва і М.Штрупа.

По вертикалі:

1. Опера, написана за відомою казкою О.Островського.

3. Симфонічна сюїта, створена під враженням арабських казок «Тисяча і одна ніч».

5. Дійова особа опери «Садко».

6. Старовинний струнний музичний інструмент, на якому грав «Садко».

Микола Віталійович Лисенко

Кросворд

1. **У**	**Т**	**О**	**П**	**Л**	**Е**	**Н**	**А**					
		2. **Г**	**Р**	**И**	**Н**	**Ь**	**К**	**И**				
3. **Т**	**А**	**Р**	**А**	**С**								
			4. **П**	**Е**	**Т**	**Р**	**О**					
	5. **Ф**	**Р**	**А**	**Н**	**К**	**О**						
6 . **Н**	**А**	**Т**	**А**	**Л**	**К**	**А**						
			7. **К**	**О**	**Б**	**З**	**А**	**Р**				

– Лірико-фантастична опера М.Лисенка.

– Село на Полтавщині, в якому народився композитор.

– Дійова особа опери «Тарас Бульба».

– Дійова особа опери «Наталка Полтавка».

– Видатний український поет, автор тексту хорового твору М.Лисенка «Вічний революціонер».

– Дійова особа опери «Наталка Полтавка».

– Збірка віршів Т.Шевченка, до якої композитор написав музику.

(Оголошення переможця конкурсу, підрахунок балів, оголошення переможця вікторини та нагородження призами та грамотами).

Заключна частина

Отже дійшла до завершення наша музична вікторина. Сьогодні ми з вами помандрували світом музичного мистецтва, виконуючи різноманітні форми інтелектуального розважального та творчого характеру. Я задоволена тим, що ви проявили себе у цій грі, як креативні, творчі та наполегливі майбутні педагоги, які вміють ставити ціль та досягати її. Безмежно вдячна і гравцям і вболівальниками, які підтримували та вболівали кожен за свою команду. До нових зустрічей.

Додаток М

Світлини проведення благодійних музичних вистав

Продовження Додатку М

Додаток Н

Світлини соціально-благодійного проекту «Веселий лікар»

Продовження Додатку Н

Додаток П

Світлини виступу студентського ансамблю народної музики «Веселі передзвони» у Вінницькому обласному комунальному притулку для дітей «Добробут»

Додаток Р

Перевірка результативності методики реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва за t-критерієм Стьюдента

Впровадження організаційно-педагогічних умов виховання у студентів вищих педагогічних навчальних закладів культури дозвілля засобами музичного мистецтва дозволило спостерігати позитивну динаміку щодо рівня вихованості культури дозвілля у членів експериментальної групи, що відображено на рисунку 3.3.1.

Для перевірки результативності експериментальної методики ми скористалися t-критерієм Стьюдента [1, с. 41-45]:

Відповідно до формули нами було розраховано наступні значення:

$\overline{x}_1$ - вибірка ЕГ до проведення формувального експерименту;

$\overline{x}_2$ - вибірка ЕГ після проведення формувального експерименту;

$\overline{y_1}$ - вибірка КГ до проведення формувального експерименту;

$\overline{y_2}$ - вибірка КГ після проведення формувального експерименту.

Під час розрахунків ми також визначили n_x - об`єм вибірки ЕГ та $n_y$ як об`єм вибірки КГ.

Так, спостережуване значення для ЕГ знаходимо за формулою:

$$t_{емп} = \frac{|\overline{x}_1 - \overline{x}_2|}{\sqrt{n_x \cdot D_{x_1} + n_x \cdot D_{x_2}}} \cdot \sqrt{\frac{n_x \cdot n_x}{n_x + n_x} \cdot (n_x + n_x - 2)}$$

Одержимо наступні дані:

$$\overline{x}_1 = \frac{1}{109} \cdot (3 \cdot 19 + 2 \cdot 25 + 1 \cdot 65) \approx 1{,}58;$$

$$\overline{x}_2 = \frac{1}{109} \cdot (3 \cdot 28 + 2 \cdot 52 + 1 \cdot 29) \approx 1{,}99.$$

$$t_{емп_x} = \frac{|1{,}58 - 1{,}99|}{\sqrt{109 \cdot 0{,}59 + 109 \cdot 0{,}66}} \cdot \sqrt{\frac{109 \cdot 109}{109 + 109} \cdot (109 + 109 - 2)} \approx 3{,}83;$$

Спостережуване значення для КГ знаходимо за формулою:

$$t_{емп} = \frac{|\overline{y}_1 - \overline{y}_2|}{\sqrt{n_y \cdot D_{y_1} + n_y \cdot D_{y_2}}} \cdot \sqrt{\frac{n_y \cdot n_y}{n_y + n_y} \cdot (n_y + n_y - 2)}$$

Одержимо наступні дані:

$$\bar{y}_1 = \frac{1}{218} \cdot (3 \cdot 37 + 2 \cdot 49 + 1 \cdot 132) \approx 1{,}56;$$

$$\bar{y}_2 = \frac{1}{218} \cdot (3 \cdot 41 + 2 \cdot 52 + 1 \cdot 125) \approx 1{,}62..$$

$$t_{\text{емп}_y} = \frac{|1{,}56-1{,}62|}{\sqrt{218 \cdot 0{,}59+218 \cdot 0{,}76}} \cdot \sqrt{\frac{218 \cdot 218}{218+218} \cdot (218+218-2)} \approx 0{,}7\,;$$

Таким чином ми бачимо, що в ЕГ на відміну від КГ відбулися значні зміни в показниках рівня вихованості культури дозвілля.

Для перевірки однорідності вибірки КГ та ЕГ нами було визначено $t_{\text{екс}}$ та $t_{\text{кр}}$ у порівнянні результатів двох груп:

- до формувального експерименту:

$$t_{\text{емп}_{x_1+y_1}} = \frac{|1{,}58-1{,}56|}{\sqrt{109 \cdot 0{,}59+218 \cdot 0{,}59}} \cdot \sqrt{\frac{109 \cdot 218}{109+218} \cdot (109+218-2)} \approx 0{,}15\,;$$

- після формувального експерименту:

$$t_{\text{емп}_{x_2+y_2}} = \frac{|1{,}99-1{,}62|}{\sqrt{109 \cdot 0{,}66+218 \cdot 0{,}76}} \cdot \sqrt{\frac{109 \cdot 218}{109+218} \cdot (109+218-2)} \approx 3{,}71\,.$$

Де $D_{x_1} = 0{,}59$; $D_{x_2} = 0{,}66$ $D_{y_1} = 0{,}59$; $D_{y_2} = 0{,}76$.

Порівнюючи результати констатувального етапу та результати після формувального експерименту, бачимо, що в учасників ЕГ суттєво збільшився рівень вихованості культури дозвілля. Нами визначено згідно таблиці [3, с. 13] і $t_{\text{кр}}$ становить $T_{\text{кр}}(0{,}05) = t_{\text{кр}}(0{,}05;\ \infty) = 1{,}96$ та $T_{\text{кр}}(0{,}01) = t_{\text{кр}}(0{,}01;\ \infty) = 2{,}58$. Таким чином ми отримали наступні порівнювані середні вибіркові:

- до формувального експерименту [2, с. 138]:

$$T_{\text{кр}}(0{,}05) = 1{,}96 > 0{,}15 > T_{\text{кр}}(0{,}01) = 2{,}58;$$

Рис.1

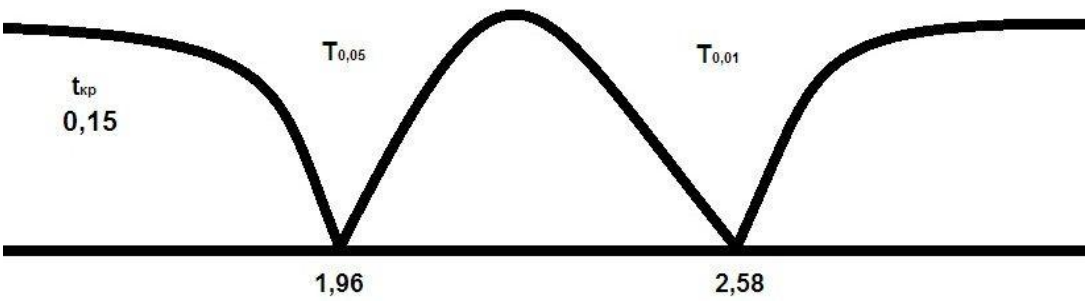

- після формувального експерименту:

$$T_{кр}(0{,}05) = 1{,}96 < 3{,}71 > T_{кр}(0{,}01) = 2{,}58;$$

Рис.2

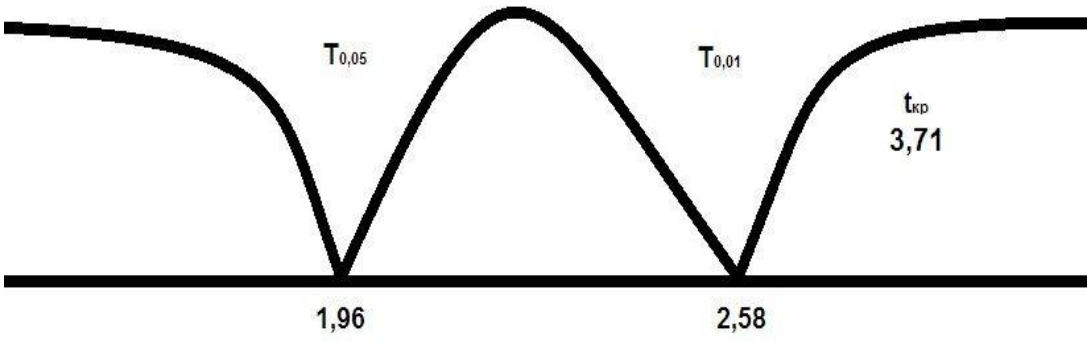

Таким чином із графічного представлення одержаних результатів можемо констатувати, що різниця між ЕГ та КГ до експерименту знаходиться у «зоні незначущості», тобто обидві вибірки практично ідентичні, що дозволяє зробити висновок про однорідність об`єму вибірки ЕГ та КГ. Спостереження за динамікою учасників КГ та ЕГ показали, що під час формувального експерименту в останніх значно підвищився рівень вихованості культури дозвілля.

Література

1. Афанасьев В.В. Математическая статистика в педагогике : учебное пособие / В. В. Афанасьев, М. А. Сивов. – под. науч. ред. д-ра инст. наук, проф. М. В. Новикова. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2010. – 76 с.

2. Середенко П. В. Психолого-педагогическое исследование: методология и методы : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / П. В. Середенко. – Южно-Сахалинск : СахГу, 2010. – 188 с.

3. Таблиці функцій та критичних точок розподілів / Уклад. М. М. Горонескуль. – Х. : УЦЗУ, 2009. – 90 с.